

ИДЕНТИТЕТ
– ПОЛИТИЧКА КУЛТУРА –
ИНСТИТУЦИЈЕ

Приредио
Владан Станковић

ЗБОРНИК РАДОВА

КЊИГА 7

2018

**ИДЕНТИТЕТ
– ПОЛИТИЧКА КУЛТУРА –
ИНСТИТУЦИЈЕ**

Тематски зборник радова

Приредио
Владан Станковић

Београд, 2018.

ИДЕНТИТЕТ – ПОЛИТИЧКА КУЛТУРА – ИНСТИТУЦИЈЕ

Тематски зборник радова

Приредио

Владан Станковић

Пословни секретар

Смиљана Пауновић

Издавач:

Институт за политичке студије,

Београд

За издавача

Живојин Ђурић

Рецензенти

Момчило Суботић

Слободан Комазец

Штампа

Бирограф КОМП

Земун

Тираж:

100

ISBN

978-86-7419-302-0

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	7
Ђуро Бодрожић	
ИСТОРИЈСКЕ ОСНОВЕ СРПСКЕ ПОЛИТИЧКЕ КУЛТУРЕ	13
Сања Шуљагић	
ПРЕЈУГОСЛОВЕНСКИ СРПСКИ ИДЕНТИТЕТ И ДРЖАВНО ПИТАЊЕ	31
Јелена Миљковић-Магић	
СВЕТОСАВСКИ НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ – УЧЕШЋЕ ХРИШЋАНСТВА И ПАГАНСТВА	61
Слободан Комазец	
ПОЛИТИЧКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ, РАД И КАПИТАЛ У ЕКОНОМСКОЈ И ФИНАНСИЈСКОЈ КРИЗИ	77
Тијана Перић-Дилигенски	
КОРУПТИВНО У СРПСКОЈ ПОЛИТИЧКОЈ КУЛТУРИ	101
Владан Станковић	
СРПСКИ ИДЕНТИТЕТ, ПОЛИТИЧКА КУЛТУРА И ОДНОС ПРЕМА ИНСТИТУЦИЈАМА	117

TABLE OF CONTENTS

INTRODUCTION	7
Đuro Bodrožić	
HISTORICAL BASIS OF SERBIAN POLITICAL CULTURE	13
Sanja Šuljagić	
SERBIAN BEFORE-YUGOSLAV IDENTITY AND STATE ISSUE	31
Jelena Miljković Matić	
SAINT-SAVA NATIONAL IDENTITY – THE PARTICIPATION OF CHRISTIANITY AND PAGANISM	61
Slobodan Komazec	
POLITICAL INSTITUTIONS, LABOR AND CAPITAL IN THE ECONOMIC AND FINANCIAL CRISIS	77
Tijana Perić Diligenski	
CORRUPTIVE IN SERBIAN POLITICAL CULTURE	101
Vladan Stanković	
SERBIAN IDENTITY, POLITICAL CULTURE AND RELATIONSHIP TO THE INSTITUTIONS	117

ПРЕДГОВОР

О ИДЕНТИТЕТУ И ИНСТИТУЦИОНАЛНОЈ КУЛТУРИ

Научни зборник који је пред вама део је пројекта Института за политичке студије у Београду под називом: „Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција“ (бр.179009). Операционализацијом пројектних задатака овај Зборник обрађује подпројекат: „Национални идентитет и политичка култура у изградњи политичких институција у Републици Србији“, чији сам носилац.

Као што сам назив подпројекта речито каже: радови који стоје пред вама позабавиће се питањем националног идентитета и политичке културе спрам политичких, али и економских и правних феномена, установа и институција на нашим просторима.

Овде се издвајају истраживања шест аутора који из сопствених углова настоје да размотре неке аспекте теме из подпројекта.

Рад др Тура Бодрожића наслова: „Историјске основе српске политичке културе – прилог расправи о српском културном обрасцу“ прати моделе политичке културе у Срба и њихов утицај на колективну свест (менталитет, навике, обичаје) у вишевековном стању турског ропства. Бодрожић даје етногенезу настанка одређених друштвених установа код Срба под османском управом, али указује и на претече неких модерних институција, из којих ће се развити српска државотворна свест са Карађорђевим устанком 1804. године. Иако је добар део институција устаничке Србије „увезен споља“ преко „пречанских Срба“, по узору на тадашње најнапредније земље Европе, ипак још увек је већина тих институција имала заметке у традицији и организацији предустаничког периода. Патријархална политичка култура самоповлачења од османске исламизације испољавала се у: родовско-племенској унутрашњој организацији власти српског аутономног политичког бића, усменој традицији образовања и стваралаштва, задружном систему привређивања и васпитања... Управо ове институције Бодрожић третира као темеље модерне државности, и проналази њи-

хове корене у средњовековној српској држави Немањића. За разлику од задруге земљорадничких крајева, која осим привредне има и васпитно-образовну улогу, племе у динарским пределима сточарских врлети представља темељ изградње подпуних личности, у коме се човек кали не само у јунаштву, већ и у чојству. Бодрожић у свом тексту види Српску православну цркву носиоцем српског идентитета, али истовремено одриче утицаје Византије, Турака и Млечана (венедијанских Италијана) на старе српске традиције које остају очуване у српској националној свести. Државотворност Немањића бива пренета усменим предањем на нова покољења, тако да је сачуван континуитет српске државотворне свести од средњег века до модерне државе након 1804. године. Аутор, др Бодрожић веома луцидно уочава да су многе заоставштине прошлости у модерној српској држави постали кочница развоја савремене институционалне праксе: недостатак реда, помањкање ауторитета, лични односи, мешање приватног и јавног, недостатак пореске културе, непоштовање институција и саме државе... Племенски живот, лични односи, усмено предање, недостатак представе и свести о потреби поштовања законитости и правне државе отежали су изградњу политичких институција.

У свом раду наслова: „Прејугословенски српски идентитет и државно питање“ ауторка др Сања Шуљагић, држала се теме истраживања које је поставила пред себе: утицајем националног идентитета на државно питање српског народа. Ауторка је у раду превредновала постојећа парадигматична сазнања о пореклу Срба, али и о темељима њиховог идентитета, уносећи нова одкрића и предпоставке у корпус идентитетских питања. Детабузирајући постојеће увиде о Србима као досељеничком народу из прибалтичке постојбине у долини Одре („лУжице“), Сања Шуљагић географски смешта српски народ (и његов идентитет) у „простор Источне Европе и црноморског слива“, настојећи да га чвршће веже за подручје источног Балкана (Бугари, Молдавци, Малоруси, Руси, Алани...). Именујући ову античку цивилизацију синтагмом: „словенско-илирско-трачка“, Шуљагићева у наставку рада одсеца западнобалкански конструкт римске цивилизације на просторима горње и доње Мезије и Илирика тврдњом да он није ни аутохтон ни аутентичан. У делатности Римске (Католичке) цркве, каснијег западног просветиљства и нововековних конструката атланстичког Новог Рима (Велика Британија-САД), оличеног у новом секуларном поретку, Шуљагићева сагледава покушаје да се стари српски пансловенски идентитет надогради измештеним парадигматичним калемима, и тако измени у нови западнобалкански прос-

тор: хабзбурговштине, британских интрига о Југосфери, и Југославије као пројекта Антанте зарад еманципације „заосталог Балкана у модерне европске и светске токове“. Стога рад др Сање Шуљагић успешно повезује идентитетске опредељености са геополитичким смерницама, у контексту националног и државног питања, и нуди одговоре на недоумице, некритичка прихватања и отпоре према модерним политичким институцијама: демократије, секуларизма, индивидуалних људских права...

Ауторка др Јелена Миљковић-Матић позабавила се у свом делу Тематског зборника радом наслова: „Светосавски национални идентитет – учешће хришћанства и паганства“ и пружила допринос на пољу етнолошког и религиолошког проучавања идентитетских питања и њиховим односом према одређеним друштвеним установама. Колегиница Миљковић је у истраживању кренула од основне предпоставке да су на српски идентитет пресудно утицали: црква и паганска традиција. Црква је пружила допринос идентитету кроз религијски култ дукљанског кнеза светог Јована-Владимира, немањићки покрет Растка Немањића – „светосавље“ и култ моравског кнеза Лазара Хребелановића. Паганско предање Миљковићева назива и: „пучком“ или „народном“, „паганском побожношћу“, где је само врх хришћанизован, док су дебеле наслаге верских учења утеловљене у стару српску паганско-верску традицију. Ова мешавина култова и предања спаја се у неколико битних друштвених установа које Миљковићева смешта у окосницу српског идентитета. Први од њих је Видовдан. Празновање старословенског, паганског бога Вида: летњег божанства који можда има везе са чулом вида. Охристовљен, а хришћанизовани празник везује се за кључан догађај из српске историје: Косовску битку, где је кнез Лазар жртвовао себе на олтар слободе, одабравши вечни живот косовског заветника над пролазним земним животом вазала и слуге. Тако је српска национална историја, у складу са православљем и светосављем, само: „конкретизација јеванђељских објава“, где Видовдан оличава: Дан слободе, части и херојства, али и страдања и патњи на крсту „Изабраног народа“ (овога пута српског, а не јеврејског народа). Другу установу коју Миљковићева наводи је празновање славе. Слава је заменила паганско жртвовање у част захвалности за здрав и дуг живот укућана и прославу култа кућног претка. Светосавско православље успело је да уклони жртвеник и жртву, па су то сада: славски колач, жито, и вино. Ово је очигледан пример калемљења на „Паганску предају“ тамо где је то могуће, без уплива у: поступке, радње и култове које би само требало обавити хришћанском копреном. Тако се стара и нова вера преплићу

и у садејству са историјским наративом српског изабраног народа граде јединство стварајући национални идентитет.

Рад проф. др Слободана Комазеца наслова: „Политичке институције, рад и капитал у економској и финансијској кризи“ позабавио се утицајем друштвених и идеолошких чинилаца политичке културе на поједине елементе макроекономске политике и њиховим деловањем на институције система (пре свега у домену економско-социјалних односа). Професор Комазец полази од предпоставке да идејне и идеолошке парадигме политичке културе у значајној мери одређују однос према друштвеним, економским и социјалним установама, па и према политичким институцијама које у великој мери зависе од ових фактора и „економско-финансијских прираста споља“. Друштвене и економске установе, попут: тржишта рада, незапослености, висине профита, пореске стопе и буџетских олакшица, проблема јавног дуга, монетарне (не)стабилности..., представљају само нека од значајних питања на које аутор у раду пружа интригантне одговоре. Посебан осврт професор Комазец прави према идеологији (нео)либерализма и њеним публичним учинцима по стандард становништва и квалитет живота. Тако земље које су захваћене диктатима страних поверилаца, међу којима је и Србија, спроводе (нео)либералну економску доктрину: профита, страних директних инвестиција као основе развојне економије, незапослености као последице (не)уравнотеженог стања понуде и тражње на (сада већ светском) тржишту радне снаге, укидања националне производње, отварања граница за увоз роба, економије услуга... Све ово има за последицу: демографски пад, масован егзодус високообразованих људи у фертилном периоду у друштва са очуваном производњом, осиромашење становништва, пад животног стандарда, урушавање квалитета живота, повећану смртност... Стога професор Комазец у закључку своје анализе тврди: „Држава се ставља у функцију заштите и промовисања интереса шпекулативног и страног капитала. Институције правне државе се урушавају, уз велики продор корупције, пљачке и криминала. Патогени односи доминирају у друштву. Квалитет и вредност су потиснути. Незапосленост добија размере праве пандемије.“

Управо оваквим патогеним налазима бави се и истраживање др Тијане Перић-Дилигенски наслова: „Коруптивно у српској политичкој култури“. Перићева износи јасан став тврдњом: да у српском народу постоји нека врста порива да се из закона и уредби „изкористе права и олакшице уз минимално прихватање дужности које носе са собом законска решења“. Ауторка у раду врло прецизно препознаје основне феномене друштвене патологије који

утичу на стварање коруптивне атмосфере: непотизам, патронат, веза приватног и јавног, анонимна стања друштвеног и социјалног опадања... Перићева је мишљења да одређени „чисто институционални чиниоци“ у значајној мери утичу на присутност корупције као друштвеног, економског и кривичноправног феномена. Ти су фактори: непостојање индивидуалне иницијативе и политичке одговорности, потискивање политичког такмичења, недостатак транспарентности у раду политичких институција, неразвијен цивилни сектор који би био важна антикоруптивна сила. Перић-Дилигенски истиче да у нашем народу не постоји развијена свест о вредности закона и институција и да се (по)често делује мимо закона што је значајна кочница у спровођењу антикорупцијских мера у политичком систему постсоцијалистичке Србије. Ноншалантан однос извршилаца и (с)проводника закона према владавини права обезвредиле су социјалну правду као важну тековину друштвене интеграције појединаца у друштво и изградиле неповерење пореских обвезника према заштитном карактеру државе и њеним институционалним механизмима.

Коначно, ту је и рад др Владана Станковића: „Српски идентитет, политичка култура и однос према институцијама“, који покушава да проникне у смисао везе између идентитета као уврежене представе о скупу система вредности, политичке културе као облика колективне свести који из идентитета извлачи одређене смернице деловања, и институција система као скупа нормираних понашања. Станковић најпре анализира идентитетске слојеве које је српском народу скројила етаблирана интелектуална и политичка елита, и наводи нека четири основна идентитетска слоја: подунавско-неолитски, паганско-патријархални, светосавско-православни и постмодерни или „теслијанско-дигитални“ (као могући нацрт српског [ре]дизајнираног идентитета за XXI век). У другом делу рада аутор разматра однос политичке културе према институцијама из угла политичке (не)културе и правне (не)културе. Тако се прави чврста веза између идентитета као скупа хомогених и релативно компактних идеологизованих система значења са једне стране и нормираних понашања који већ чине облик институционалног испољавања појединаца и друштвених група са друге стране. Наглази до којих долази др Станковић, у значајној мери се подударaju са исказима предходних аутора, попут Бодрожића, Комазеца, или Перић-Дилигенски. Аутор као појавне феномене политичке културе у институционалном испољавању открива: ауторитарност, арбитрерност, волунтаризам, импровизације... Истовремено у подручју правне културе опажа: неуређеност правног простора, селек-

тивност примене прописа, политичку инструментализацију права, правну несигурност кроз правну спекулацију и непримену права.

На основу горе истакнутих навода, уредник Зборника и руководилац подпројекта још једном изражава пуну захвалност колегама-ауторима, који су истражујући сопствена подручја односа (политичке) културе и институција у већој или мањој мери дали значајан допринос истраживању разматраних феномена. Плодоносан допринос нарочито је читљив у подударним налазима истраживача који су до истих или сличних закључака долазили на основу одвојених истраживања. Степен сагласности аутора по питању односа идентитетских и културалних чинилаца на институционалне показатеље потврђује позитивну верификацију почетних претпоставки: Да постоји корелативна веза између два основна истраживачка феномена целокупног Пројекта (заведеног у Министарству просвете, науке и технолошког развоја под бројем 179009): веза која пропитује идентитет и институције. Један број колега на Институту за политичке студије бавио се проучавањем идентитетских питања, други део се позабавио институцијама. Сачињени Подпројекат и Зборник пред нама скроман је допринос да се на крају пројектног циклуса идентитет и институције доведу у (узрочно-последичну) везу, како би се извели коначни закључци. Надајмо се успешни...

У Београду дана: 1. новембра 2017. године

Уредник Зборника и руководилац Подпројекта:
др Владан Станковић, научни сарадник

ИСТОРИЈСКЕ ОСНОВЕ СРПСКЕ ПОЛИТИЧКЕ КУЛТУРЕ

Сажетак:

У раду указујемо на историјске околности у којима је обликован политички менталитет српског народа. Породична задруга и племенска друштвена структура представљају основне друштвене форме у оквиру којих су створени културолошки обрасци наше патријархалне културе. Плеће и задруга нису представљали само социјалну, економску и политичку основу друштва, већ и моралну кичму народа. Ове установе представљале су, како би се модерним речником казало, идеална складишта памћења. Сећање на стару српску државност никада није избледело, нити вера да ће српска држава, трудом самога народа, бити обновљена. Друга је ствар како је та обнова виђена, као и ред у тој својој држави. Старе навике не пролазе лако, нити створени карактеролошки обрасци прате промену политичких структура. То је проблематика овог рада.

Кључне речи: политичка култура, културни образац, патријархална култура, породична задруга, плеће, држава, грађанско друштво.

Сваки народ, па и српски, на своју друштвену организацију, политичке и културне институције, пројектује одреднице своје политичке културе, националног карактера и националне самосвести. А то су компоненте којима се не може приступити без увида у историјски развој једног народа. Јер „ниједна црта националног карактера није урођена него је условљена структурним склоповима и настала је током друштвене историје дотичног народа“.¹

Турска најезда зауставила је цивилизацијски успон српског средњовековног друштва, многи друштвени процеси доживели су регресију и враћени на стадијум предржавног живота. Османлије су уназадиле српски народ: разорили му државност, одузели слободу и независност, разбили му јединство националног простора, мењајући том простору не само демографски, већ и цивилизацијски лик. Пресечена је узлазна линија у развоју српског народа. Османлијска власт почивала је на отвореној дискриминацији немуслиманског становништва. Положај у којем су се налазили немуслимански утицао је не само на материјални и друштвени положај, већ је то утицало и на њихов духовни и морални развој. Учинак и последице турске владавине на јужнословенском простору Иво Андрић ће сажети: „Чак ни оном делу Јужних Словена који је прешао на ислам Турци нису могли да донесу неки културни садржај нити неки виши историјски смисао; хришћански део поданика, међутим, њихова владавина довела је једино до губитка обичаја и до наставка у сваком погледу“.² На ово стално треба подсећати, нарочито у временима када се настоји рехабилитовати епоха турске владавине на Балкану, где би, поред негативних, биле пронађене и неке позитивне стране и ефекти, на привредном и културном плану. Такве тенденције увек ојачају када се настоје оспорити тековине ослободилачке борбе српског народа током XIX и XX века, „посебно на територијама ван оне коју су европске силе на Берлинском конгресу 1878. године признале као територију државе српског народа.“³ Турска власт, без обзира да ли се ради о периоду успона или времену опадања империје, увек је представљала тешко сношљив терет. Догађаји као што је, примера ради, обнова Пећке патријаршије 1557. када је црква консолидована, њен статус поштован, а она, захваљујући задобијеним привилегијама у оквиру феудалног система турске државе, због тога била оснажена до могућности да

1 Милован Митровић, „Социолошки пледоаје за модерну националну самосвест“, Приштина, Србистика, бр. 2-3, 1998, стр. 97, 98.

2 Иво Андрић, *Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине*, Београд, Просвета, 1994, стр. 50.

3 Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, Београд, Српска академија наука и уметности, 1986, стр.74.

изврши религиозну обнову – не би смели засенити истинску слику о положају српског народа. Најкраће казано: не постоји никакав основ, нити има разлога, улепшавати једну владавину чији је утицај био „апсолутно негативан“.⁴

ПАТРИЈАРХАЛНА КУЛТУРА – УСТАНОВЕ И МЕНТАЛИТЕТ

Породична задруга

Кад су Турци запосели српске земље и њима загосподарили, наступио је поремећај у целокупном развоју нашег народа, који је до тада имао свој природан ток, паралелан развоју осталих европских земаља и народа. То се односило и на политички и на културни развој, на писменост и на целокупну просвећеност која се заснива на писмености. Уследило је повлачење у планине и неприступачне пределе и повраћај старој изворној патријархалности.

Друштвени живот српског народа није само заустављен, већ се, препуштен сам себи, народ, почео враћати ранијим облицима патријархалног друштвеног живота и сточарској привреди. Давнашњи облици и установе друштвеног живота оживљени су у пуној мери. Падом српске државе под турску власт поново су оживеле неке традиционалне установе српског народног живота које је средњовековна феудална управа српске државе потиснула. Усмено стваралаштво је најаутентичнији израз патријархалне културе. Историјске околности које су зауставиле развој наше средњовековне културе погодиле су развоју усменог стваралаштва. Родовско-племенски односи који су се успели очувати у оквиру феудалног поретка, нарочито у планинским областима, доживели су доласком Турака своју ренесансу.⁵

Томе је поговарао и систем турске државе који се није много мешао у унутрашњи живот покорених, па су под његовим окриљем оживели стари облици племенског и сеоског живота и традиционална самоуправа у њима. Обнова традиционалних друштвених установа и древне обичајности показали су се најпримљивијим начином одбране националног идентитета.⁶

У условима турског ропства задруга се показала као најпримљивија привредна основа, а племе као најпогоднија политичка и обласна јединица, најбољи начин осигурања личне и породичне сигурности у погледу имања и части. Пleme је колевка слободар-

4 Исто, стр. 109.

5 Јован Деретић, *Кратка историја српске књижевности*, Београд, БИГЗ, 1987, стр. 42.

6 Милован М. Митровић, *Основи социологије и социологије права*, Београд, Правни факултет, 2011, стр. 123.

ског смисла и мужевно-херојских црта и националне чежње која ће прожимати целокупни живот налазећи свој израз у епском стваралаштву, док су друге моралне области обликоване у задрузи: „друштвено осећање одговорности, мирно потчињавање самоизабраном главару, осећање одговорности вође према друговима, предање ваљаности и части дома. Ако је – каже Геземан – херојски народни еп уметнички израз племенског живота, највећи део лирике може се сматрати као израз задруге.“⁷

Племе и задруга нису представљали само социјалну, економску и политичку основу друштва, већ и моралну кичму народа. Само је живот у задрузи омогућио српском народу да и након подмиривања данка својим господарима, па и оног у крви, разних пореза и тимара, остане материјално неупропашћен. Без заједничког живота у задрузи народ не би могао поднети све ове терете и „он би – вели Миленко Вукићевић – морао сасвим пропасти и подлећи утицају турском, и тако нестати са лица земље, као што је нестало Авара, Хуна, Вандала итд.“⁸

Улога задруге не може се сводити само на економски аспект. Никако се не сме пренебрегнути њен значај у моралном погледу. Задруга је била морална заједница која је сваком појединцу давала васпитање, утврђивала погледе и усађивала осећај дужности према ближњем и заједници, обликовала карактер. „На тај начин задруга је онда била једна школа, кроз коју су пролазиле поједине генерације, и у тој школи васпитавали се оним врлинама, које су биле потребне за одржавање и ослобођење нације.“⁹

Српско село, посматрано кроз историју, било је основ укупног историјског живота Срба, жижа свих политичких и културних дешавања, као и биолошке и духовне виталности српског народа. А у средишту свега била је управо породична задуга – уз сеоску општину и локалну сеоску самоуправу – базична установа сеоског а тиме и српског друштва. У ове две најважније установе друштвеног живота у времену страног господарења српски народ је прибирао своје материјалне и моралне силе. Задруга је обезбедила Устанку и ратнике и раднике. „Прво оружје, прву муницију, прву комору дала је српска задруга.“¹⁰ Врло брзо по отпочињању Устанка било је видљиво да је задруга основа државе у настајању.¹¹

7 Герхард Геземан, *Српскохрватска књижевност*, Београд, Геца Кон, 1934, стр. 5.

8 Миленко М. Вукићевић, *Улога задруге у нашој борби за ослобођење*, Београд, Парна штампарија народно-радикалне странке, 1892, стр. 16.

9 *Исто*, стр. 23.

10 *Исто*, стр. 45.

11 Светозар Марковић, *Србија на истоку – Целокупна дела, књ. 8*, Београд, Српска академија наука и уметности-Завод за уџбенике и наставна средства, 1995, стр. 21.

Увидом у историјску грађу, Стојан Новаковић је закључио да породичне задруге, иако увек присутне, нису биле ни толико честе ни многољудне, како се обично мисли. С државним развојем опадала је и потреба за оваквим начином живота и његовим правилима. У условима турске окупације значај задруге, због насиља и несигурности, нереда и јавашлука турске управе, сасвим природно, добио је на значају. „Јер што је већа примитивност и непопуност у самом државном реду, што је државна управа (као што је била турска) мање била у стању да врши свој посао, што је она мање могла да узме у заштиту државна права, утолико је задруга већма била позвана да те празнине испуњава и да добра предања сачува до бољих времена.“¹²

Место, улогу и значај ове установе, као и сеоске заједнице уопште, не треба посматрати само као последицу дисконтинуитета у историјском животу српског народа, услед отоманске окупације. Стојан Новаковић је уочио да многе установе друштвеног, нарочито аграрног, живота под Турцима, као и правни обичаји у оквиру њих, имају свој континуитет и воде порекло из доба средњовековне српске државности, а могуће је да јој и претходе и сежу у римско-византијска времена. Државни склоп старе српске државе био је такав да „су закони могли утицати само посредно и изазивљући. У свему пак, што се унутрашње управе села тиче, село је природом саме средњовековне државне администрације, троме и споре, било упућено на своју памет и на своје саморасле националне нагоне.“¹³ Поменути континуитет, како указује и Новаковић, не значи да су те установе и обичаји остали непромењени. Дакле, упркос континуитету, промене и прилагођавања била су стална. Али би се, исто тако, могло казати: упркос сталним променама и прилагођавањима, континуитет није доведен у питање.

Породична задруга није могла обезбедити услове неког развијенијег материјалног и културног живота, било је оскудице, незнања шта и како радити, хигијенске запуштености и многих других, са данашње цивилизацијске тачке, незамисливих услова, „али зато сви услови за развитак моралног осећања и душевне снаге личности у патријархалном животу стоје далеко више но у радничком животу у цивилизованом друштву“.¹⁴

12 Стојан Новаковић, *Село*, Београд, Српска књижевна задруга, 1965, стр. 171.

13 *Исто*, стр. 66.

14 Светозар Марковић, *Исто*, стр. 21.

Племенски живот

Племе, које има своје подручје на којем живи и напаса стоку, управља собом по својим законима и живи по својим етичким начелима, остало је окосница друштвеног живота. Племе је затворена целина која живи по свом обичајном праву јачем од било каквог писаног закона, не мири се с било чијим, било каквим уплитањем у свој унутрашњи живот и односе. Племе „има свој териториј, своју војску и своју унутрашњу аутономију или потпуну самосталност према држави“, каже Васо Чубриловић.¹⁵ Живи се с оружјем у руци, увек на опрезу, па је и схватање живота песничко и херојско, а понос и част племена издигнута изнад свега, нарочито изнад ситносопственичких, дневних потреба. Живи се да би се борило: за слободу или ради пљачке. И та борба, за једно или друго, једино је достојна човека.

У овим тешко приступачним динарским пределима изградио се, остављен сам себи, особен људски тип који је без школа и писмености изградио један аутентичан морални кодекс који је тражио безгранично пожртвовање и одрицање зарад очувања своје слободе која не дозвољава да се одложи оружје, ради које се подноси сиромаштина и оскудица. „Ту се врши селекција човека какву иначе не познаје социологија патријархалног друштва. Изграђује се доследан и јасно оцртан тип човека који свој највиши домет постиже у изграђивању не само јунака него и хуманог човека у јунаку – у јуначку хуманост, у чојство, највиши домет патријархалне културе ове области, која свакако представља етничку и моралну језгру Динараца.“¹⁶

Изграђен је строги морални кодекс с прецизним појмовима о јунаштву и чојству према којима је изграђен идеални тип човека, а то је могао бити само онај код ког је страх „за образ“ надилазио страх за живот. Тај идеални узор, више од било какве апстрактне нормe, доприносио је моралном организовању племеника и уобличавању менталитета свих припадника племена. Да би се то постигло, били су неопходни и одговарајући услови: „Оволико потпуно уобличен узор, једнак за све, могао је – запажа Сретен Вукосављевић – бити изграђен само у једној средини уједначеној економски и друштвено и хомогеној верски и национално.“¹⁷ И у срединама затвореним и изолованим које нису интензивно општите с дру-

15 Васо Чубриловић, *Црна Гора у доба Његошево*, Споменница Његошу, САНУ, Београд, 1963, стр. 35.

16 Радосав Меденица, „Кратак осврт на епску традицију и њену основу црногорско-херцеговачке области“, стр. 31.

17 Сретен Вукосављевић, *Организација динарских племена*, Београд, Посебна издања Српске академије наука, књига CCLXX, Етнографски институт, књ. 7, 1957, стр. 77.

гим заједницама. Племе је уска заједница на уском и ограниченом земљишном простору. Границе племена обележавале су укупни живот сваког племеника. Једино у тим границама појединац је могао наћи заштиту и стећи признање. Са другим племенима општили су само главари, и то с другим главарима „те је то помало личило на послове и односе, који се у развијенијим друштвима имају с иностранством“.¹⁸ У таквим условима племенски живот је представљао активну и прворазредну вредност јер се показао способним да и у најгорим друштвеним условима, далеко од сваке културе, и најпримитивнијег појединца уздигне до моралне личности високих и истанчаних етичких појмова.

Једна од најважнијих одлика племенског друштва је склоност ка приповедању којим се стално оживљавала народна традиција. У тим разговорима и приповедању садржан је и живот тог света притиснутог оскудицом, ван саобраћаја и путева, без реда и сигурности. Једино што је преостало јесте прича о историјским догађајима из ближе или даље прошлости, из ближе или даље околине. Казивало се у свакој прилици и сваким начином: „у гусларској песми – као историји односно интерпретацији историјске традиције и казивања уз огњиште на одмору, при дочеку госта, на јесењим и зимским седељкама; у тужбалицама после погибије племеника у неком од тако честих судара с непријатељем; у лирској песми младежи при домаћем или неком ширем народном весељу; у приповедању озбиљних и шаливих народних прича при одмору и разаноди; у надметању загонеткама, пословицама, питалицама или баснама у часовима беспослице, итд“.¹⁹ То је резултирало обимним народним стваралаштвом у свим облицима, нарочито у песми и причи. Народно предање је употпуњавано и у себи продубљивано, историјска свест кондензована је до апстракције.

Нигде се не памти као у оквиру племена. Ништа се не заборавља, а нарочито сопствена прошлост. Племе је било „савршени чувар свих својих моралних вредности. Свако јунаштво и човештво бележило се и депоновало; ниједна срамота није заборављена, нити су остала племена дала да се заборави. Није пропало што је иоле важније. Што ко учини, остајало је за стално њему, његовој породици и његовом братству. Сав морални капитал предака, и далеких, био је својина свакога њиховог потомка лично. Због тога се била развила једна храброст показна, остентативна. Да се учини и јунаштво и пожртвовање – али да се зна ко га је учинио и да то остане његовима.“¹⁹

¹⁸ Исто, стр. 78.

¹⁹ Исто, стр. 79.

У таквом амбијенту лако се губи осећај за меру, значај и величину онога што је учињено или се може учинити. Идеални услови за настајање претераних личних амбиција с којима увек иде велико разочарење и озлојеђеност. Губи се танка линија између части и честољубља. „Биће да је – забележиће Сретен Вукосављевић – у овоме узрок прилично честе појаве издајника, чему се у племенима не би могло надати. У истим условима у којима је у племенима постао тип јунака, постао је и тип издајника. Корени оба ова различита типа у истом су менталитету. То није онај вулгарни тип ситне продане душе, него у њему има и неке величине. У најмању руку има величине у његовој мржњи и борбености. То је човек са преувеличаном свести о својој значају, који је безобзирно тежио да прибави уважења, па се жестоко свети за повређене своје амбиције и претензије.“²⁰ Занимљиво је да такви у оквиру свог племена не добијају ознаку издајника, ако су били гоњени честољубљем. Вредело је то чак и код проверавања – „турчења“.

Није овим речено да је тај наш патријархални човек увек поступао саобразно идеалу, реч је о идеалу којег је сам створио. Стварност је често пружала супротне примере. Оскудност живота и непрестана борба за голо преживљавање довели су до тога да се и истинско јунаштво и обичан лупешки подвиг, и другима и себи, тумачи и представља у истој равни и подводи под херојски менталитет.²¹

И у лирским песмама, у којима се пева о оном што се догађа око домаћег огњишта, у оквиру породичне и задружне заједнице, уз примере изузетног пожртвовања и самопрегора, љубави и оданости, проговара се и о пороцима који нису заобилазила ову патријархалну средину. Има песама у којима се нескривено говори о себичности, зависти, мржњи, похлепи, па и родоскрвним пожудама. Али нема ни једне у којој би се то одобравало. И ове песме су ту да укажу шта су светиње патријархалног друштва и каква казна, од Бога и од људи, сустиже кривце, а и друштво где се безакоње умножи.

Овде је, дакле, реч о томе каквим је тај наш племенски човек имао бити да би се сматрао достојним представником своје заједнице. Или, каквим је он хтео да буде. Идеал који један народ ставља испред себе чини његову звезду водилу која му одређује судбину, обликују карактер. Један народ се не цени по ономе што он јесте, већ по ономе што би желео да постане. У тој жељи налазе се идеали срасли с његовом душом. И зато, кад је о народу реч, задатак је открити и приказати општу идеју народног живота, а

20 Исто, стр. 80.

21 Радован Самарџић, *Кандијски рат у српској историји*, Београд, Глас CCCXLIII Српске академије наука и уметности, Књ. 5, 1986, стр. 182.

не случајности свакодневице. Герхард Геземан је нашао за сходно напоменути Србима „да се са идеалом својих предака налазе у најбољем европском друштву и да нема разлога да од припадника светске доминације буду гледани преко рамена“.²²

Модерна држава, с новчаном привредом, у име грађанског реда и сигурности уништила је древну патријархалност и разорила њене установе. Али песничка остварења у којима су опевани идеали херојских времена које је грађански менталитет уништио остали су омиљена лектира и нових нараштаја.²³ Оно што се предаје својој деци. Васпитни значај народне поезије, настале у окриљу племенског друштва и патријархалне културе, ни данас се ничим не може надоместити у васпитном процесу, јер „ова поезија уздиже национално васпитање и распаљује ону искру љубави за отаџбину што је генерације једна другој наслеђем завештавају“.²⁴

Једна од сталних српских недоумица, о којој се расправља за катедром и на калдрми, особито у кризним временима, тиче се питања да ли нам наша историјска и културна традиција представља баласт, оптерећење у цивилизацијском развоју или драгоцену потпору, не само у борби за опстанак него и за сам процес културног развоја и осавремењивања српског друштва.²⁵ Нема разлога да се у сагледавању своје традиције подлегне идеалистичком заносу и претераном ласкању, али ни негаторском односу, јер „традиција је лепота коју чувамо, а не ланац за окивање“.²⁶

МОДЕРНА ДРЖАВНОСТ

Ослободилачки устанци, на почетку 19. века, ослободили су акумулирану националну енергију и оживели запретане народне традиције: *Уста раја ко из земље трава*. Било је то особито време и особити људи. „Ми се дивимо људима из тога доба. Нама се чини да је немогуће учинити оно што су они учинили. Почетак овога века истурио је дивове какви живе само у причама... Ти су људи чуда чинили. Снага, дух, окретност, и то беше све снажно и бујно. Преврните листове светске историје, па им нећете наћи равних, мањ ако узмете митологију. Чак су и некаквим другачијим језиком

22 Герхард Геземан, *Чојство и јунаштво старих Црногораца*, Цетиње, Обод, 1968, стр. 18.

23 *Исто*, стр. 16.

24 Јаша М. Продановић, *Наша народна књижевност*, Београд, Српска књижевна задруга, 1932, стр. 237.

25 Милован М. Митровић, „Традиција и модерни српски идентитет“, Београд, „Српска политичка мисао, 1-2, 1999, стр. 136.

26 Езра Паунд, *Како да читам*, Ваљево, Интелекта, 1999, стр. 92.

говорили. Свака је њихова реч пословица. Онако данас не говори ни један научар како је тада говрио ратар. Полуписмени попа постаде дипломата, обичан ратар војвода, а један марвени трговчић геније! А ма који од њих једва да је видео два-три села више од свог рођеног места!...²⁷ Тако је било у Устанку, али кад је требало организовати државни живот, некадашње врлине постале су мане. Јован Скерлић је запазио да Србија има мане „које проистичу из њених врлина, управо: она има ‘мане својих врлина’“.²⁸ Политички менталитет који је запречавао интеграцију у окупаторске државе, пренет у своју државу, постао је слабост.

Неспорна је чињеница да српски сељак творац српске државе и да му је за то приношена хвала и одавано признање, како то чини у наведеним редовима чини Јанко Веселиновић. Било је и одвећ разлога за оваква признања, јер српски сељаци дали су све што се могло дати и учинили све што су могли учинити. Исидора Секулић каже: „Ако некада и заборавите како су се звали поједини људи који су муку претрпели и умрли да би Србија била велика и јака, исту част ће те учинити српској војсци и српском народу, и борцима који су пали, ако запамтите да се све то једним именом зове: српски сељак.“²⁹

Али треба рећи и то да су јавни живот, политичке и културне прилике, далеко од сваке сређености, долазиле од исте чињенице што је сељак био и средиште те државе.³⁰ У националном раду, ако би се он тако и могао звати, најмање је било реда и система. „Само некритички оптимизам – пише Сретен Вукосављевић – може идеализовати село – некадашње као и садашње. Ништа плиће и неплодније нема од национално-романтичарског одушевљења селом! При прво реалном додиру, додиру са селом и сељаком, то одушевљење изда потпуно. Остане разочарење код бољих, а цинизам код осталих. И остане као неко оправдање за схватање да се са народом не може, него да се за народ мора радити без народа. Али добро познавање села води оптимизму, критичком оптимизму и поуздању у село и сељака. – Пре свега у селу је обиље снаге.“³¹ Вукосављевић је указао на домете политике у чијем центру стоји сељачка природа и логика.

Вишевековно робовање затрло слободарски дух и наду да ће бити остварено ослобођење. Напротив. Робовање, патње и неправде појачавале су жеђ за слободом, редом и правдом – државом у којој би то било постигнуто. Косовско завештање могло је настати само

27 Јанко Веселиновић, *Хајдук Станко*, Београд, Просвета, 1963, стр. 96.

28 Јован Скерлић, *Књижевне студије*, Београд, Српска књижевна задруга, 1934, стр. 11.

29 Исидора Секулић, *Служба*, Нови Сад, 1966, стр. 136.

30 Ристо Радуловић, *Расправе и чланци*, Београд, Српска књижевна задруга, 1940, стр. 42, 43.

31 Сретен Вукосављевић, *Писма са села*, Београд, Савремена школа, 1962, стр. 240.

у народу који је имао снаге да призна пораз, али да се са поразом не помири. Држава је пропала, али је остала народна светосавска црква. Негујући култ светородне лозе Немањића и косовски завет, црква је била творац националне идеологије. Национална идеологија подразумева идеју државе. Смисао своје историје и своју улогу у њој српски народ је „почео налазити оног часа кад је, сагласно идеји светосавља која је сачињавала основу његовог духовног живота, почео схватати да је царство на њему остало и да он, као наследник баштине Немањића, има за њу преузимати све већу бригу“.³² Тиме се један народ преобразио у нацију, у смислу и значењу које је овај појам добио у каснија времена. Обичан народ препознао је себе у идеји о држави коју, с призивом на стару, има обновити, баштинити и о њој се старати. У томе Радован Самарцић проналази основ за тезу: „Срби су – вели он – постали један од првих народа на старом континенту који су образовали своју националну свест“.³³ И Станоје Станојевић проналази националну свест у времену које далеко претходи овој појави на западноевропском простору. „Обично се узима, да је национална идеја уопште последица идеја, посталих у великој француској револуцији, а да се она развила за време романтизма у Европи, који је настао после велике револуције.

То је мишљење, бар у колико се тиче српскога народа, сасвим погрешно. Пре свега, модерни српски национализам, онако како га ми схватамо и разумемо, образложио је потпуно јасно и тачно већ Доситеј Обрадовић у својим списима, који су били штампани пре велике француске револуције. Доба романтизма, које је код других народа стварало националну идеју, код српског народа могло је само боље образложити и удубити ту идеју, али је она ту била већ жива и потпуно развијена и пре тога. Та је идеја била жива у српском народу већ у средњем веку. У оно мало сачуваних домаћих извора, што их има за српску историју средњег века, могу се наћи белешке које показују како је већ у то доба код Срба била развијена љубав према отаџбини и према народу.“³⁴

Да је погрешно приказивати национално буђење на Балкану као непосредни одјек Француске револуције указују и турски историчари, попут Илбера Ортајлија: „Национализам је – вели Ортајли – постојао од почетка османске власти на Балкану и временом се развијао и јачао“.³⁵ Он ће указати и на порекло националне свести:

32 Радован Самарцић, *Косовско опредељење*, Београд, Српска књижевна задруга, 1990, стр. 36.

33 Радован Самарцић, *Идеје за српску историју*, Београд, Југославијапублнк, 1989, стр. 239.

34 Станоје Станојевић, „Српски национализам у средњем веку“, *Из наше прошлости*, књ. 1, Београд, Етхос, 2010, стр. 35, 36.

35 Илбер Ортајли, *Најдужи век империје*, Београд, Српска књижевна задруга, 2004, стр. 54.

„Национална свест балканских народа донекле је била наслеђе њихових државних егзистенција у средњем веку и њихове културе“.³⁶

Како једно животно осећање довести до свесне политичке идеје, то је питање које се наметнуло након ослободилачких ратова. Жеђ за слободом прерасла је у инстинкт, али без јасних представа о начину и установама којима би се то постигло. Инстинкт је глас унутрашњег осећања и представља нешто драгоцену, али не и довољно да би се постигла друштвена стабилност и добила сталност друштвеног развоја. Зато је потребна и политичка свест, без које политички живот има и превише стихијског. „Да би снажно, стабилно и систематски деловала, политичка идеја мора да буде свесна себе као политичке.“³⁷ Једино таква, свесна себе, политичка идеја је у стању да изнедри своју политичку филозофију и правни систем. И на овај моменат указивала је Исидора Секулић: „Ми још немамо ниједне модерне велике идеје. Наша слава је давно битисала, и, осим поноса у срцу и косовске епопеје на уснама, ничега реалног нам није оставила. (...) Мало је великих мисли, мало небичних и отмених душа, мало је националних свести, па је стога мало и руку, мало и жртава и рада и дара.“³⁸

Пропашћу средњовековне српске државе пропао је горњи слој друштва: двор, племство, високо свештенство, градско становништво, остали су само сељаци које српско-византијско-млетачка цивилизација није ни дотакла, нити су имали какву представу о државности и јавном животу. Иза правних обичаја српског народа није стајала никаква организована сила државне власти, њих је обдржавало поштовање од свих припадника општине или племена и морална снага јавног мњења.

Карактер турске управе и систем турске државе био је такав да о неком учешћу хришћана у државној власти није могло бити ни помисли. Сеоски и нахијски кнезови нису били никаква власт, већ спроводници турске власти: „Нахијски кнез више је био титулно власт“.³⁹ Дакле, радило се о народу који, како у турској тако и у старој српској држави, није вршио власт, већ је трпео. С тим и таквим народом започела је модерна српска државност.

Обрасци политичког менталитета не прате промену политичких структура које се могу мењати лако, мање или више успешно. И кад се политичке промене догоде, обрасци менталитета, створени навиком и васпитањем одолевају задуго – остају инстинкт.

36 Исто, стр. 56.

37 Лав Тихомиров, *Монархија*, Београд, Укронија: Логос, 2008, стр. 262.

38 Исидора Секулић, „Видовданска идеја“, *Записи о моме народу*, Нови Сад, Styilos, 2001, стр. 20.

39 Светозар Марковић, *Исто*, стр. 12

Кад су се услови променили и племенске заједнице расточиле а племенски узор, попут каквог апстрактног идеала, настављају свој живот, па и код оних који су потпуно напустили своје племе и преселили се у другу и другачију средину, остаје као образац понашања и мерило вредности. „Истина, тада тај више немогући узор буде помало чак и сметња, да се увиди, да може бити и другачијег моралног реда у друштву а не само племеничког. Буде и сметња усвајању новог реда.“⁴⁰ Требало је створити нови ред и нове односе, а за то није било „ни искуства, ни навика, ни критеријума моралних и других, ни израђеног јавног мњења“.⁴¹

Кад се по ослобођењу окренуло ка увођењу закона није било довољно увести писане законе, установити судове, организовати силу политичке власти која би јемчила законитост. Није се ни помишљало да је за увођење правног реда и поштовање законитости потребно развити осећај за поштовање јавног реда, развити и усавршити правне појмове код самог народа, а не само прописати законе и осигурати их казнама. Увођење и развитак законитости поистовећен је са увођењем судских инстанци и других канцеларија, а тиме се успоставила једна „бирокуратска система суђења, која је српски народ заплела у бесконачне парнице...“⁴² Валтазар Богишић је држао да неред у нашем државном животу и друштвеним односима долази отуд што је власт, руководећи се страним узорима, механички уводећи законе земаља с другачијим историјским развојем, наметнула писано право неподударно, а каткад и супротно, правним обичајима народа.⁴³

Историја Црне Горе, у Његошево време и после њега, па и до дана данашњега, најбоље потврђује колико је превладавање племенског живота у правцу заснивања модерне државности тежак процес. Црна Гора огледни је пример „са колико *тешкоћа избија синтетична државна идеја из племенско-патријархалне социјалне подлоге*“.⁴⁴ Секула Дрљевић, у време док је истицао своје српско опредељење, тражећи уједињење Црне Горе са Србијом, због њеног српског карактера и бесперспективности црногорске независности, дао је сиже црногорске историје и државности, казавши: „Почевши од првог неорганизованог отпора наших племена Турској државној власти па до појаве Црне Горе као међународноправног

40 Сретен Вукосављевић, *Организација динарских племена*, Београд, стр. 77.

41 *Исто*, 81.

42 Светозар Марковић, *Исто*, стр. 42.

43 Сретен Вукосављевић, *Историја сељачког друштва I*, Београд, Српска академија наука, 1953, стр. 86.

44 Владимир Дворниковић, *Карактерологија Југословена*, Београд, Просвета, 2000, стр. 859.

субјекта у прошлом рату, државна организација наше земље никада није достигла ступањ коначног удржављења племена.

Од доба цетињских народних сабора из времена теократско-републиканских режима па до данашњих народних скупштина сви, колективно састављени државни органи, по свом основном политичком принципу, били су израз компромиса племенских претензија, као најјачих политичких енергија у унутрашњем животу државе. Централистичка државна идеја Књаза Данила убрзо се претворила у идеју безусловне покорности племенских главара круни, као искључивом непосредном извору државне воље, чиме је постигнуто само то, да су племенске поглавице уздигнуте до висине државних органа – захваљујући и свој положај племенског поглавице и свој положај државног органа Круни; али племе у његовој појави као носиоцу власти није никада престало гледати само племенског поглавицу.⁴⁵

У Србији, процес удржављења почео је од кнежина и од надкнежинских организација које су прерастале у државу. Задруга и кнежина, својом сврхом и односом према држави, битно се разликују од братства и племена и треба их одвојено посматрати. „Као привредна организација сродственика, задруга не стоји насупрот државе. Она полако прихвата начела грађанског друштва. (...) Задруге и кнежине прилагођене су основним захтевима државе, док племе увек показује борбену готовост, настојећи да самосвојност доведе до пуне слободе, а самоуправу до независности.“⁴⁶

Иако је процес стварања модерне државе имао другачије карактеристике у Србији од оних у Црној Гори, и у овој средини била су видљива ограничења која су долазила од традиционалног наслеђа. Након ослобођења, народ је схватао државу као гаранцију свог независног националног живота, са схватањем државе као инструмента за организацију свакодневног живота ишло је теже. Сасвим је природно да се у схватању широких народних маса „ослобођење схватало као апсолутно у много чему – од чега ни сопствена национална држава није могла ослободити своје грађане“.⁴⁷ Патријархално друштво нема јасну представу о дистинкцији: приватно – јавно. Државно се поима најчешће начином који нам је у својој приповести представио Стеван Сремац, кад трговац подучава калфу како да поткрада на кантару: „Треба мало по мало да се

45 Секула Дрљевић, *Борба за царинску, војну и дипломатску унију између Црне Горе и Србије*, Цетиње, Обод, 1914, стр. 5, 6.

46 Раде Михаљчић, *Јунаци косовске легенде*, Београд, Српска школска књига, Knowledge, 2001, стр. 215, 216.

47 Милан Грол, *Кроз две деценије Југославије*, Београд, Центар за унапређивање правних студија, 1999, стр. 73.

не опази. Зрно по зрно, ето погача; камен по камен, ето палача! Од свакога помало, па њему није штете (јер не опази), а нама велика фајда! А ти предижеш ка да лиферујеш држави! Друго је *државско*, а друго брате слатки, *прифатно!* *Прифатни*, кад му мериш, отвори сто очију, а за *државу* кад мериш, спремиш само један добар ђевап за комисију за примање – па мери, вала, ако ‘оћеш и драм у оку, иде то! Дакле, то су разне ствари! Зашто, за државско, ако не придигнеш *ти*, ‘оће да придигне *други*, па боље ти него други.⁴⁸

И српски народ у Шумадији, по истеривању Турака, није могао схватити чему порез кад Турака више нема, а модерна грађанска свест иде дотле да грађанина поистовећује с пореским обвезником. Појмови о држави, као и они о праву и законитости, нису били нимало бистрији. Владала је једна збрка којој се није знало ни краја и конца и која је, на крају, произвела оно поистовећивање државе и власти.⁴⁹ Настало је једно стање, непревазиђено до данашњег дана, да се према држави односи као и према власти. Ко није примао оне на власти није примао ни обавезе према држави. Губили су се јасни појмови и урушавале моралне дистинкције. Црта патријархалног односа између народа и носиоца највише државне власти, којем се приписују особита својства и особита права, била је дубоко усечена у народну свест и надживела време патријархалности.

48 Стеван Сремац, *Вукадин*, Нови Сад: Београд, Матица српска: Српска књижевна задруга, 1972, стр. 210, 211.

49 Светозар Марковић, *Исто*, стр. 44.

ЛИТЕРАТУРА

- Иво Андрић, *Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине*, Београд, Просвета, 1994.
- Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, Београд, Српска академија наука и уметности, 1986.
- Јанко Веселиновић, *Хајдук Станко*, Београд, Просвета, 1963.
- Миленко М. Вукићевић, *Улога задруге у нашој борби за ослобођење*, Београд, Парна штампарија народно-радикалне странке, 1892,
- Сретен Вукосављевић, *Организација динарских племена*, Београд, Посебна издања Српске академије наука, књига ССLXX, Етнографски институт, књ. 7, 1957.
- Сретен Вукосављевић, *Писма са села*, Београд, Савремена школа, 1962.
- Сретен Вукосављевић, *Историја сељачког друштва I*, Београд, Српска академија наука, 1953.
- Герхард Геземан, *Српскохрватска књижевност*, Београд, Геца Кон, 1934.
- Герхард Геземан, *Чојство и јунаштво старих Црногораца*, Цетиње, Обод, 1968.
- Милан Грол, *Кроз две деценије Југославије*, Београд, Центар за унапређење правних студија, 1999.
- Јован Деретић, *Кратка историја српске књижевности*, Београд, БИГЗ, 1987.
- Владимир Дворниковић, *Карактерологија Југословена*, Београд, Просвета, 2000.
- Секула Дрљевић, *Борба за царинску, војну и дипломатску унију између Црне Горе и Србије*, Цетиње, Обод, 1914.
- Светозар Марковић, *Србија на истоку – Целокупна дела, књ. 8*, Београд, Српска академија наука и уметности-Завод за уџбенике и наставна средства, 1995.
- Раде Михаљчић, *Јунаци косовске легенде*, Београд, Српска школска књига, Knowledge, 2001.

- Милован М. Митровић, *Основи социологије и социологије права*, Београд, Правни факултет, 2011.
- Милован Митровић, „Социолошки пледоаје за модерну националну самосвест“, Приштина, Србистика, бр. 2-3, 1998.
- Милован М. Митровић, „Традиција и модерни српски идентитет“, Београд, „Српска политичка мисао“, 1-2, 1999.
- Стојан Новаковић, *Село*, Београд, Српска књижевна задруга, 1965.
- Илбер Ортајли, *Најдужи век империје*, Београд, Српска књижевна задруга, 2004.
- Езра Паунд, *Како да читамо*, Ваљево, Интелекта, 1999.
- Јаша М. Продановић, *Наша народна књижевност*, Београд, Српска књижевна задруга, 1932.
- Ристо Радуловић, *Расправе и чланци*, Београд, Српска књижевна задруга, 1940.
- Радован Самарцић, *Кандијски рат у српској историји*, Београд, Глас СССРLIII Српске академије наука и уметности, Књ. 5, 1986.
- Радован Самарцић, *Косовско опредељење*, Београд, Српска књижевна задруга, 1990.
- Радован Самарцић, *Идеје за српску историју*, Београд, Југославијапублик, 1989.
- Исидора Секулић, *Служба*, Нови Сад, 1966.
- Исидора Секулић, „Видовданска идеја“, *Записи о моме народу*, Нови Сад, Stylilos, 2001.
- Јован Скерлић, *Књижевне студије*, Београд, Српска књижевна задруга, 1934.
- Стеван Сремац, *Вукадин*, Нови Сад: Београд, Матица српска: Српска књижевна задруга, 1972.
- Станоје Станојевић, „Српски национализам у средњем веку“, *Из наше прошлости*, књ. 1, Београд, Етхос, 2010.
- Лав Тихомиров, *Монархија*, Београд, Укронија: Логос, 2008.
- Васо Чубриловић, *Црна Гора у доба Његошево*, Споменица Његошу, САНУ, Београд, 1963.

Đuro Bodrožić
Institute for Political Studies

HISTORICAL BASIS OF SERBIAN POLITICAL CULTURE

Summary

All social phenomena have their own history, so a historical insight into their study of explanation and interpretation is necessary. Every nation, and even Serbian, to its social organization political and cultural institutions, desings the determinants of its political culture, national character and national self-awareness. And these are components that can not be accessed without insight into the historical development of the people. Because no line of national character is innate, it is conditioned by structural and was created during the social history of the people concerned. Turkish rule had tragic consequences for all Balkan nations, as well Serbian. The social life of the Serbian people was not only stopped, but began to return to earlier forms of pre-state life. Living in family cooperatives, the social organization was tribal. In the conditions of Turkish slavery, the family cooperative has proved to be the most suitable economic basis for the tribe as the most suitable political and district unit, the best way to ensure personal and family safety in terms of property and honor. The restorati of traditional social institutions and ancient customs have proven to be the most appropriate way of preserving national identity. A special moral code has been created and in accordance with it a political mentality that proved to be ideal in the conditions of the foreign occupation. When the creation of one's own state began, old cultural patterns were transformed into new political structures and were often an obstacle to the organization of a modern state and civic order.

Key words: political culture, cultural pattern, patriarchal culture, family cooperative, tribe, state order, civil society.

Сања Шуљагић

Институт за политичке студије у Београду

ПРЕ-ЈУГОСЛОВЕНСКИ СРПСКИ ИДЕНТИТЕТ И ДРЖАВНО ПИТАЊЕ

Сажетак:

За синхронизован колонијални културолошки процес промене и уништавања националних идентитета балканских народа и упоредни процес стварања њихових држава као западноевропских колонија у епохи Модерне и Постмодерне, чији је почетни сегмент био мењање историографије, традиционалних званичних правних закона и незваничних моралних закона, манира и обичаја и српске државне и верске традиције, карактеристичне су разлике у политичкој и животној филозофији западних колонијалиста и колонијализованих балканских народа, као и успешно наметање политичке филозофије, историографије, морала, закона и јавне управе западних колонијалиста колонијализованим балканским народима од деветнаестог века до данас. У овом чланку аутор аналитичко-синтетичком и компаративном методом описује како су колонијалне културолошке промене на Балканском полуострву започеле у времену владавине старог Римског царства на територију данашње Србије и затим Константинопољског-Источноромејског царства, Млетачке републике и Турског османлијског царства и како су се посебно испољиле у деветнаестом веку у области српске филологије и историографије у свеобухватном западном колонијалном културолошком пројекту измене идентитета балканско-црноморских народа. Тај колонијални културолошки процес је трајао упоредно са стварањем вишепартијског политичког система у Краљевини Србији, а завршио се заснивањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевине Југославије у двадесетом веку као супранационалне мултиконфесионалне државе, чиме су били поништени основни елементи пре-југословенског идентитета српског друштва и државе, што је оставило последице на схватање српског идентитета у српском друштву и држави све до данашњих дана.

Кључне речи: национално питање, српски идентитет, политичка култура, институције, Срби, краљевина Југославија.

Због промена у приказу историографије примењеном у образовним системима држава на широком балканско-црноморском подручју кроз деветнаести век, генерације школских ђака из народа на том простору су остале ускраћене за сазнање о заједничким етничким и културолошким коренима својих идентитета од периода праисторијске Винчанско-Трипољске цивилизације.¹ Такав процес скривања и занемаривања аутохтоне улоге доприноса старих Срба и осталих словенских народа развоју светске цивилизације може да се схвати чињеницом да је још од времена владавине цара Александра Великог и Римског царства све до данашњих дана простор Балканског полуострва, називан „Вериге света“ (*Catena Mundi*) на античким географским картама, подређен колонијалним плановима светских владара да успоставе политичку и економску контролу над локалним становништвом и над рудним, водним, земљишним, инфраструктурним, комуникацијским и културним богатствима Балканског полуострва између Јадранског, Егејског и Црног мора. Од времена владавине старог Римског царства на подручју Балканског полуострва су се сукобиле две различите политичке и моралне философије двеју цивилизација – философија западне римске цезаристичке цивилизације са империјалном жељом

1 Ови народи су делили заједничке етничке корене (цит. В. А. Malyarchuk, „Differentiation and Genetic Position of Slavs among Eurasian Ethnic Groups as Inferred from Variation in Mitochondrial DNA“, *Russian Journal of Genetics* 37 (12): 1437-1443, МАИК Nauka Interperiodica, December 2001.; Милован Витезовић, *Свети Сава у Руском царском летопису*, прев. са староруског језика Миљенка Витезовић, Завод за уџбенике, Београд, 2012., стр. 14-30: Заједничке етничке корене делиле су и царске и краљевске династије Рјуриковић-Васиљевић, Немањић и Палеолог и њихове наследне династије-издаци на подручју од Балтичког мора до Источног Медитерана); заједничко писмо (цит. Радивоје Пешић, *Винчанско писмо и други граматолошки огледи*, Пешић и синови, Београд, Дуган, Милано, 1995.; Vahanyan Vahan, Vahanyan Grigori, „The Intercultural relations between Old Europe and Old Armenia“, XXIII Valcamonica Symposium «Making history of prehistory, the role of rock art», 28 October - 2 November 2009, Capo di Ponte - Valcamonica, Italy, <http://www.iatp.am/vahanyan/articles/valcamonica1.pdf>; Petar Milosavljević, *Srpska pisma*, Banja Luka: Besjeda ; Beograd : ArsLibri, 2006); језик са регионалним разликама у наречју (цит. Herodotus, *History*; 4. 24; Francesco Maria Appendini, *De praesiantia et vetustate linguae illyricae*, A. Martechini, Ragusa, 1806; Gregorius Dankovsky, *Homerus slavicus dialectis cognata lingua scripsit, expisus Homericarum ostendit...*, Vindobonae – Posonii, 1829; О. Н. Трубочов, *Этногенез и культура древнейших Славян*, Наука, Москва, 1991.; Anastasia N. Karakasidou, *Fields of Wheat, Hills of Blood: Passages to Nationhood in Greek Macedonia 1870-1990* (University of Chicago Press, 1997); David Urquhart, *A Fragment of the History of Serbia*, British Museum Library, Google Books, стр. 19, https://books.google.rs/books?id=s6UAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=sr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false; Petar Milich, „Slavic Ethnogenesis and Great Power Diplomacy: Recurring Themes“, *Journal of the North American Society for Serbian Studies* 14(1): 29-40, 2000, p. 32; Такође види Theophanis Chronographia, ed. C. de Boor, vol. I, Lipsiae 1883 (repr. Hildesheim 1963), p. 307; 455); календар (цит. Милан Стеванчевић, *Српски народни календар*, Београдска школа метеорологије, Свеска Трећа, Београд, 2010-2011. <http://www.scribd.com/doc/69972305/1-Srpski-Kalendar-2010-Prvi-Deo#scribd>) и хералдику и митологију (цит. Pausanias, *Description of Greece* 9. 39. 3: Три панганске богиње Гранико које спомиње Паузаније су уствари биле исто што и старосрпске „суђаје“ или староруске „русалке“; Паузаније, *Описи Грчке*, 9.20.3

за освајањем света и философија локалне источне словенско-сарматске («трачке или илирскословенске»²) цивилизације са народима који су се, према записима различитих светских античких и постантичких историчара, географа и државника, распостирани од севера Азије и Јерменије преко Црног мора до Јадранског мора³ и говорили истим језиком међу собом уз незнатне разлике у дијалекту.⁴ Разлика у политичкој философији ове две цивилизације се наставила у постантичком периоду, на основи религијске и геополитичке поделе Западног римског царства на челу са царем-цезаром и уједно паганским римским свештеником „pontifex maximus“ и Источноромејског царства (заправо словенскогрчко-јерменског царства).⁵ Када су Римљани својом многобројном војном силом освојили Балканско полуострво, поделили су га на провинције и од њих направили земљорадничке државе са ограниченим обимом трговине,⁶ експлоатишући локалне природне ресурсе⁷ и изводећи заробљене локалне људе на гладијаторске борбе или јавне егзекуције у аренама у свом царству, све до одвајања западног Римског царства од источног словенскогрчко-јерменског царства 381. године на челу са православним царем Теодосијем и његовим наслед-

2 Francesco Maria Appendini, *De praestantia et vetustate lingua Illyricae*, Ragusa, 1806; РТС, емисија *Лепенски вир (најстарија цивилизација у Европи)*, <https://www.youtube.com/watch?v=cyrkylUorME#t=550>, цит. палеопатолог и антрополог Србољуб Живановић (10:00 – 18:28 минут)

3 Strabo, *Geography*, 7.5.6., Plinius, *Natural History*, 3.23. s. 26, Arrian., *Illyr.* 2, 10; Livius. *Periochae*, LVI

4 Miodrag Milanović, *Istorijsko poreklo Srba, Vandalija*, Beograd, 2011., Павел Шафарик, *О пореклу Словена*, стр. 17-18, цит. Ф. М. Апендини, *De praest. et. vet. I. Illyr. Rag.* 1806

5 Vesselin Vachkova, “The Bulgarian Theme in Constantinople’s Monuments (A new approach to the study of Bulgarian and Byzantine cultural memory)”, *Palaebulgarica*, 4, 2008, p. 5; *Житија Јована Рилског и Житије Светог деспота Стефана* Куев, К., Г. Петков. *Събрани съчинения на Константин Костенечки*. Изследване и текст. София, 1986., цит. Константин Костенечки, Сачиненија, пп. 145-146; 371-372 у којем се говори о цару Константину Великом као заједничком царском претку бугарских и српских средњовековних династија. Такође о родној вези царева Константина Великог и Ликинија видети Карловачки, Пајсијев, Врхобрезнички, Пивски, Загребски, Константинов, Лашванинов, Пејатовићев, Бранковићев и друге родослове и летописе, као и житија Светог Саве, Светог Симеона и Светог деспота Стефана; Љубомир Стојановић, *Старе српске повеље и писма* 1-1, 2, Београд, Сремски Карловци 1929, 1934. Стојановић ЈБ., *Родослови и летописи* — Љубомир Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, изд. СКА, књ. XVI, Сремски Карловци 1927.

6 Михаил Ростовцов, *Историја старог света: Грчка, Рим*, Фамилет, Београд, 2004., стр. 272

7 Livy, *History of Rome*, 45.43.5; Ovid. *Ex Ponto*, IV; Salmedin Mesihović, „Ovidije i Ilirik“, *Centar za balkanološka ispitivanja*, knjiga 35, АНУБХ, knjiga XXXVII, 2008, 89 – 100, cit.. Ovid. *Ars amat*, II, 657 – 660; Ovid. *Ex Ponto*, IV, XIV (Tuticano) 45–48; John Arthur Evans, *Archaeologia, or, Miscellaneous tracts relating to antiquity*, Society of Antiquaries of London, Volume 49, Nichols and Sons, London, 1770, p. 6, cit. Florus, iv. 12.: На Балканском полуострву Римљани су експлоатисали сирове метале, шуме и катран. Pliny, *H. N.* xxxiii. 21., Dr. Julius Jung, *Romer und Bomanen*, p. 34 seqq., Karl Gooss, *Innerverhältnisse des Trajanischen Daciens, Excurs. I. Die Goldbergwerke*. Pliny, loc. cit.

ницима.⁸ Словенскогрчко-јерменско царство уствари након свог одвајања 381. године и није требало да се зове више „Ромејско“ или „Романско“ царство, него „Трачко“, „Словенско“ или „Источно хришћанско“ царство,⁹ будући да су западни цареви који су баштинили наследство старог Римског царства наставили да зову своје царство „свето Римско царство“ са Римом као његовим симболом и главним градом,¹⁰ да су хришћани из источног православног царства сматрали да су њихови цареви били Божјом милошћу изабрани за јединствену врховну власт у односу на западне царевице¹¹ и да су у Римском и Константинопољском царству живели „људи различите расе и језика.“¹² Судар империјалне политичке и моралне

- 8 John Sleidan, *The Key of Historie. Or, A most methodicall abridgement of the foure chief monarchies, Babylon, Persia, Greece, and Rome, etc.* Transl. by A. Darcie, London, 1661, p.183: Цареви Теодосије Други и Маркијан су одлучили да се Васељенски сабори не одржавају на подручју Италије, него у Азији, тако да су на Васељенском сабору одржаном 381. године учествовали само источни православни епископи. О томе видети Zosimus, *Historie nouvelle*, Т о м е II, livrre IV, 5, 2; p. 266. Александар Ильич Ајбабин, *Этническая история ранневизантийского Крыма*. Крымское отделение Института востоковедения им. А.Е.Крымского Национальной академии наук Украины - Симферополь: Д А Р, 1999. стр. 52; Gábor Hosszú, *Heritage of Scribes: The Relation of Rovas Scripts to Eurasian Writing Systems*, Rovas Foundation, 2012, p. 144, 52, 56 cit. Rona-Tas, 1996a; Ursula-Barbara Dittrich, *Die Beziehungen Roms zu den Sarmaten und Quaden im Vierten Jahrhundert n. Chr.* (nach der Darstellung des Ammianus Marcellinus), Bonn., 1984, pp. 65-66: цит. Zosimus, 4. 36; John Nikiu, *Chronicles, LXXXIII, 65., Codex Theodosianus*; Kevin Kaatz, *Early Controversies and the Growth of Christianity, ABC-CLIO*, 2012, p. 126: Наследници цара Константина Великог на челу са краљевима василевсима „самодршцима“ су од 11. маја 330. године живели у Константинопољу.
- 9 Ivan Biliarsky, *The Tale of the Prophet Isaiah: The Destiny and Meanings of an Apocryphal Text*, Аутор: Ivan Biliarsky стр. 193, цит. *Правилата на Света Православна Царква*, ед. С. Теанков, вол. И, Софија, 1912., п. 386, *Житије Светог Данила Стилитског*, цит. Н. Delehaeye, *Les Saints Stiles*, Brussel, 1923, pp. 11-13
- 10 Vesselina Vachkova, “The Bulgarian Theme in Constantinople’s Monuments (A new approach to the study of Bulgarian and Byzantine cultural memory)“, pp. 607-608 цит. Brezenau, „Translatio Imperii“.
- 11 Vesselina Vachkova, “The Bulgarian Theme in Constantinople’s Monuments“ (цит. Mergiali-Sahas *Byzantine Emperors and Holy Relics*, p. 48; Kalavrezou, *Helping Hands for the Empire*, pp. 54-48. Ch. VII, n. 244: Источним хришћанима су биле обзнањене и дате на чување најдрагоценије хришћанске реликвије као што су Свети крст и многи други докази Христовог страдања на крсту. Такође видети Ernest Barker, *Social and Political Thought in Byzantium from Justinian I to the Last Paleologue*, Oxford, 1957, pp. 194-196, cit. Patriarch Antonius, “Letter to Vasilii I”: Према цариградском Патријарху Антонију „автократор-цар самодржац“ је „велики и свети суверени владар који је вољом Господа ортодоксни и верни заштитник Цркве и Државе,“ што објашњава и правило генеалогског породичног наследства царског трона „по Божјем праву“ у православним монархијама. (Владан Станковић, *Православно друштво – култура, установе, развој*, Институт за политичке студије, Београд, 2014, стр.105, цит. Х.Г. Бек; Н. Милошевић: „Цар је изабраник божији, јер му је поверена највећа моћ (*suprema potestas*). Истовремено, он је и заступник (*πρωτος*) Бога на земљи, који је круну добио од анђела или чак од самог Христа.“) О томе такође видети Photios, Patriarch of Constantinople, *Mystagogy of the Holy Spirit*, Trans. Joseph P. Farrell. Holy Cross Press, Brookline, MA, 1987, p. 77; Срђан Пириватрић, „Улазак Стефана Душана у Царство“, *Зборник радова Византолошког института* XLIV, 2007.; Срђан Пириватрић, „Самуилова држава – обим и карактер“, Књига 21, Посебна издања Византолошког института, САНУ, 1997., стр. 143, цит. *De Cerimoniis*, 690-6.16 В, стр. 40-41
- 12 Nikolaos Mesarites, *Funeral Oration for his brother Ioannes* 49, I, p. 62: „Allophylloi“ и

филозофије западних римских владара с једне стране, и источних владара василевса, архонта и жупана са друге стране, огледа се, између осталог, и у томе што су се владари из српских преднемањих династија који су припадали источном цивилизацијском кругу, као и владари из средњовековне немањихке династије, сукобљавали са трговцима Млечанима из Венеције који су хватали Словене са Динарских планина и продавали их стотинама година у континуитету преко јадранских лука као робље Муслиманима и другим купцима.¹³ Неки филолози тврде да у модерним европским језицима реч „роб“ има корен у интеграционом етнониму „Словен“ управо због вишевековне продаје робова Словена Арапима, Каролиншкој Европи, Источноромејском царству и другим земљама од раног средњег века,¹⁴ или корен у термину „servatutis“ за робове Србе,¹⁵ док су Срби од давнина сматрали да је њихов етноним Срби или општи интеграциони назив „Словени“, „Агриани“ или „Арјани“ још од давнина значио „славни“, „племенити“ или „писмени“.¹⁶ Након што су Сицилијанци и други „западни Латини“

“Alloglossoi”; Vesselina Vachkova, “The Bulgarian Theme in Constantinople’s Monuments (A new approach to the study of Bulgarian and Byzantine cultural memory)”, pp. 607-608 цит. Brezenau, „Translatio Imperii”; Theophanis Chronographia, ed. C. de Boor, vol. I, Lipsiae 1883 (repr. Hildesheim 1963), p. 307; 455

- 13 Према историчару Данијелу Евансу, Венецијанци и Ђеновљани су продавали такође и Словене, Татаре и друге народе са Црног и Егејског мора и њихова продаја је унеколико била смањена, али не и прекинута, када су се Европљани окренули продаји и куповини афричких робова. О томе видети Daniel Evans, “Slave Coast of Europe, Slavery & Abolition”, *A Journal of Slave and Post-Slave Studies*, 6:1, 1985, p. 53, cit. Reinhard Heynen, Zur Entstehung des Kapitalismus in Venedig (2nd ed., New York, 1971), 33. 7.; p. 47, cit. Alessandra Macinghi Strozzi, *Lettere di una gentildonna fiorentina del secolo XV ai figliuoli essuli*, ed. Cesare Guasti (Florence, 1877), Sept. 13, 1465; *Ibid.*, str. 53, cit. Otto Langer, *Sklaverei in Europa während der letzten Jahrhundert des Mittelalters* (Bautzen, 1891), 7. 4. Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Phillip II*, trans. Sian Reynolds, 1 (New York, 1973), 56-58, 63-64. За опис ситуације у долини реке Неретве *Enciklopedija Jugoslavije* (1955-1969), s.v. “Neretva” by Savo Šiniković. 5. G. Alfödy, “Die Sklaverei in Dalmatien zur Zeit des Principats”, *Acta Antiqua*, 9 (1961), 121-151. 6. Sancti Gregori Papae I, *Cognomento Magni, Opera Omnia*, 17 vols. 7 (Venice, 1770), 354.: Једна од великих лука-пијаца за продају робова на источној обали Јадранског мора, која се називала „робовском обалом Европе“, била је у Дубровнику, где су многи Словени били сабирани и регистровани за прекоморску продају. Такође видети о робовима из црноморско-балканског подручја на венецијанским плантажама шећера на Кипру Daniel Evans, Str. 53, *Studi di storia economica veneziana*, Padua, 1954, 120. George Finlay *A History of Greece*, цит. Michaud, *Historie des Croisades*, iii. 269, C. W. King, *Antique Gems*, p. 303, note 82, 91
- 14 Henry and Renee Kahane, Notes on the Linguistic History of “sclavos”, *Studi in onore di Ettore Lo Gatto e Giovanni Maver*, Florence, 1962, pp. 345-360; Такође видети Daniel Evans, „Slave coast of Europe, Slavery & Abolition“, p. 46-47
- 15 Даниел Еванс, „Slave coast of Europe, Slavery & Abolition“ стр. 47, цит. Gregor Čremošnik, „Pravni položaj našeg roblja u srednem veku“ (The legal conditions of our slaves in the Middle Ages), *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, new series, 2 (1947): 69-74. See also Vinaver, „Trgovina bosanskim robljem“, 125-147; Solovjev, „Trgovanje bosanskim robljem“, 139-164. 39.
- 16 John Gardner Wilkinson, *Dalmatia and Montenegro*, John Murray, Albemarle Street, London, 1848, pp. 7-12; ; Мавро Орбини, *Краљевство Словена (Il Regno degli Slavi*, Pesaro, 1601, Interpr. Augusto Fonseca, pp. 168-171; Alberto Fortis, *Travels Into Dalmatia*, Ayer Publishing,

опустошили Солун 6. августа 1185. године и након што су у Четвртој крсташкој рату 1202. и 1203. године Венецијанци и други европски „крсташи“ под водством млетачког дужда Енрика Дандоло опустошили далматински део јадранског приморја и Цариград на свом путу до Јерусалима и Египта,¹⁷ историчар Никита Хонијат је рекао да се „западни Латини и источни Романи неће никад ни у чему сложити“ и да су „1187. године Муслимани третирали Јерусалим с више поштовања него што су га западни хришћани показали према хришћанима на истоку“, „обзнанујући своју превару и непоштовање према Господу Христу“.¹⁸ Власт новоустављеног Латинског царства у Константинопољу цара Болдвина и Хенриха, који су почели да се потписују „аутократор Романогум“ нису прихватили ни становници Цариграда, ни пребегли цариградски владари у новооснована царства Никеју и Трабзон,¹⁹ ни православни балкански Словени, поготово након прогона који је папин изасланик Пелагиус успоставио над православним свештенством које није хтело да прихвати Унију са Римом,²⁰ као и након неуспелог напада латинског цара Хенриха на бугарског цара Калојана 1206. године и на српског принца Стефана Првовенчаног 1214. године.²¹ Због тога је Свети Сава на свом чувеном путовању-ходочашћу у Јерусалим заобишао новоустављено крсташко латинско царство у Цариграду и у Никеји добио од православног источноромејског цара Теодора Првог Ласкариса и васељенског патријарха Манојла Сарантена десницу Светог Јована Крститеља и круну за миропомазанье свог брата и будућег српског краља Стефана Првовенчаног.²² Записи и хералдика показују су српски владари из преднемањичке и немањичке династије подједнако били омиљени у народу и да су владали у духу хришћанства²³ и да су се огорчено

(Reprint Arno Press, 1971, pp. 45-46; 48-49: Фортис тврди да израз „Власи“ у словенском језику значи „племенит“, слично етникуму „Словен“ који значи „славан“.

17 George Finlay, *A History of Greece*, цит. Michaud, *Historie des Croisades*, iii. 269, C. W. King, *Antique Gems*, p. 303, note 82, 91

18 O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates, trans. Harry J. Magoulias, Detroit, 1984, p. 6. cit. Nicita Honiats, *Anali* 301-302.; *Honiats*, 575-57.

19 Filip Van Tricht, *The Latin Renovatio of Byzantium: The Empire of Constantinople (1204-1228)*, BRILL, Leiden, 2011, p. 38, Georgii Akropolites, 16.; pp. 73-76, cit. Brial, *Recueil des Historiens des Gaules*, XVIII, p. 527; p. 79, цит. Gouarides, *Formes de legitimation de l'Etat de Nicee*, pp. 157-158; Vasiljevskij, *Epirotica saeculi XIII*, no. 26

20 Георгије Акрополитес, *Историја*, 17; Choniates, *Historia*, I, 593-94; 634.67-635.5

21 Filip Van Tricht, *The Latin Renovatio of Byzantium: The Empire of Constantinople (1204-1228)*, p. 185-186, цит. Villehardouin, 436.

22 Станоје Станојевић, Свети Сава, Херес, Београд, 1998. (фототипско издање из 1935. године); Свети Сава у руском царском летопису, прев. Миљенка Витезовић, Завод за уџбенике, Београд, 2012, стр.59-60

23 Андрија Качић-Миошић, Разговори угодни народа словинског, <http://www.archive.org/>

борили за слободу свог народа и територија од освајача, укључујући ту и борбу против продаје својих сународника у робље.²⁴ Упркос крсташким походима венецијанских и других европских крсташа на Балканско полуострво, Цариград и Јерусалим, приликом којих су одатле биле изнешени и уништени многи артефакти заједничке православне словенскогрчко-јерменске цивилизације, источне хришћанске краљевске и царске династије из ове цивилизације су до времена владавине Екатарине Велике у Русији²⁵ још увек неговале свест о њиховим древним²⁶ заједничким „трачким“²⁷ или „илирскословенским“ коренима.²⁸ Међутим, новоуспостављено Латинско царство у Цариграду је заједно са Млечанима успело да склопи савезничке односе са Иконијским султанатом, као и касније Француска и Ђеновљани, а преко њих и Хабсбуршка монархија, односно Нови-Стари Рим, јер је Хабсбуршка монархија била

stream/razgovorugodnin00miogoog/razgovorugodnin00miogoog_djvu.txt, Jovan Rajić: *Istoriја raznih slavenskih narodov naipače Bolgar, Horvatov i Serbov...vo svet istoričeski proizvedenaja Joannom Raićem*, V Viene 1794., Сима Лазин Лукић, *Кратка повјесница Срба од постанка српства до данас*, Томо Марећ, *Slaveni u davnni*, Naklada "Matica Hrvatske", Zagreb, 1889.; Небојша Дамњановић, *Крунисање српских владара*, каталог изложбе поводом осам векова манастира Света Жича и Краљевдана, дана општинe Краљево, Историјски музеј Србије, Народни музеј Краљево, 2007., Драгомир Ацовић, „Миропомазанье владара“, *иста књига*, стр. 64

- 24 Цар Стефан Душан Немањић је у свом Законику наредио да „ко год прода хришћанина невернику, („католику или муслиману“, како објашњава историчар Данијел Еванс), „његова рука биће одсечена, а његов језик ишчупан.“), cit. Stojan Novaković, *Zakonik Stefana Dušana, cara srpskog 1349 i 1354*, Beograd, 1898., ch. 21.; *Enciklopedija Jugoslavije (1955-1969)*, s.v. «Dusan», Mihailo Dinić; «Dušanov Zakonik», Dragoslav Janković: «I kto proda hristianina u inuvernu veru Da [mu] se ruka oseće i jezik ureže.»
- 25 Инсигнија са натписом „Цар Стефан Душан Немањић цар Цимера“ у Mauro Orbini, *Il regno degli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni*, Pesaro, 1601, Вид. ф. 242, https://upload.wikimedia.org/wikibooks/hu/d/db/Szerb_cimer.PNG; *Geschichteder Ukraine und der ukrainischen Cosaken: wie auch der Königreiche Halitsch und Wladimir*, Johann Christianvon Engelbey Johann Jacob Gebauer, Saale, 1796. Такође видети о томе Reinhard Reineck, *Syn-tagma de Familiis*, Tomus I, ex Officina Henricpetrina, Basileae, 1574, p. 201
- 26 Хералдика, митологија и поезија говори о Србима као потомцима најстаријег Јафетовог сина Гомера из мита о Ноју и његовој породици која је преживела Велики потоп. О томе видети Плиније, *Историја*, 6.6.18: „in ostio Cimmerium, quod antea Serberion vocabantur“; Nikola Tasić, *The Bosut group of the Basarabi Complex and the „Thracо-Cimmerian“ finds in Yugoslav regions along the Danube in the central Balkans, BalcanicaII*, Beograd 1970-1971.; Szymonowicz Bendonski, *Simonis Simonidae Bendonski Leopolitani magni Io, topographia Mitzleriana, Varsaviae, 1772*, p. 21: „Cimmerium Sarbievio“; Станислав Рубчић, *Грбовник Коренић-Неорих, Охумчевићевог грбовника*, (Petar Ohmčević1595. године; препис књиге из 1340.).
- 27 Maja Nikolić, „Srpska država u delu vizantijskog istoričara Duke“, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* br. 44, str. 481-491.
- 28 Strabo, *Geography*, 7.5.6., Plinius, *Natural History*, 3.23. s. 26, Arrian., *Illyr*. 2, 10; Livius. *Periochae*, LVI, Statius, *Acchileid*, 1.134, Valerius Flaccus, *Argonautica*, vi. 135(Anabasis 4.2.17ff), Pindar (Nem. 4.49-50; Strabo, *Geography*, 7.3.4, 12.4.4.; „Српска држава у делу византијског историчара Дуке“, *Зборник радова Византолошког института Србије*, XLIV, Београд, 2007., цит. Georgio Sfranze, Critobuli, Ducas, Laonici Chalcocandyiae, Georges Pachymeres, Nicephori Gregorae, Metochites, Kantakouzenos итд.; Agustí Alemany, *Sources on the Alans: a critical compilation*, Iss. 8, Vol. 5, BRILL, 2000, pp. 8-9

означавана такође и називом *Imperium Romanum Sacrum Nations Germanicæ*.²⁹ Према тим трговачким уговорима са турским и египатским султанима,³⁰ продаја словенског робља се несметано наставила, иако је средином петнаестог века, када су се Европљани упустили у јужноатлантску пловидбу и почели да доводе робове из западне Африке, интензитет куповине робова из југоисточног дела Европе смањено.³¹ Упркос државничким и војним напорима владара из српских и околних „копнених земаља“ да спрече продају робља, наставак продаје робља су омогућили Турци својом колонизацијом Балканског полуострва у петнаестом веку,³² када су направили базу у Скопју, а затим од 1415. године почели да залазе дубље према Босни, направили базу у Сарајеву и након пада Цариграда 1453. године успели да се прошире по читавом Балканском полуострву.³³ Тако су продају робова, највише из Босне и са Црног мора, настављену по Западном Медитерану, легалисти описивали као последицу „праведног рата“,³⁴ односно, како је приметио историчар Данијел Еванс, од шеснаестог века Европљани су на расистички начин покушавали да оправдају постојање ропства.³⁵ Турци су своје заузете нове границе обезбедили својим „спахијама“ (коњаницима) и дахијама који су имали велика феудална имања на којима су локални хришћани радили као робови, а ухаћени робови су од тог периода преко новоуспостављеног турског система „јањичарства“ продавани више на исток у Цариград него на запад

29 Francois de Noailles, Charriere, *Negotiations*, II, 426, de la Vigne, Venecija, 16. 01. 1558

30 Gabriel Hanotaux, „Les Vénitiens ont-ils trahi la chrétienté en 1202“, *Revue Historique* 4 (1877), pp. 74-102.

31 Daniel Evans, „Slave Coast of Europe, Slavery & Abolition“, p. 53

32 Matteo Villani, *Cronica* III, Lib. V, Firenze, 1825, pp. 206-208; Matteo Villani, *Muratorii regum italicarum*, tom XIV, lib. IX, cap. XXII; Јован Драгашевић, Трешњеви витез, Отаубина 1887, књ. 17, св. 65-67, стр.1-2

33 Daniel Evans, „Slave Coast of Europe, Slavery & Abolition“, p. 51: Због сарадње са Венецијом и њеним савезницима Турци у погледу продаје робља нису дирали Јадранску обалу, а нису могли лако допрети ни до црногорских планина.

34 Ibid, p. 51, cit. José Antonio Saco, *Historia de la esclavitud desde los tiempos mas remotos hasta nuestros días*, 2 (Paris, 1875): 261-262. 51. Luigi Tria, *La schiavitù in Liguria in Aili della Società Ligure di Storia Patria*, vol. 70 (Genoa, 1947): 208; Ernst Werner, *Die Geburt einer Grossmacht - die Osmanen (1300-1481): Ein Beitrag zur Genesis des türkischen Feudalismus* (Vienna, 1972), 237-240. V.J. Parry, „The successors of Suleiman, (1566-1617)“, in M.A. Cook, ed., *History of the Ottoman Empire to 1730* (Cambridge, Eng., 1976), 104-105. Alan Fisher „Chattel Slavery in the Ottoman Empire“, *Slavery and Abolition: A Journal of Comparative Studies*, 1 (May, 1980): 34. Alexander Solovjev, „Trgovanje bosanskim robljem do god. 1661“ *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, 1 (1946),

35 Ibid, p.52. Такође видети Исто дело, стр. 49-50, cit. C. Jireček, *Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters*, Vienna, 1899., 52, 58, 192: Тек када је краљ Твртко проширио своју територију на Далмацију и у њу унео многе обалске градове и нека острва, продаја робова у већини далматинских градова је укинута, али касније како је моћ српске државе слабила, продаја робља је била настављена.

у римокатоличке луке на Јадранском мору.³⁶ Иако су кроз средњи век сељаци у Србији живели под сталним притиском владавине Османског турског царства,³⁷ као и сељаци у источним словенским земљама под притиском владавине монголско-татарског ханата, они су у селима и шумским збеговима у којима су живели очували и учврстили јаку хришћанску веру³⁸ и друштвену хијерархију породичних задруга и кнежинске и племенске самоуправе са коренима из раније српске средњовековне државе, као и јаку патријархалну свест и усмену књижевност у облику народних предања и јуначких песама.³⁹ С друге стране, Европљани су у истом периоду због своје комфорне геополитичке позиције, када нису раговали између себе, у миру развијали различите врсте заната и индустрија и трговачке морнарице, које су им омогућиле колонизацију удаљених континената, а последично томе и развој трговачких градова „гилда“ и потражњу за скупоченим производима из ваневропских земаља. Рушење и пљачка Консантинопоља у средњем веку и последични прелаз људи, знања, умећа и тековина источне цивилизације на Апенинско полуострво, као и већ одраније висок степен културе и уметности на Апенинском полуострву и у Европи, омогућили су залет уметности ренесансе у Италији, Француској и осталим земљама Европе. Међутим, повезивање астролошких и митолошких мотива са праисторијом у ренесансној уметности у комбинацији са раскоши и декаденцијом ларпурлартизма, барока и рококоа у уметности и јавном животу, довели су до паганизације и десакрализације дотадашње хришћанске уметности и друштвених

36 Daniel Evans, „Slave Coast of Europe, Slavery & Abolition“, p. 52; Tore Kjeilen, „Devsirme“, <http://i-cias.com/e.o/devsirme.htm>: у српска села су долазили јањичари који су одвајали дечаке од својих породица и одводили их у Турску са циљем да од њих направе верну робовску војску османлијских војника-јањичара и војних администратора свога царства.

37 Edward Brown, *A Brief Account of some Travels in divers Parts of Europe*, Benj. Tooke, London, 1687, pp. 27-33; Вилијем Дентон, *Србија у Србу*, (прев. М. Николајевић), (ор. *Servia and Servians*, 1862) *Службени гласник*, Београд, 2013., 211-228; 235-238; David Urquhart, *A Fragment of the History of Servia*, British Museum Library, Google Books, стр. 19-20, https://books.google.rs/books?id=s6IUAAAaAAJ&printsec=frontcover&hl=sr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false; Радош Љушић, Вожд Карађорђе, I-II, Смедеревска Паланка, 1993. (Београд 2000., 2003.): <http://www.scribd.com/doc/7710376/Rados-Ljusic-Karadjordje>: Због суровости турских спахија и дахија према локалном мирном сеоском становништву Балканског полуострва, над чиме су се згражавали и многи страни конзули, у деветнаестом веку и сам турски Султан је турске „дахије“ и „спахије“ упозорио једним ферманом да му пристиже много жалби на њих и захтевао од њих да се одрекну зулума или ће у противном он против њих „дићи војску од другог народа и закона“ (тј. војску састављену од Срба).

38 Милисав Савић, Долина српских краљева: Пролећно путовање 2013., Друштво Рашка школа, Београд, 2014., стр. 353

39 Мирослав Свирчевић, „Миграције у Србији XVIII века и установе патријархалног друштва“, Гласник Етнографског института САНУ, књ. LII, св. 52, Београд, 2004, стр. 311-326

наука у Европи.⁴⁰ Кроз средњи век новоримски империјализам као наставак староримског империјализма огледао се у колонијалним освајањима Источног Медитерана и Јужне и Северне Америке и у борбама европских трговачких компанија за превласт у Африци и Азији, као и у борбама великих сила између себе у Европи, што се финализовало процесом западне колонизације Блиског и Далеког истока,⁴¹ односно Индије и Кине, а затим и Јапана од 1853-54. године.⁴² У деветнаестом веку британски интелектуалци су на територију Грчке интензивно проучавали културу нео-класичне хеленске Грчке,⁴³ након чега је «хеленизација» Грчке постала у деветнаестом веку британско-германски,⁴⁴ а од двадесетог века до данашњих дана и северноамерички геополитички културолошки колонијални пројекат⁴⁵ „у њиховом походу према Русији и Кавказу“ у сврху брисања трагова постојања древних словенских елемената из њене историје и последичног „спречавања повратка утицаја Русије у Егејском мору и Медитерану, а поготово на Балканском полуострву.“⁴⁶ То доказује и пример мењања државних граница на

40 Европски интелектуалци су се све више занимали за неоплатонизам, античку философију, егзотичне азијске философије и рационалистичку философију. С друге стране, у операма Венеције и Париза оживљавани су предантички и антички митови (цит. Vlado Kotnik, „Opera, Myth, Society: How do they correlate?“, TRAMES – Journal of the Humanities and Social Studies, Vol. 8, No. 3, 2004, Estonian Academy Publishers, Estonia, p. 327)

41 John K. Fairbank, *Trade and Diplomacy on the China Coast: The Opening of the Treaty Ports, 1842-1854*, Vol. I, Cambridge, Mass., Harvard University Press, USA, 1953, p. 7; William Endgahl, *A Century of War: Anglo-American oil politics and the new world order*, Pluto Press, 2004

42 Ruth Benedict, *The Chrysanthemum and the Sword*, Charles E. Tuttle Company Inc, Japan, 1993, p. 73 – 74; Townsend Harris, *The Complete Journal of Townsend Harris – First American Consul to Japan*, pp. 411-412:

43 Stephen L. Dyson, *In Pursuit of Ancient Pasts: A History of Classical Archaeology in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, p.68-71.

44 Stathis Gourgouris, *Dream Nation: Enlightenment, Colonization and the Institution of Modern Greece*, Stanford University Press, 1996; Nina Athanassoglou-Kallmyer, „Excavating Greece: Classicism between Empire and Nation in Nineteenth-Century Europe“, *Nineteenth-Century Art Worldwide*, Volume 7, Issue 2, Autumn 2008; Petar Milich, „Slavic Ethnogenesis and Great Power Diplomacy: Recurring Themes“, Petar Milich, „Slavic Ethnogenesis and Great Power Diplomacy: Recurring Themes“, *Journal of the North American Society for Serbian Studies* 14(1): 29–40, 2000. http://www.serbianstudies.org/publications/pdf/Vol14_1_Milich.pdf, стр. 32; 33; 35-37; 39-40.

45 Petar Milich, „Slavic Ethnogenesis and Great Power Diplomacy: Recurring Themes“, p. 33: цит. J. Heilbrunn and M. Lind, „The Third American Empire,“ *New York Times*, 2 January 1996, late edition, section A, p. 15.; Mortimer Zuckerman, „The Big Game Gets Bigger. Russia Will Gain Wealth and Influence If It Controls Caspian Sea Oil,“ *U.S. News and World Report*, 10 May 1999. (<http://www.usnews.com/usnews/issue/990510/10edit.htm>), and Michael T. Klare, „The Clinton Doctrine,“ *The Nation Magazine*, 19 April 1998. „West Dragged into Reluctant Colonialism in Bosnia,“ *Reuters*, 19 August 1998.: Северноамеричка политикологија и историографија доприноси „стратегии Вашингтона да гледа на државе Балканског полуострва као на свој западни „терминус“ на једном широком геополитичком подручју“.

46 Petar Milich, „Slavic Ethnogenesis and Great Power Diplomacy: Recurring Themes“, стр. 33-34, цит. A. de Gobineau, *The Inequality of Human Races*, trans. A. Collins, (New York, 1915). Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives* (New York, 1977); R. Holbrooke, „America, A European Power,“ *Foreign Affairs*

Балканском полуострву и упоредног успостављања локалне и светске историографије пуне нелогичности и произвољности у образовним системима држава на Балканском полуострву након одржавања *Берлинског конгреса* 1878. године. Германски историчар Аугуст фон Шлецер је први употребио интеграциони назив „Јужни Словени“ („*Süd-Slaven*“) за Србе и друге словенске народе на том подручју и 1771. године је у свом делу *Allgemeine nordische Geschichte* (*Општа нордијска историја*) изнео теорију о „великим миграцијама Словена“ на Балканско полуострво у шестом веку, 1802. године тај назив је употребио словеначки историчар Антон Линхарт, а од 1834. године се појавио и израз „Југославија“ и „Југословени“ и проширио у употреби у Србији након Револуције 1848-1849. године.⁴⁷ Индуријалац и гроф Жигмунд вон Енделстајн (Жига Зојс) из Трста⁴⁸ је подучио управника Бечке библиотеке и агента Аустријског двора на Балканском полуострву Јернеја Копитара идејама германско-нордијске школе историчара Аугуста Милера и Аугуста вон Шлецера⁴⁹ у њиховом заједничком „германско-нордијском“ историографском и филолошком пројекту о проширењу Аустријског царства до Црног мора.⁵⁰ У том пројекту су учествовали и политички ментор баварском краљу Максимилијану Другом, путописац и историчар Јакоб Фалмерајер, филолог и педагог Фридрих Вилхелм Тирш,⁵¹ који је тврдио да би подршка Европе

75, nos. 4–5 (March–April 1995): 38–51; David Gompert, “How to Defeat Serbia,” *Foreign Policy* 73 (July–August 1994): 30–42.: У двадесетом веку се на Фалмерајерову тезу о словенском пореклу Грка надовезао историчар и филолог Ромили Бенкинс у „хладноратовском периоду“ двадесетог века, како је закључио историчар Милић, „у покушају западне политике да отклони Совјетски савез од подручја Егејског мора и Медитерана“; јер је „постсовјетска Русија морала да се одржава изолованом и одврати од повраћаја ранијих територија „блиског им иностранства“, поготово од повраћаја „Балканског полуострва, које данас Сједињене Америчке Државе сматрају да се налази унутар њихове политичке сфере утицаја у њиховом походу на исток према Кавказу“.

- 47 Vladimir Sotirovic, *Creation of the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes, 1914–1918*, Vilnius University Press, Vilnius, 2007, p. 9, цит. Franjo Ilesić, „O postanku izraza Jugoslovenski“ *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, IX, 1-2, Beograd, 1929. , p.153
- 48 Luka Vidmar, *Struktura in funkcija pisem iz literarnoprerdne korespodence Žige Zoisa*, Disertacija, Univerza v Novi Gorici Fakulteta za podiplomski študij, Nova Gorica, 2009. <http://www.ung.si/~library/doktorati/interkulturni/6Vidmar.pdf>, pp. 280- 282, цит. Prim. Kopitar 1973: 72; Preinfalk 2003: 29; Kidrič 1939: 96. 1653 Kidrič 1939: 96, op. 5.цит. Kidrič 1939: 96, op. 5.; цит. Trampus 1993: 48.; Šumrada 1987; Valenčič, Faninger, Gspan Prašelj 1991: 844–845.
- 49 Raymond Miller „Pre-Romantic/Post-Classical: Jernej Kopitar’s Thought in the European Context“, *Historični seminar* 11. Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2014, Ur. Mojca Žagar Karer, p. 103
- 50 Luka Vidmar, *Struktura in funkcija pisem iz literarnoprerdne korespodence Žige Zoisa*, Disertacija, Univerza v Novi Gorici Fakulteta za podiplomski študij, Nova Gorica, 2009. <http://www.ung.si/~library/doktorati/interkulturni/6Vidmar.pdf>, str. 306, 307, 309
- 51 Friedrich Wilhelm von Thiersch, *The Greek Grammar*, transl. D. K. Sandford, William Blackwood, Edinburgh, T. Cadell, Strand, London, 1830, „Preliminary Remarks“, pp. i-xx

Османлијском турском царству била брана против утицаја Русије на Балканско полуострво⁵² и да би устоличење западноевропских владара на престо нових словенских држава на Балканском полуострву помогло да се „предупреди раст једног новог „Византско-Хеленског царства“⁵³, затим историчар Константин Јиричек⁵⁴ и аустријски намесник у Босни и Херцеговини политичар и историчар Бенијамин Калаја⁵⁵ и пољски гроф Адам Чарториски и британски дипломат Дејвид Уркхарт који су радили на стварању државе Југославије која би у једном заједничком културолошком оквиру била спојена са средњом и западном Европом под утицајем Француске и Енглеске.⁵⁶ У таквом колонијалном пројекту на Балканском полуострву активно су им помогли и локални српски, влашки, грчки и бугарски филолози, антрополози и историчари.⁵⁷ Колонијални пројекат на Балканском полуострвом се подударао са идејом запад-

52 Friedrich Wilhelm von Thiersch, *De l'état actuel de la Grèce et des moyens d'arriver à sa restauration*, Vol. 1, F. A. Brockhouse, Leipzig, 1833; Lewis Sergeant, *Greece in the Nineteenth Century: A Record of Hellenic Emancipation and Progress: 1821-1897*, T. F. Unwin, London, 1897, p. 2.

53 Thomas Leeb, Jakob Philipp Fallmerayer: *Publizist und Politiker zwischen Revolution und Reaktion*, Munich, 1996, pp. 113-114; Danforth, Loring M., 1984. „The Ideological Context of the Search for Continuities in Greek Culture“, *Journal of Modern Greek Studies*, May 1984., pp. 53-85.

54 Константин Јиричек, *Историја Срба I*, прев. Јован Радоњић, Научна књига, Београд, 1952., стр. 25; 45; 56-57.

55 Бенијамин Калаја, *Историја српског народа*, прев. Гаврило Витковић, Државна штампарија, Београд, 1882. стр. 9; Такође о томе видети Андрија Раденић, *Дневник Бенјамина Калаја 1868 – 1875*, Историјски институт Београд, 1976.

56 Dusan Batakovic, „Ilija Garasanin's Nacertanije: A Reassessment“, *Balkanica*, vol. XXV-1, Belgrade 1994., pp. 157-183., цит. „Mémoire présenté à M. de Bourqueney le 22 février 1844 au sujet des défiances que lui exprimaient l'Ambassadeur d'Angleterre et l'intervence d'Autriche contre les Slaves, et les rapports de ceux-ci avec les Polonais“, in: *Portofolio*, London, N° XI, 1. 06. 1844.

57 О процесу „румунизације“ језика, писма, територије и друштва у Влашкој и Молдавији у деветнаестом веку према идејама пруских и француских војсковођа Бизмарка и Наполеона и француских револуционара видети Lucian Boia, *History and Myth in Romanian Consciousness*, Budapest: Central European University Press, 2001, p. 87; Lucian Boia, *Romania – the Borderland of Europe*, Reaktion Books, 2001, p. 83-86; О европском пројекту „хеленизације“ Грчке у истом периоду видети Nina Athanassoglou-Kallmyer, „Excavating Greece: Classicism between Empire and Nation in Nineteenth-Century Europe“, *Nineteenth-Century Art Worldwide*, Volume 7, Issue 2, Autumn 2008, <http://www.19thc-artworldwide.org/autumn08/38-autumn08/autumn08article/94-excavating-greece-classicism-between-empire-and-nation-in-nineteenth-century-europe>; Georgios Pharmakithis, *O zographos Athanassios Iatrithis (1799-1866) [The Painter Athanassios Iatrithis 1799-1866]* (Athens: P. Bolaris, 1960), 240. и Stathis Gourgouris, *Dream Nation: Enlightenment, Colonization and the Institution of Modern Greece* Stanford University Press, 1996, p. 6.; О процесу германизације Бугарске видети Станоје Станојевић, *Историја српског народа*, Логос арт, Београд, 2010., стр. 329-330; О процесу стварања државе Албаније у двадесетом веку видети Теодора Толева, *Влиянието на Австро - Унгарија за създаването на албанската нация 1896–1908*, Ciela, София, 2012., стр. 28, цит. „Die Albanienpolitik Osterreich-Ungarns un italiens 1877-1908 de Hans Dieter Schandler“; Owen Pearson, *Albania in the Twentieth Century: a history*, IB Tauris, 2006; Duncan Heaton-Armstrong, *The Six Month Kingdom: Albania 1914*, IB Tauris, 2005.

ноевропских и северноамеричких географа Халфорда Мекиндера и геополитичара Николаса Спајкмена о потреби „контролисања „Источне Европе“ и „Евроазије“ у сврху „лакше контроле читавог света“,⁵⁸ због чега су почели да се употребљавају интеграциони изрази „Источна Европа“, „Евроазија“, „Југославија“, „Румунија“ или „Совјетски савез“ за православне словенске и остале народе са простора „Источне Европе“ и „Евроазије“ уместо њихових дотадашњих етнонима Власи, Молдавци (Бесараби), Срби, Руси, Бугари, итд. „Источна Европа“ је почела да се назива и „Интермаријум“,⁵⁹ замишљен да буде нека врста западно-средњеевропског „тројанског коња“ Запада према Русији на подручју некадашње древне Винчанско-Трипољске цивилизације. Заправо стварањем нових држава у „Источној Европи“, односно „Интермаријуму“ се комбинацијом војних и невојних средстава, односно комбинацијом револуција, војне силе, промене политичког система и права и културолошког филолошко-историјског инжењерства, остварила идеја војсковођа Наполеона и Бизмарка и германских историчара Шлецера, Милера и Тирша о проширењу новоримског „германско-нордијског“ царства до Црног мора и Русије.⁶⁰ Након тога су бољшевици финансирани са Запада⁶¹ извели 1917. године у Русији Октобарску револуцију и Русији је укинута традиционално име државе и додељен јој је интеграциони назив „Совјетски савез“. Тај западни колонијални културолошки пројекат успешно је одвојио православне балканско-црноморске државе од дотадашњег културолошког јединства са Руским царством и на тај начин утицао на политичка дешавања у двадесетом и двадесет и првом веку, спречавајући генерације људи у Србији и осталим православним балканско-црноморским државама да уче научно аргументован историјат развоја својих држава и друштава. У Србији су у том запад-

58 Milan Hauner, *What is Asia to Us?: Russia's Asian Heartland Yesterday and Today*, p. 139 pp. 139-142, 430-431, 146 (п. 139: Према речима Халфорда Мекиндера, „Четири века након Колумбовског периода Европа је обезбедила водећу улогу у свету.“)

59 Manfred F. Boemeke, Gerald D. Feldman, Elisabeth Gläser, *The Treaty of Versailles: A Reassessment After 75 Years*, Cambridge University Press, 1998, pp. 329; 320-335: Интермаријум је деломично настао на основу идеја пољског политичара Јожефа Пилсудског.

60 Luka Vidmar: *Struktura in funkcija pisem iz literarnoprerdne korespondence Žige Zoisa*, Disertacija, Univerza v Novi Gorici Fakulteta za podiplomski študij, Nova Gorica, 2009, <http://www.ung.si/~library/doktorati/interkulturni/6Vidmar.pdf>, str. 306., 307, 309

61 George Creel: „The German-Bolshevik Conspiracy, The Committee on Public Information“, No. 20, October, War Information Series, 1918, p. 9, cit. G. von Schany, Document No 8, Imperial Bank (Reichsbank), No. 2, , January 8, 1918: У јануару 1918. године министар финансија Вјачеслав Менжински и његов стручни саветник из Немачке вон Тол су добили 50.000.000 златних рубаља из Штокхолма да би спречили антагонизам у народу према новој влади. Према вон Шанцу (G. von Schantz) Вјачеслав Менжински је „лично учествовао у уништавању руских банака, што је био маневар који је финансијски онемогућио све противнике бољшевизма да се боре против њега.“

ном колонијалном културолошком процесу учествовали размонашени српски теолог и филолог Доситеј Обрадовић, називан „аустројски Илир“,⁶² који је у дотадашње српског православно светосавље унео идеје Еберхартове рационалистичке теологије⁶³, филолози Сава Мркаљ,⁶⁴ Павле Соларић⁶⁵, Вук Караџић који је својим поједностављењем дотадашње српскословенске ћирилице по угледу на латиницу и преобликовањем дотадашњег књижевног српског језика према народном штокавском говору успео да избришу дотадашњу књижевну и културну везу између Србије и Русије и да повеже Србију са Хабсбуршком монархијом,⁶⁶ филолог Ђура Даничић који је утицао да Србија изгуби територију Старе Србије у Санстефанском уговору, због чега се касније „сузним очима јавно исповедао, како је много душу своју огрешио“⁶⁷ и историчар и министар просвете Стојан Новаковић, који је након потписивања *Tajne конвенције* између Аустроугарског двора и тадашњег кнеза Милана Обреновића 1882. године изменио српску историографију и секуларизовао (деправославизовао) просветни систем Србије указом сменивши и протеравши Митрополита Михајла из Србије у Бугарску и две године касније успоставивши по први пут у српској историји незакониту црквену хијерархију.⁶⁸ То је био огроман кон-

62 Luka Vidmar: *Struktura in funkcija pisem iz literarnoprerdne korespodence Žige Zoisa*, str. 269, cit. Prim. Matl 1964: 216; Pogačnik 1977: 57; Јернеј Копитар је због Обрадовићевог проевропског усмерености и наклоњености просветитељству и реформама Марије Терезије и Јосифа Другог називао Доситеја Обрадовића „аустројски Илир“.

63 Владимир Вукашиновић, Свети Сава и Доситеј Обрадовић – покушај новог читања, Издавачки фонд СПЦ Архиепископије Београдско-Карловачке, Београд, 2012., стр. 79-86

64 Гојко Николиш, Сава Мркаљ - повијест о једном страдалнику, „Просвјета“, Загреб, 1980., стр. 36-37; Сава Мркаљ је већ 1810. године ступио у контакт са Вуком Караџићем.

65 Luka Vidmar, *Struktura in funkcija pisem iz literarnoprerdne korespodence Žige Zoisa*, str. 270, cit. Prim. Pisma Žige Zoisa II, MP 28 Цит. Pisma Žige Zoisa II, MP 35 Bonazza 1990. 1586 Prim. Pisma Žige Zoisa II, MP 28. 1587 Pisma Žige Zoisa II, MP 31. 1588 Pisma Žige Zoisa II, MP 32. 1589 Pisma Žige Zoisa II, MP 35. 1590 Latinsko: „O Solariću nič?“ Pisma Žige Zoisa II, MP 42. 1591 Pisma Žige Zoisa II, MP 54. 1592 Pisma Žige Zoisa II, MP 68

66 Miroslav Jovanović, *Jezik i društvena istorija, Stubovi kulture*, Beograd, 2002; Aleksa Ivić, „Arhivska građa o srpskim i hrvatskim književnim i kulturnim radnicima 1740-1880“, *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda III*, Srpska Kraljevska Akademija, Beograd, 1926., str. 262-263. Golub Dobrašinović (Ur.), *Kopitar i Vuk, Vukov sabor Tršić/Rad*, Beograd, 1980; Luka Vidmar, *Struktura in funkcija pisem iz literarnoprerdne korespodence Žige Zoisa*, str. 269-275, cit. Pogačnik 1977: 29; Pogačnik 1977: 30; Pisma Žige Zoisa II, MP 67; Pisma Žige Zoisa II, MP 83; Pisma Žige Zoisa II, MP 67; Pisma Žige Zoisa II, MP 89.

67 Jovan Dragašević, *Makedonski Sloveni, Prometej*, Novi Sad, 1995. (Ur. T. Gavriћ), http://www.rastko.rs/rastko-mk/istorija/opste/jdragasevic-makedonski_1.html

68 Михаило Војводић, „Стојан Новаковић и краљ Милан“, у Petar Krestić, *Нововековне српске династије у мемоаристици: New Age Serbian Dynasties in Memoir Writting*, Историјски институт, Београд, 2007, стр. 20: Бечка влада је поручила кнезу Милану да смени са места поглавара Српске православне цркве „превише националистички и традиционално усмерен“ митрополита и због тога је први пут у историји Србије тадашња српска влада затражила од Српске православне цркве да у априлу 1881. године спроведе закон о наплаћивању црквене таксе на свештеничке чинове и архијерејске благослове, и будући да

траст у односу на дотадашњу српску историју, јер су, како су примећивали страни државни изасланици и путописци, кроз векове и српски владари и народ подједнако изражавали најдубље поштовање српском свештенству као духовним и моралним водичима државе и друштва.⁶⁹ По узору на раније свештенство, као духовни и морални водич се показао прота Матеја Ненадовић који је на почетку Карађорђевог устанка против Турака 1804. године у први закон модерне Србије унео неколико параграфа из светосавског *Законоправила*.⁷⁰ Постојала је могућност и да руски изасланик у Србији Константин Константиновић Родофиникин 1808. године „из руских закона одабере оно што је за Србе потребно“ и унесе у српски закон,⁷¹ али њега су из Србије заједно са српским војводом Петром Добрњцем сплеткама отерали аустријски агенти из Карађорђевог окружења Младен Миловановић, Милоје Петровић Трнавац и Иван Југовић.⁷² Према тадашњем британском политичару Дејвиду Уркхарту, након тог догађаја су се српски народ и Скупштина побунили и захтевали руског цара, па је Карађорђе послао делегацију у руски камп Родофиникина.⁷³ Иако су Карађорђе

је у октобру 1881. године Архијерејски Сабор то одбио, Стојан Новаковић је указом смењено и протерао Митрополита Михајла из Србије у Бугарску и оставио га без средстава за средства за живот, и затим две године касније успоставио незакониту црквену јерархију.

- 69 Pečka patrijaršija“, Iz knjige «Azbučnik Srpske pravoslavne crkve», по Radoslavu Grujiću priredio dr Slobodan Mileusić, Muzej SPC i BIGZ, Beograd, 1993.: Источноромејски цар Јован Кантакузин је о свом сусрету са српским царем Стефаном Душаном у месту Пауни крај Урошевца на Косову и Метохији у данашњој Србији написао да је цар Стефан Душан Немањић у знак поштовања излазио пешице гологлав пред српског Патријарха на коњу и Патријарх је учествовао у свим важнијим државним пословима. Такође, у извештају Бечког двора из доба Велике сеобе Срба 1690. године писало да је српски народ сматрао Патријарха Арсенија Трећег Чарнојевића главним ауторитетом и „следио свог патријарха као што пчеле пристају за својом матицом.“ (цит. Ђорђе Трифуновић, Очевици о великој сеоби Срба, Багдала Крушевац, 1990.; (Ур.) Звонимир Костић, Сто најзнаменитијих Срба, Принцип, Београд – Нови Сад, 2001.) С друге стране, према дефиницији архимандрита Теофана Живковића из 1868. године од времена Светог Саве српски национални идентитет је био везиван за „српску народну пoboжност“ и „Српску народну цркву“ у којој „калуђери служе народу и народ служи калуђерима“ (цит. Теофан Живковић, Српска народна црква на канонично-историчном темељу свом, с едним словом у додатку: пoboжност и народност, Тиском браће Мађара, Манастир Бездни, Темишвар, Румунија, 1868. стр. 56-61), што је потврдио и швајцарски хемичар и криминолог Арчибалд Рајс који је 1928. године забележио да је светосавска „народна црква“ била историјска константа изнад идеолошких усмерења и политичких владара међу Србима (цит. Арчибалд Рајс, Чујте Срби!, Етхос, Библиотека Наслеђе, Београд, 2005, стр.4
- 70 Miroslav Đorđević, „Pravni transplant i Srbijski građanski zakonik iz 1844“, Strani pravni život 1/2008 стр. 66, цит. Драгош Јевтић, Драгољуб Поповић: „Nародна правна историја“, Savremena administracija, Beograd, 2003, str.89.
- 71 Miroslav Đorđević, „Pravni transplant i Srbijski građanski zakonik iz 1844“, стр. 66, цит. Драгош Јевтић, Драгољуб Поповић: „Nародна правна историја“, Savremena administracija, Beograd, 2003. str. 88.
- 72 Небојша Богуновић, „Одлазак руског конзула“, Новости, 13. 07. 2013., http://www.novosti.rs/dodatni_sadržaj.524.html:443876-Odlazak-ruskog-konzula
- 73 David Urqhart, A Fragment of Serbia, pp. 9; 81; 84-87: Политичар Уркхарт је тврдио да

и Финикин обновили добре односе, ипак је уношење одредби руског закона у српски закон било онемогућено. Почетак модерне грађанске Србије био је обележен не само раскидом са писмом, језиком и територијалним границама средњовековне Србије, него и са њеним моралом и обичајима. Војвода Милош Обреновић је у договору са турским Али пашом Марашлијом и Султаном издао Карађорђа, наредио његово убиство и након тога од Турака добио титулу кнеза⁷⁴ и засновао репресивни полицијски и доушнички државни апарат за очување свог режима.⁷⁵ Правник Јован Хацић је на основу аустријског *Грађанског законика* обнародовао српски *Грађански законик* 25. марта 1844. године,⁷⁶ којим је уништено раније српско сеоско и задружно патријархално друштво.⁷⁷ Положај српског сељака након владавине Турског царства у новоствореној модерној Србији је остао врло лош,⁷⁸ за разлику од средњовеков-

су Срби били „јужно руско племе“ и забележио да је у мају 1810. године руски генерал Камински, након примедбе Родофиникина на Карађорђево окружење и након захтева Русије да се Карађорђе и његов представник у сенату одрекну ауторитативне владавине, објавио прокламацију у којој се по први пут званично рекло да су Руси и Срби били један те исти народ, а Русија је Карађорђу доделила титулу принца.

74 Константин Ненадовић, Живот и дела великог Ђорђа Петровића Кара-Ђорђа, врховног војда ослободиоца и владара Србије, живот његови војвода и јунака као градиво за српску историју од године 1804. до 1813. и на даље, сабрао, написао и издао Константин Н. Ненадовић, Краљев. Срб. Артиљерије Капетан у пензији, у Бечу, у Штампарији Јована Н. Вернаја, 1883, стр. 456; 460-461.

75 Čedomir Antić, „Један прilog политичком положају жене у Србији у XIX веку“, Nova srpska politička misao, br. 3-4, Beograd, 1999., стр. 253–261.

76 Мирослав Ђорђевић, „Увод у грађанско право“, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2004., стр. 71., цитирајући Драгољуб Стојановић, Оливер Антић.

77 Miroslav Đorđević, „Pravni transplant i Srbijski građanski zakonik iz 1844“, стр. 70; Драган Марковић, Отварање и затварање србијанског села – достигнућа, проблеми и перспективе социјализације, Институт за политичке студије, Београд, 2004., стр. 50, cit. S. Vukosavljević, Pisma sa sela, стр. 159-160: Социолог и правник Сретен Вукосаљевић описао је промене традиционалног српског идентитета у другој половини деветнаестог века као конгломерат западноевропског економског либерализма, либералног индивидуализма и феминизма у процесу друштвене и сполне стратификације и политичке институционализације, који није пратио одговарајући развој пољопривреде, као ни подизање животног стандарда људи у сеоским заједницама. Упоредо са слабљењем традиционалне улоге свештенства и традиционалне духовности у задружном и сеоском животу и са мењањем историографије и традиционалних обичаја растао је број баба врачара, гатања и враџбина по селима и по градовима. О томе видети Зоран Николић, „Београдске приче: Како су врачаре кројиле политику“, Новости, 28. 01. 2015., <http://www.novosti.rs/вести/београд.491.html:531097-Kako-su-vrascare-krojile-politiku>, цит. Димитрије М. Кнежев, Београд наше младости, 1987.

78 Лаза Димитријевић, Како живи наш народ, Инфинитас, Београд, 2010., стр. 11-12: Лаза Димитријевић је тврдио да је здравствено питање људи у селима у околини Ваљева, Шапца, Ужица или Смедерева које је лечио далеко надмашивало сва друга питања од државног интереса. Лаза Димитријевић, Како живи наш народ, Инфинитас, Београд, 2010., стр. 211; Тихомир Ђорђевић, Србија пре сто година - XIX. век, Ethos, Београд, 2008., стр. 4 Владимир Ђоровић, „Земља Шумадија хајдучка, досељеничка и побуњеничка“, Историјске Свеске Српско Наслеђе бр. 3, март 1998; Љубомир Павловић, „Како да се наш народ просвети“, Шабачки гласник 39, 11. јун, 1929, стр. 1; Драган Марковић, Отварање и затварање србијанског села, стр. 26.

ног положаја српског сељака пре владавине Турског царства, када су *Законоправило* Светог Саве и разне владарске повеље владара из династије Немањића и њихових династија-изданака омогућиле српским сељацима висок степен социјалне и здравствене заштите и миран и економски стабилан живот.⁷⁹ Иако су странци који су у време владавине кнеза Михаила Обреновића били у посети Србији још увек хвалили друштвену хармонију и слогу у тадашњој српској држави, спомињали су и да су у законнику Србије били усвојени, иако још увек нису били на снази, Наполеонови закони *Code civil*, *Code penal* и *Code de procedure*,⁸⁰ и да се закон спроводио углавном по моделу француских судова.⁸¹

79 Законоправило Светога Саве, Иловички препис, 1262. године, Фототипија Дечје Новине, Горњи Милановац, Историјски институт САНУ, Београд, Народна библиотека Србије, Београд., 1991.; Милош Благојевић, Земљораднички закон – средњовековни рукопис, САНУ, Београд, 2007.; Душанов законик, Закони старог и средњег века, Ауторско издање, Београд, 1968.; Снежана Божанић, „Чување простора, међе, границе – разграничења у српској држави од 13. до 15. века“, Одсек за историју, Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду, Србија, 2010., стр. 113; С. М. Душанић и Д. Поповић, Приватан живот у српским земљама средњег века, Слио, Београд, 1984., стр. 112-114; Сања Шуљагић, „Социјална заштита као битно обележје српског националног идентитета у средњовековном периоду“, Политичка ревија бр. 3 / 2013., стр. 17-40; Милош Благојевић, Средњовековни забел, ИЧ XIV–XV (1966), 1–17 и ЛССВ, 453 (С. Мишић): Сељаци су удруженим породичним и задружним напорима гајили пшеницу, овас, јечам и просо, воће и поврће, обрађивали винограде, држали кошнице са медом, гајили стоку, солидарно радили сезонске послове и мелели жито у заједничким сеоским млиновима. Највећи број млинова се налазио на Косову и Метохији и у просеку је тридесет и седам породица користило један млин.

80 Вилијем Дентон, Србија и Срби, стр. 170

81 Вилијем Дентон, Србија и Срби, стр. 208-209.

УТИЦАЈ „НОВОГ РИМА“ НА СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Војсковођа и цар Наполеон је отворено показивао наклоност и према политичким идејама древних римских владара „цезара“⁸² и према политичким идејама северноамеричког државника Томаса Џеферсона,⁸³ док је и сам Томас Џеферсон, који је од осамнаестог века покушавао да унесе древну римску⁸⁴ културу у политички идентитет младе северноамеричке републике,⁸⁵ подржавао идеју да Наполеон прошири утицај западног империјализма по Источном Медитерану у стилу Александра Македонског.⁸⁶ Иако је банкар и финансијер Николас Бидл покушавао да у северноамерички идентитет унесе и елементе хеленске културе,⁸⁷ ипак, како је тврдио амерички историчар Хенри Прат Џудсон, тековина северноамеричке демократије у деветнаестом веку „и у науци и у философији и у државној управи и у црквеном и у образовном животу била је увек у сенци Рима“.⁸⁸ Такође и у британским школама је колекција балада *Основе Римског царства* историчара Томаса Макелија била уврштена у званични образовни програм и утицала је на схватање политике британских политичара.⁸⁹ Политичка философија та-

82 Quentin J. Broughall: Assuming the purple: the rehabilitation of ancient Rome in Victorian culture, 1837-1901, p. 43, cit. Semmel (2004) and Bainbridge (2006): „Као британски непријатељ и војни противник од 1803. до 1815. године Наполеон је представљао не само тиранина који је намеравао да створи личну европску империју, него такође и краљевца римског политичког модела којег је пре њега поседовала енглеска култура.“

83 Quentin J. Broughall Assuming the purple: the rehabilitation of ancient Rome in Victorian culture, 1837-1901, p. 43, cit. The Times, 4 December 1807, 2: Уредник новина The Times 1807. године је писао да је Наполеон имао у поседу „империју већу него древни Рим, почевши од теснаца Скиле то Хладног океана, и од Херкулових стубова до врата Кавказа.“

84 Memoirs, correspondence, and private papers of Thomas Jefferson, late president of the United States, Ed. By T. Jefferson Randolph, Vol. II, H. Colburn and R. Bentley, London, 1829, p. 102, cit. A Letter to madame la comtesse de Tese, Nismes, March, 20, 1787

85 Quentin J. Broughall Assuming the purple: the rehabilitation of ancient Rome in Victorian culture, 1837-1901, Ph. D. Dissertation, Maynooth University. January 2015, p. 40, cit. 2 Benjamin (1940: 253)

86 Matthew Donald Zarzeczny, Meteors That Enlighten the Earth: Napoleon and the Cult of Great Men, Dissertation, the Graduate School of The Ohio State University, 2009, Ассуминг Пурпле стр. 42 pp. 88-90; See Tollfree (1999), Huet (1999) and Rowell (2012).

87 Stephen L. Dyson, In Pursuit of Ancient Pasts: A History of Classical Archaeology in the Nineteenth and Twentieth Centuries, p. 71-72

88 Quentin J. Broughall Assuming the purple: the rehabilitation of ancient Rome in Victorian culture, 1837-1901, p. 14, cit. Judson (1894: 104)

89 Thomas Macaulay, Lays of Ancient Rome, Longman, Brown, Green, and Longmans, London, 1842; Winston Churchill, My Early Life: 1874-1904, „Education at Bangalore“, Ch. IX, Simon and Schuster, 2010

дашњег новонасталог западног атлантског Рима – северноамеричке републике под водством политичара Томаса Џеферсона, посредно је утицала на политичку философију тадашњег источног атлантског Рима – француске републике под водством француских револуционара⁹⁰, а револуционари из оба ова огранка атлантског Рима су утицали на руске и српске револуционаре од осамнаестог до двадесетог и првог века. Под утицајем џеферсоновских идеја природних права, атеистички опредељени северноамерички револуционар и анархиста Бенџамин Такер, који је у деветнаестом веку са анархистима Михаилом Бакуњином и Николајем Чернишеским инспирисао српске радикале Николу Пашића и Перу Тодоровића⁹¹ и социјалисту Светозара Марковића⁹² и совјетске анти-царске револуционаре Лава Чернија и Алексеја Боровоја,⁹³ тврдио је да у политици треба да постоји само „право јачега“ и „право уговора“.⁹⁴ Такав политички став Бенџамина Такера се подударао са идејама о супериорности великих сила и њиховој „борби за животни простор“⁹⁵ западних мислилаца деветнаестог века Томаса Роберта Малтуса, Фридриха Ничеа, Чарлса Дарвина и Херберт Спенсера,

90 Quentin J. Broughall: *Assuming the purple: the rehabilitation of ancient Rome in Victorian culture, 1837-1901*, pp. 40-41, cit. See Harris (1981: 283-5) and Roberts (2000: pt 2, 195-322): „Од свог наслова до политичке структуре, француски револуционарни систем је имитирао, као и у Сједињеним америчким државама, републички модел Рима. Уз стварање политичких институција као што су судство, конзулат и сенат по угледу на древну Римску републику, они су такође преузели иконографију и идеологију из истог извора – нпр. употреба римске капе слободe као симбол, или класицизам у случају уметника које су протезирали, као у случају Жак-Луј Давида.“

91 Раша Милошевић, Тимочка буна 1883. године: Успомене Раше Милошевића, Штампарија Драг. Грегорића, 1923, стр. 103-104, 109, 125, 157: Про-револуционарни радикали Никола Пашић и Пера Тодоровић су се, иако добро ухлебљени у српском државном апарату као чланови српске Народне странке, залагали за секуларизацију државе и борбу против монархије и у складу са крајњим циљем анархиста и револуционара залагали су се за принцип грађанства а не дотадашњег православног хришћанства, те за начела самоуправе и изборног права у општинама, срезовима и државама као крајњем циљу за глобалну федерацију локалних самоуправа. Пера Тодоровић је након дизања Тимочке буне с презиром називао народ Зајечара «шубараши» због њихове народне ношње (стр. 204-205) и у свом говору у Скупштини 26.11.1888. године је пред краљем Миланом отворено исказивао поштовање руским револуционарима који су спремали атентат на руског цара. (Исто дело, стр. 256)

92 Светозар Марковић, *Изабрани списи*, Српска књижевна задруга, Београд 1937, цит. Јаша М. Продановић, Светозар Марковић (9/IX 1846-26/II 1875), стр. 140-141: Светозар Марковић је био против „православног славјанства и царизма“.

93 Paul Avrich, *The Russian Anarchists*, AK Press, Stirling, 2006, p. 56; Michael Bakunin, „Appeal to the Slavs“, George Woodcock, *Anarchism, World*, Cleveland, 1962

94 Benjamin R. Tucker, „Instead of a Book, A fragmentary exposition of philosophical anarchism culled from the writings of Benjamin R. Tucker“, Benj. R. Tucker, New York, 1897, p. 350, 463: Такер је био инспирисан антиеократским и антиаутократским анархистима, социјалистима и либертијанцима Ђошуом Вореном, Пјером Прудонем и Карлом Марксом.

95 Thomas Robert Malthus, *An Essay on the Principle of Population*, Library of Economics and Liberty. Murray, London 1826

односно са идејом о потреби борбе великих политичких сила за природне и културне ресурсе у државама-колонијама, која је била зачетак идеја глобализма, либерализма, комунизма и фашизма као изданака епохе Модерне и Пост-Модерне.⁹⁶ Алан Џон Тејлор је у свом осврту на велике европске државе сматрао да су парламентарни режим, слобода штампе и гарантовање појединачних људских права били тековине западног прогреса и предуслови за цивилизованост европских држава.⁹⁷ Међутим, западне државе-колоније су својим пристајањем на увођење система западне парламентарне демократије и западне идеје о људским правима углавном уједно пристајале и на империјално увођење западних војних база у своје државе. Још од времена древних философа Платона и Аристотела многи мислиоци су тврдили да је демократија била друго име за замешатељске игре око избора за демократију, да је била само сужени шумпетеровски политички избор за народне масе и да је обично завршавала у тиранији горој од краљевске аутократије. Објашњење за таква размишљања о демократији дао је карикатуриста Томас Наст у часопису *Harper's Weekly* 1871. године, који је већ антологијском реченицом „Није битно како неко гласа, него ко на крају броји гласове“ у својим стриповима исмејавао политичку организацију политичара Вилијама Твида, који је од краја осамнаестог века, основавши демократску политичку партију, контролисао политички живот у Њујорку и током деветнаестог века контролисао судове, законодавну власт, трезор и гласачке кутије.⁹⁸ У Србији су у деветнаестом веку реализацију западних револуционарних парола о „слободи“, „грађанству“, „секуларизацији“, „људским правима“ и „солидарности“ преузели радикали Никола Пашић, Пера Тодоровић, социјалиста Живојин Балугџић који је

96 Denis Mack Smith, Mazzini, Yale University Press, 1994, pp. 11-12. О Младој Босни видети: Dušan T. Bataković, „The Young Bosnia and the „Black Hand“, The Serbs and the First World War 1914-1918 Proceedings of the International Conference held at the Serbian Academy of Sciences and Arts, June 13-15, Scientific Meetings, Vol. CXLIX, Department of Historical Sciences Book 36, Belgrade, 2014, Стр. 143-144; стр. 145, цит. R. Gaćinović, Mlada Bosna, Beograd, 2014: У револуционарној анархистичкој организацији Млада Босна су били млади људи различитих конфесија образовани у Бечу, Пешти, Прагу и Београду, који јесу били настројени против колонијалне владавине Аустроугарске монархије у Босни и Херцеговини, али и који су више него идејама светосавске православне Србије били надахнути идејама републиканског револуционара Ђузепе Мацинија, руским револуционарима Бакуњином, Чернишевским, Лавровим и делимично идејама Фридрих Ничеа, Масарика и Ненри Бергсона.

97 A. Dz. Tejlor, Borba za prevlast u Evropi – 1848 – 1918, Veselin Maslesa, Sarajevo, SFR Jugoslavija, 1968, *ibid*, p. 17

98 K. D. Ackerman, Boss Tweed: The rise and fall of the corrupt pol who conceived the soul of modern New York, Carroll & Graf Publishers, New York, 2005, cit. Thomas Nast, October 7, 1871; Thomas Nast, November 11, 1871: у том стрипу Томас Наст приказује Вилијама Твида као римског императора у арени.

истовремено радио и као српски државни службеник и као аустријски агент,⁹⁹ социјалиста Светозар Марковић, који се одлучно борио против наслеђа средњовековне српске државе и залагао за уједињење Србије са другим балканским народима¹⁰⁰ и социјал-демократата Димитрије Туцовић и либерал Матија Бан,¹⁰¹ који су преносили те паролe сиромашном сеоском и градском становништву под окриљем новонастале парламентарне демократије у Србији и према извештајима аустријских дипломата истовремено деловали као доушници Аустроугарског двора.¹⁰² Поготово је радикал Никола Пашић, који се школовао у Цириху и тамо упознао са идејама Михајла Бакуњина и других револуционара, усмеравао расположење народа против државе.¹⁰³ У периоду од 1888.-1912. године Никола Пашић је у својству министра иностраних послова првобитно одбијао да помогне српским породицама које су се пред отмицама, крађама и насиљем чета Фанда масовно досељавале из Старе Србије и Македоније у тадашњој Турској тврдећи да „силе нису биле заинтересоване да се решава источно питање,“ и тек након инсистирања српске политичке, интелектуалне и војне елите и руског конзула у Митровици Тухолке пристао да им организује помоћ.¹⁰⁴

99 Иван Миладиновић, „Сусрет са историјом- Срби, шпијуни бечког двора“, Новости, 11. 09. 2016., <http://www.novosti.rs/вести/насловна/репортаже.409.html:624546-Srbi-spijun-i-beckog-dvora>: Мрежа аустријских доушника је у Србији у време владавине обе династије Обреновића и Карађорђевића била толико разграната у самом врху државне власти, поготово у српском Миистарству иностраних послова, на чијем челу је био Тодор Стефановић Вилоски, касније активан аустријски агент и у време владавине Николе Пашића 1912. године, да је чак и сами лични секретар краља Петра Првог Карађорђевића Живојин Балугџић, био аустријски доушник. Иако је краљ Петар имао у њега неограничено поверење, Балугџић је све најзначајније тајне информације српског Двора и владе слао директно на сто министра спољних послова Аустроугарске.

100 Latinka Perović, *Srpski socijalisti 19. veka*, knj. 2., Beograd, 1985.

101 Milorad Ekmečić, *Stvaranje Jugoslavije 1790 – 1918*, vol. I, Prosveta, Beograd, 1989, pp. 369 – 370

102 Иван Миладиновић, „Сусрет са историјом – Срби, шпијуни бечког двора, 11.09.2016., Новости, <http://www.novosti.rs/вести/насловна/репортаже.409.html:624546-Srbi-spijun-i-beckog-dvora>, цит. извештај аустријског отправника послова Левентала, од 13. јуна 1906. године, министру спољних послова у Беч.

103 Раша Милошевић, Тимочка буна 1883. године: Успомене Раше Милошевића, стр. 149-154: Својим чланцима анархистичке природе наговарао је сељаке у Тимочној крајини и Зајечару на „побуну против народне војске“ и на дизање Зајечарске буне, у време хапшења чланова његове Народне радикалне политичке партије склонио се у Аустроугарску и у околне земље, тамо комуницирао са руским и другим револуционарима и након абдикације краља Милана Обреновића вратио се у Србију и постао премијер и министар спољних послова Србије.

104 Дејвид Мекензи, „Србија као Пијемонт и југословенска идеја 1804-1914. године“, Историјски часопис 38 (1991): *Historical Review* 38 (1991), Стр. 177, цит. АС, МИД, ПО, 1904, Дос. Б/132, Пов. Бр. 363. минист. унутр. дела – министру ин. дела, Београд, 1, III 1904.; Стенографске белешке Народне скупштине за 1903. (у ванредном сазиву од 16. до 30. септембра 1903 и у редовном сазиву за 1903 од 1. октобра 1903 до 25. марта 1904, Београд, 1904, 2466. Исто дело, стр. 178, цит. АС, МИД, ПО, 1904, Дос. Б/132, Пов. Бр. 441, минист. унутр. дела – министру ин. дела, конзулатима у Скопљу и Приштини,

Србија је под таквим политичарима и њиховим наследницима све до данашњих дана остала у рукама светске социјалистичке интернационале поникле на идејама француске револуције и оснивача *Прве интернационале* социолога и економиста Карла Маркса и Фридриха Енгелса, који су према Србима, Русима и осталим словенским народима имали отворено непријатељски став,¹⁰⁵ о чему говори и назив „Црвена застава“ који се упорно од 1876. године везује за Крагујевац,¹⁰⁶ присуство црвених звезда и звезда других боја¹⁰⁷ у хералдици, спорту, архитектури и медијском простору савремене Србије, као и именовање тргова, улица и различитих институцијама именима Николе Пашића, Светозара Марковића, Димитрија Туцовића и њихових следбеника. Владавина ових политичара у парламентарној демократији грађанске државе Србије у епохи Модерне била је претеча политичке идеје северноамеричких политичара Томаса Џеферсона и Вудро Вилсона о секуларизацији једне државе преко уношења више регионалних конфесија у једну државу и онда њиховог изједначавања, односно као основа за „англо-германизацију“ и „американизацију“ Србије у двадесетом и двадесет и првом веку у процесу преображења државе Србије у нове државе „Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца“ и „Краљевину Југославију“ након Првог светског рата. У време Балканских ратова, када су се балканске државе бориле за протеривање војних снага Турског османског царства са Балканског полуострва велике европске силе су се већ припремале за Први светски рат,¹⁰⁸ односно начел-

Београд, 13. III, 1904. Мекензи, стр. 178; 179, цит. АС, МИД, ПО, 1907, Ред 836, ППБр. 5179, изв. из Приштине Пашићу 23. IX 1907.); 180-181.

105 Karl Marx&Friedrich Engels, Collected Works, Letters 1874-1879, Vol. 45, Lawrence& Wishart, 2010, pp. 130; 140; 177, cit. „Letters of Engels to Marx, 25 July”; “Letters of Engels to Marx 25 August, London 1876”; “Letter of Engels to Gustav Rasch, November, 1876”; Ibid, Vol. 46; p. 207, cit. “Engels to Eduard Bernstein in Zurich, 22 February 1882”; p. 195, cit. „Engels to Karl Kautsky in Zurich, February 1882“

106 Андреја Раденић, „Економска и политичка основа новог опозиционог покрета, радикалног, радикал-социјалистичког и социјалистичког смера“, Историјски часопис XXXI, Историјски институт, Београд, 1984., стр. 117-119: Само пет година након окупљања комуниста у Паризу 1871. године српски радикали, организовали су под црвеним заставама демонстрације у Крагујевцу.

107 Vladimir Bukovsky, Pavel Stroilov, EUSSR: The Soviet Roots of European Integration, Sovereignty Publications, Worcester Park, Surrey, England, 2004, p. p. 22-23: Од 1988. године немачки социјалдемократи су контактирали Москву са надом да ће им „перестројка“ помоћи да се обједино једно целовито тржиште у Европи, а тај план је према договору Вили Бранта и Михаила Горбачова требало да проведе социјалистичка интернационала. (pp. 26;29; 35, 36, 39, 43-44): Концепт Европе од Атлантика и Урала је био идеја „европске конфедерације“ председника Франсоа Митерана: први корак је требало да буде Европска унија, други читава Европа, укључујући ту и Совјетски савез, а трећи би било укључивање Сједињених америчких држава и Канаде, а касније и Блиског истока, Северне Африке и Турске.

108 Борис Субашић, „Черчил изазвао пад Русије и Србије 1914.“, Новости, 30. 11. 2014.,

ник аустроугарског војног штаба генерал Конрад вон Хецендорф и престолонаследник Франц Фердинанд су већ тада размишљали о „превентивном рату“ против Србије, јер су сматрали да Србија мора да се војно и политички „неутрализује“ због претензија Аустроугарске на заузимање Солунског залива у Грчкој.¹⁰⁹ Такође је још 1911. године британски историчар Роберт Сетон-Вотсон написао књигу *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy* у којој је замислио да се уједињење Срба и Хрвата оствари под окриљем Аустрије.¹¹⁰ Даљи ток догађаја је показао да је Југославија била замишљена као држава према замислима историчара Сетон-Вотсона и тадашњег британског министра спољних послова Едварда Греја.¹¹¹ О плановима Велике Британије у стварању нове државе Југославије сведоче садржина телеграма Николе Пашића 22. 09. 1914. године српском изасланику Матеју Бошковићу у Лондону у којем Пашић тврди да би се стварањем Југославије „најбоље одговорило новим потребама европског мира и у пуном складу са намерама Енглеске“¹¹², као и *Промеморија* коју је 07. 01. 1915. године написао за британског министра спољних послова Едварда Греја хрватски политичар и члан „Југословенског комитета“ Фран Супило, чију је копију поднео српским члановима „Југословенског комитета“ Душану Васиљевићу и Николи Пашићу. Франо Супило је у том документу, баш као раније Никола Пашић, написао да би „уједињење Југословена“ било „у интересу европског мира“, ¹¹³ тврдећи да је „британско Министарство спољних

„Черчил изазвао пад Русије и Србије 1914.“, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/repor-taze/aktuelno.293.html:522043-Cercil-izazvao-pad-Rusije-i-Srbije-1914>; цит. историчар Алексеј Тимофејев: Већ 1912. године немачки ратни бродови „Гебен“ и „Бреслау“ су патролирали источним Медитераном са задатком да у случају избијања ратног сукоба пресеку морски саобраћај између Алжира и Француске.

109 У том периоду „добро информисани“ британски изасланик у Београду изјављивао је да је Србија требало да се ускоро сукоби са Двојном Монархијом и да је крајњи циљ организације Црна рука било уједињење свих Срба у једну земљу „са примесом југословенства“ (цит. Dušan T. Bataković, „The Young Bosnia and the „Black Hand“, стр. 150, цит. А. Mitrović Prodor na Balkan: Srbija u planovima Austro-Ugarske i Nemačke 1908–1918, Београд, 1981.).

110 Robert Seton Watson, *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*, Constable & Co., London, 1911, pp. 343: Историчар Сетон Вотсон је предвиђао да би уједињење Хрвата и Срба под окриљем Аустрије било један облик проширења Хабсбуршке монархије. Такође о томе видети Eugene Michail, *The British and the Balkans: Forming Images of Foreign Lands, 1900-1950*, Bloomsbury Academic, pp. 50-51: Историчар и политичар Роберт Сетон-Вотсон је био један од зачетника идеје о оснивању британског Балканског комитета и часописа Нова Европа, који је излазио неколико година.

111 Dragovan Šepić: „Srpska vlada i роћеси Jugoslavenskog odbora“, стр. 21: Супило Васиљевићу 03. 01. 1915. (Архив Ј. М. Ј.)

112 Ibidem, str. 4-5, cit. Arhiv J.M.J.

113 Ibidem, str.20: „Pro-memoria“, концепт на талијанском у архиву Ј. О., а копија енглеског текста, преданог Греју, у архиву Ј. М. Ј.

послова од њега затражило да напише један проспект са видицима, које треба практично употребити за будућу њихову политику на Јадранском мору¹¹⁴. Организација „Југословенски комитет“, чији је члан био и Никола Пашић, била је већином састављена од северноамеричких и аустроугарских Хрвата и Срба предвођених политичарем Антом Трумбићем који је био члан *Хрватске странке права*.¹¹⁵ Према документу *Југословенски манифест британској нацији*, који је 12. маја 1915. године у Лондону објавио „Југословенски комитет“, било је планирано још пре удружене офанзиве Аустроугарске и Бугарске на Србију 5. октобра 1915. године да се створи нова мултинационална и мултиконфесионална држава Срба, Хрвата и Словенаца у којој би биле заступљене три религије - православље, римокатоличанство и ислам,¹¹⁶ односно да се створи држава Југославија на трагу Џеферсонове идеје да се под идејом религиозне једнакости „гарантује религиозна једнакост“ неколико религија уједињених у једну нацију. Руски министар спољних послова Сергеј Димитријевич Сазонов је одговарао српску владу од формирања Југославије, сматрајући да то неће бити добро за православну Србију.¹¹⁷ Иако се Никола Пашић јавно залагао за јачање сарадње између Србије и Русије, истовремено је тврдио да мора да ради у корист Антанте.¹¹⁸ Да је стварање држава под називима „Југославија“ и „Совјетски савез“ још пре Првог светског рата било засновано према англо-германском заједничком деловању може да се закључи према сихронизованом деловању Фране Супила, Анте Трумбића и „Југословенског комитета“ у Лондону и Николе Пашића након доласка српске владе и војске на острво Крф током одвијања ратних операција Аустроугарске, Бугарске, Србије и осталих држава-чланица Централних сила и Антанте током Првог светског рата. Након избијања Првог светског рата, када је Никола Пашић схватио да неће моћи од сила Антанте да добије обећану

114 Dragovan Šepić, „Srpska vlada i počeci Jugoslavenskog odbora“, стр. 21: Супило Васиљевићу 03. 01. 1915. (Архив Ј. М. Ј.)

115 Vladimir Sotirovic, *Creation of the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes, 1914-1918*, Vilnius University Press, Vilnius, 2007, стр. 39. Такође видети Dragovan Šepić, „Srpska vlada i počeci Jugoslavenskog odbora“, *Historijski zbornik*, br. 1-4, Zagreb, 1960., стр. 2: Анте Трумбић је у једном предавању 10. 06. 1923. године у Загребу тврдио да је Одбор био утврђен у Риму пре него што је већина његових чланова тада и упознала Николу Пашића.

116 Woislav M. Petrovitch: *Serbia – Her People History and Aspirations*, Cosimo, 2007, п. 7-11.

117 Небојша Богуновић, „Руси против уједињења“, *Новости*, 15. 04. 2009., http://www.novosti.rs/dodatni_sadržaj.524.html:279611-Rusi-protiv-ujedinjenja; Vladimir Sotirovic, *Creation of the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes, 1914-1918*, стр. 39, цит. Ante Mandić, *Fragments za historiju ujedinjenja*, Zagreb, 1956, p. 155

118 Дејвид Мекензи, „Србија као Пијемонт и југословенска идеја 1804-1914. године“, стр. 217, цит. Н. Пашић: „Србија мора да се супростави Двојној монархији на основу повода који би додирнуо и виталне интересе Антанте.“

помоћ у Солуну, рекао је српској влади и командантима да су владе Француске и Велике Британије обећале да ће након преласка Албанских планина на Јадранском приморју припремити све потребно за брз опоравак и наоружавање српске војске, како би заједно са њима и Црногорцима ступили у борбу за протеривање непријатеља из Србије.¹¹⁹ Војсковође Живојин Мишић и Степа Степановић су се на седници Већа команданата у Пећи 17. 11.1915. године противили опцији повлачења војске и народа преко планина Албаније према Јадранском приморју и предлагали друге опције за борбу,¹²⁰ али су се Никола Пашић и регент Александар Карађорђевић ипак одлучили за опцију преласка Албанских планина према Приморју,¹²¹ у чему им је помогла црногорска војска сердара Јанка Вукотића одбивши напад аустроугарске војске на српску војску у околини Мојковца.¹²² За голготу-повлачење српске војске преко планина Албаније у Првом светском рату француски маршал Жозеф Жофр је изјавио да је оно „у околностима у којима је извршено по страхотама превазишло све што је у историји до тада као најстрашније забележено.“¹²³ Међутим, по доласку у Скадар и Приморје преживели српски државни врх, народ и војска нису затекли ништа од онога што су владе Француске и Велике Британије обећале Николи Пашићу и умирала су чекајући помоћ,¹²⁴ све док руски цар Николај Други Романов није потврдно одговорио на молбу регента Александра Карађорђевића да помогне српској војсци и тиме индиректно спасио животе пар стотина хиљада српских војника на обали Албаније.¹²⁵ Иако југословенска идеја није била добро дочека-

119 Петар Опачић, „Цео народ био војска“, Новости, 27. 12. 2008, http://www.novosti.rs/dodatni_sadržaj/clanci.119.html:279432-Ceo-narod-bio-vojska

120 Миша Живојиновић, „Мишић остао усамљен“, Новости, 01.12.2008., http://www.novosti.rs/додатни_садржај.524.html:279431-Misic-ostao-usamljen

121 Постоји прича о тајном уговору црногорског краља Николе Петровића са Аустроугарском у тим тренуцима, због страха од нарастајућег расположења у војсци за уједињењем са Србијом и страха за свој династијски положај, о томе видети Новица Ракочевић, Црна Гора у Првом светском рату 1914-1918, Историјски институт, Цетиње, 1969., стр. 79, цит. одговор пуковника Петра Пешића српској Врховној команди о одбијању краља Николе да стави Санџачку војску под команду Ужичке војске.

122 Велиша Кадић, „Краљевина Југославија почетак српске агоније“, Новости, 23.06. 2014., <http://www.novosti.rs/вести/планета.480.html:497411-Kraljevina-Jugoslavija-prosetak-srpske-agonije>, цит. историчара, публицисту и службеника Државног архива на Цетињу Предрага Вукића

123 Тањуг, „Данас 93. годишњица од почетка повлачења преко Албаније“, Блиц, 03. децембра, 2008. године, Београд; Никола Б. Поповић, Срби у Првом светском рату – 1914-1918, Архив Србије, 1998, Београд, Србија

124 Петар Опачић, „Цео народ био војска“, Новости, 27. 12. 2008., http://www.novosti.rs/dodatni_sadržaj/clanci.119.html:279432-Ceo-narod-bio-vojska: Руси цар је упутио ултимативна упозорења председнику Француске Поенкареу и британском краљу Џорџу Петом да ће Русија иступити из рата ако српска војска одмах не буде спасена.

125 Исто. Такође о томе видети Василиј Николајевић Штрандман, Балканске успомене,

на ни у српском народу ни у Народној скупштини у избеглиштву на острву Крфу након преласка српске војске преко Албаније, и иако је Александар Карађорђевић 1916. године планирао да смени владу Николе Пашића генералском владом,¹²⁶ Никола Пашић није одустајао од својих идеја везаних за идеју Југославије према замисли британског Министарства спољних послова и Франа Супила.¹²⁷ Након убиства краља Франца Фердинанда у Сарајеву 1914. године и након завршетка Првог светског рата 1918. године, нова држава Срба, Хрвата и Словенаца, касније названа Југославија, била је само трансформисан облик обесцарењене Аустро-Угарске према идејама северноамеричких политичара Томаса Џеферсона, британског либерала и министра спољних послова Едварда Греја и оснивача *Социјалистичке интернационале* Карла Маркса, Фридриха Енгелса и њихових следбеника, као и северноамеричког председника Вудро Вилсона.¹²⁸ Од времена стварања тадашње Југославије до данашњих дана Запад и Исток и даље не могу да се сложе да ли су Срби (до двадесетог века записивани као „Серби“) „серви“ („робови“ и „логораши“)¹²⁹ или „Серби“. Први корак да

Жаро, Београд, 2009, Petar Oračić, „Apel ruskom caru“, *Novosti*, 01. novembar 2009.; Мила Михајловић, „Хуманитарни и медицински аспекти евакуације српске војске и народа из Албаније 1915-1916. године“, Пројекат Растко, 2015., <http://www.rastko.rs/istorija/medicina/delo/15213> цит. Милан Недић, Српска војска на Албанској голготи. Београд: Штампарска радионица Министарства војске и морнарице, Београд, 1937., стр. 278- 282; 290; Giuseppe Galli, *Fanti d'Italia in Macedonia 1916-1919*. Milano: Omero Marangoni Editore, 1934, str. 290; Марко Лопушина, „Италијани: Српска храброст нас је задивила“, *Новости*, 10. 03. 2014., : <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/repортажа.409.html:481910-Italijani-Srpska-hrabrost-nas-je-zadivila>; Dragoslav Janković, „O odnosima Jugoslovenskog odbora sa srpskom vladom u 1916. godini“, стр. 462, цит. DASIP, МР, РО, 1916., ф. IX, д. VI; <http://www.youtube.com/watch?v=CiRJ4oF3oBw&feature=related>, цит. Љубомир Сарамандић: „Ходочашће на Крф 1. део“;

126 Dragoslav Janković, „O odnosima Jugoslovenskog odbora sa srpskom vladom u 1916. godini“, *Historijski zbornik, Šidakov Zbornik, XXIX-XXX, Savez povijesnih drustava Hrvatske, Ognjen Prica, Zagreb, 1977.*, стр. 466, cit. Vučković, *Iz odnosa srpske vlade...*, 356-6

127 Dragovan Šepić, „Srpska vlada i počeci Jugoslavenskog odbora“, стр. 21: Супило Васиљевићу 03. 01. 1915. (Архив Ј. М. Ј.); Dragoslav Janković, „O odnosima Jugoslovenskog odbora sa srpskom vladom u 1916. godini“, стр. 466, cit. A-JAZU, A-JO, sv. 10.; Исто дело, стр. 466, цит. AJ, 80-4-672-673; Исто дело, стр. 466, cit. AS, Zapisnici Ministarskog saveta Srbije, pod 10. i 20. 5. 1916.); Исто дело, стр. 466, цит. Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti, 13484 (fond J. Cvijica), br. 873).

128 Југословенски комитет је 1918. године уметнуо право на самоопредељење било којој нацији коју је званично признавала администрација САД, односно у складу са говором „Четрнаест тачака“ Вудро Вилсона 8. јануара 1918. године. О тој одлуци видети Vladimir Sotirovic, *Creation of the Kingdom od the Serbs, Croats and Slovenes, 1914-1918*, p. 40.

129 Жарко Видовић, „Логорска историја Срба – Свети Вукашин Јасеновачки и Сарајевски Ђурђевдански ттеферич 1942.“, Светигора бр. 99, октобар 2000.: Поводом вишемилionског губитка српског народа од Првог светског рата до данас, као и поводом идеолошке поделе Срба од Другог светског рата до данас, теолог, историчар и филозоф Жарко Видовић је рекао: „Ми нисмо ни четници ни партизани, тако се делимо ми. За непријатеље смо сви ми исти – сви смо „логораши“, логорашка нација! То ће нам, својом одлуком о Србима 1944. и 1989–1999. године показати и наши ратни “савезници“: да смо за њих

Срби постану Срби („Серби“) било би да политичке и образовне институције омогуће садашњим и будућим генерацијама ђака у Србији да се упознају са правилно научно представљеном историјом Србије, у што спада и знање о пре-југословенском српском идентитету. То би им помогло да упореде српски политички систем пре деветнаестог века са вишепартијским и једнопартијским политичким системима којима су били изложени од деветнаестог века до данас и на тај начин да спознају какав систем управљања државом и друштвом је потребан Србима за њихов угрожени биолошки и културолошки опстанак и за позиционирање српске државе на међународној политичкој сцени.

ЛИТЕРАТУРА

- Ackerman, K. D., *Boss Tweed: The rise and fall of the corrupt pol who conceived the soul of modern New York*, Carroll & Graf Publishers, New York, 2005
- Ацовић, Драгомир, „Миропомазање владара“, Небојша Дамњановић, *Крунисање српских владара*, каталог изложбе поводом осам векова манастира Света Жича и Краљевдана, дана општине Краљево, Историјски музеј Србије, Народни музеј Краљево, 2007.
- Batakovic, Dusan, “Ilija Garasanin’s Nacertanije: A Reassessment” *Balkanica*, vol. XXV-1, Belgrade 1994.
- Choniates, Niketas, *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, trans. Harry J. Magoulias, Detroit, 1984
- Дентон, Вилијем, *Србија и Срби*, (прев. М. Николајевић), (ор. *Servia and Servians*, 1862) *Службени гласник*, Београд, 2013.
- Evans, Daniel, “Slave Coast of Europe, Slavery & Abolition”, *A Journal of Slave and Post-Slave Studies*, 6:1, 1985
- Janković, Dragoslav, “O odnosima Jugoslovenskog odbora sa srpskom vladom u 1916. godini”, *Historijski zbornik, Šidakov Zbornik*, XXIX-XXX, Savez povijesnih drustava Hrvatske, Ognjen Prica, Zagreb, 1977.
- Jefferson, Thomas, *Memoirs, correspondence, and private papers of Thomas Jefferson, late president of the United States*, Ed. By T. Jefferson Randolph, Vol. II, H. Colburn and R. Bentley, London, 1829
- Мекензи, Дејвид, „Србија као Пијемонт и југословенска идеја 1804-1914. године“, *Историјски часопис* 38 (1991): *Historical Review* 38 (1991)
- Милошевић, Раша, *Тимочка буна 1883. године: Успомене Раше Милошевића*, Штампарија Драг. Грегорића, 1923
- Раденић, Андреја, „Економска и политичка основа новог опозиционог покрета, радикалног, радикал-социјалистичког и социјалистичког смера“, *Историјски часопис* XXXI, *Историјски институт*, Београд, 1984.
- Sleidan, John, *The Key of Historie. Or, A most methodicall abridgement of the foure chief monarchies, Babylon, Persia, Greece, and Rome, etc.* Transl. by A. Darcie, London, 1661

-
- Sotirovic, Vladimir, *Creation of the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes, 1914-1918*, Vilnius University Press, Vilnius, 2007.
 - Станковић, Владан: *Православно друштво – култура, установе, развој*, Институт за политичке студије, Београд, 2014.
 - Van Tricht, Filip, *The Latin Renovatio of Byzantium: The Empire of Constantinople (1204-1228)*, BRILL, Leiden, 2011
 - Vidmar, Luka, *Struktura in funkcija pisem iz literarnopreradne korespodence Žige Zoisa*, Disertacija, Univerza v Novi Gorici Fakulteta za podiplomski študij, Nova Gorica, 2009., <http://www.ung.si/~library / doktorati / interkulturni / 6Vidmar.pdf>
 - Видовић, Жарко, „Логорска историја Срба – Свети Вукашин Јасеновачки и Сарајевски Ђурђевдански ттеферич 1942.“, *Светигора* бр. 99, октобар 2000.
 - Витезовић, Милован, *Свети Сава у Руском царском летопису*, прев. са староруског језика Миљенка Витезовић, Завод за уџбенике, Београд, 2012.

SERBIAN BEFORE-YUGOSLAV IDENTITY AND STATE ISSUE

Abstract

Changes in political philosophies of Western colonialists and colonized Balkan peoples are characteristic for a synchronized colonial cultural process of the transformation and extermination of national identities of Balkan peoples and its synchronized process of the creation of new states as Western European colonies in the Balkan peninsula in the epoch of Moderna and Post-Moderna. This colonial process's starting point was the change of historiography, traditional official legal codes and unofficial moral codes, manners and customs and Serbian state and religious traditions after which the Western colonialists successfully implemented Western political philosophy, morality, laws and public administration in Serbian society and state. In this paper author used analytical-synthetic and comparative methods to describe colonial cultural changes which the Western linguists and historians implemented into Serbian educational system in the fields of philology and history, while there had been established a multi-party political system in the Kingdom of Serbia and this whole process was finished with the creation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and later with the Kingdom of Yugoslavia in 20th century. The Kingdom of Yugoslavia was a supranational multi-confessional state which exterminated all basic elements of pre-Yugoslav identity of the Serbian society and state and it left consequences on the understanding of Serbian identity in the Serbian society and state up to these days.

Keywords: national question, Serbian identity, political culture, institutions, Serbs, kingdom of Yugoslavia

Summary: In the paper author analysed the changes in Serbian historiography, linguistics and legal state system in 19th century, which had formed the basis for the establishment of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and the Kingdom of Yugoslavia. The author argues that such changes formed a cultural basis for the change of traditional pre-Yugoslav Serbian identity and suggested that the traditional Serbian historiography returns into Serbian educational system.

Јелена Миљковић Матић
Институт за политичке студије, Београд

СВЕТОСАВСКИ НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ – УЧЕШЋЕ ХРИШЋАНСТВА И ПАГАНСТВА¹

Сажетак:

Од свог почетка хришћанство се сусреће са паганизмом. Овај сусрет се не одвија само у друштву и у историји. Он се дешава и у свакој људској личности, кроз надјачавање три начина религијског доживљаја, које је препознао Владета Јеротић назвавши их паганским, старозаветним и новозаветним. Он се, још, дешава и у науци, кроз поделу истраживања на историографска, која су преузела на себе занимање за хришћанску културу виших друштвених слојева, те етнографска, која су се, по правилу, бавила паганском културом, фолклором, простог народа. Хришћанство је изградило свој репертоар обредних елемената на основама старијих појава, па је тако и српска црква укључила у своје обреде поједине паганске или старозаветне елементе. Међутим, она им је на тај начин дала хришћанско значење, тако да их не треба више да сматрамо ичим другим до хришћанским елементима. Паганизам се у данашње време појављује на нов начин, као настројење с којим неки људи приступају цркви и вери. У овом раду разматрамо однос цркве према паганским елементима, што има значаја не само за веру него и за читав српски идентитет, јер је он у највећој мери повезан са светосавском црквом. Хришћанско настројење се види код српског народа у његовом држању у различитим историјским ситуацијама, што се има захвалити доминацији светосавља у српском идентитету.

Кључне речи: Национални идентитет; Национално питање; Светосавска црква; Хришћанство; Паганизам; Политичка култура

¹ Овај рад је настао као резултат ангажовања на пројекту бр. 179009, под називом „Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција“

Са *Српским рјечником* Вука Караџића, објављеном први пут 1818. године,² започела је пракса описивања нехришћанских веровања и обредних понашања српских сељака, из које се изродила каснија српска етнологија као наука о народном „животу и обичајима“, како је формулисао ту познату синтагму управо Вук.³ У складу са спознајом да је у европском - па и српском - фолклору присутан пагански дух, нехришћански обичаји су узимани за прехришћанске. На тај начин је стварана представа о тобожњем трајању нације још од пре хришћанизације, ако не и од пре Христа. Овакво схватање фолклора је било потребно због тога да би он својом тобожњом старином поткрепио легитимитет државотворних тежњи у завршном периоду формирања модерних нација у Европи, у романтичарском 19. веку.

О укорееености нације у дубинама времена, поред паганске архаичности, причао је и историјски наратив, као национална биографија. Тако, и код Срба историја има два паралелна тока. Оба говоре о духовности - сматрајући нацију превасходно духовном заједницом - али су то две различите духовности. Један ток је однеговала црква, причајући хришћанску причу о Светом Јовану Владимиру, Светом Сави и Немањићима, о манастирима и Косовском завету Светог Кнеза Лазара, као о најистакнутијим српским националним одликама. Њиме се узела да бави историографија. Други ток је покренула романтичарска наука о народу, која види народни живот као прожет паганским веровањима и магијским поступцима, уплетеним чак и у хришћанске светитељске ликове, кроз које просијавају особине заборављених словенских богова, или у хришћанске празнике, који умеју да буду хришћански само по свом називу док су, у ствари, састављени од низа нехришћанских поступака, онако како их народ прославља мимо цркве. Историјска и етнoлошка наука употпуњују слику Срба као поседника две културе: господске, високе, хришћанске, с једне стране, те пучке, просте и паганске, с друге стране, а које заједно чине национални дух хришћанско-паганском мешавином. Међутим, сама та мешавина није много проучавана. Тек у скорашње време је томе посвећена већа пажња, откад је историјска наука почела да истражује свакодневицу обичних људи, а етнологија да уважава непорецив уплив хришћанства у народни живот и обичаје. Овај наш рад покушава на допринесе на том истраживачком правцу, јер у њему разматрамо присуство нехришћанских примеса у српском православљу. Погледајмо у тој светлости, најпре, два празника која слове као специфично српски, а то су Видовдан и породична слава.

2 Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник (1818)*, Просвета, Београд, 1966

3 Вук Стефановић Караџић, „Живот и обичаји народа српскога“, *Етнографски списи*, Просвета, Београд, 1972, 143

ВИДОВДАН

Први од њих, Видовдан, својим називом опомиње на нехришћанско митско биће, словенског бога Вида. Овај празник није обележен обредним поступањем, већ се налази скоро у потпуности у идејној области, ако изузмемо нека гатања у вези са именом празника које упућује на чуло вида,⁴ а која могу бити, и вероватно и јесу, новијег порекла. Основна одлика Видовдана јесте његова везаност за Косовску битку: Видовдан представља дан када се, крајем 14. века, одиграла одсудна битка између српске и османлијске војске на Косову Пољу. Ову битку је српска црква означила као моменат у коме се кнез Лазар определио да се одрекне победе на земљи, царства земаљског, да би погинуо за одбрану хришћанског света. Постао је тако мученик за Христа, светитељ, а са њим је постала мученичка и читава његова војска, па затим и цео народ који је у потоњим вековима трпео иноверну власт и страдања од ње. Пун таквог хришћанског значења, Видовдан је ушао у црквени календар и то са све својим паганским називом. Управо то је заинтересовало историчара књижевности Миодрага Поповића да се лати праћења развитка Косовске легенде и релевантних култова, па да у књизи *Видовдан и часни крст* прикаже како је дошло до тога да се пагански словенски бог по имену Бели Вид или Светли Вид повеже са светачким култом Кнеза Лазара и шта значи оваква хришћанско-паганска симбиоза.⁵ Нашоа је Поповић да се ово спајање догодило током периода формирања модерне и државотворне српске нације, када се са црквеним култом Кнеза Лазара повезала фолклорна представа о историјски непознатом јунаку Милошу Обилићу, као најистакнутијем борцу у Лазаревој војсци. Обилић је, као митско биће, понео у свом лику све одлике прехришћанског божанства светлости и ратничког јунаштва, изронивши у народу из архајске, паганске свести, као надахнуће у борби за ослобођење од вековне Турске власти.

Тако је Косовска битка постала наратив који је објединио два разнородна етоса који су учествовали у формирању модерне српске нације. С једне стране ту је црква као једино непрекинуто трајање од средњег века, која негује успомену на земаљску

4 Миле Недељковић, „Видовдан“, *Годишњи обичаји у Срба*, Вук Караџић, Београд, 1990, 55-56

5 Miodrag Popović, *Vidovdan i časni krst: Ogled iz književne arheologije*, Biblioteka XX vek, 101*, Београд, 2007

пропаст а небеску победу српске војске против турске, на Косову, сматрајући их мученицима за Христа, градећи и чувајући кроз стотине година у том облику и представу о српском идентитету као хришћанском, поред светосавског и немањихког култа. С друге стране се налази стално тињајућа паганска свест која је, у погодном тренутку мобилизације народа за одсудну борбу против Турака током 19. века, избацила у први план митске херојске ликове јуначког ратовања – име паганског бога Вида и фолклорни лик Милоша Обилића, чија се еволуција у еманацију Вида смештеног под команду Светог Кнеза може колико-толико пратити кроз документе књижевне историје, како је то показао Миодраг Поповић. Уједињење двојице протагониста косовске легенде, кнеза Лазара и Милоша Обилића, представља нам напет сусрет између два духовна и морална света, хришћанског и паганског, те показује природу националне религиозности у којој хришћанство трпи утицаје архаичне свести до те мере да уводи пагански назив Видовдан у црквени календар, и то као „дрвено слово“, поред Светих Кнеза Лазара и Пророка Амоса који се прослављају тог дана. Међутим, Видовдан је прихваћен од цркве као народни назив за дан Косовске битке да би се подржао национални жар ослобођења од иноплемене и иноверне власти и стварања самосталне националне државе, али је ипак сачувано као доминанта опредељење Светог Кнеза за Царство Небеско, то јест избегнут је компромис са паганством као уважавањем Белог Вида и његове инкарнације у лику Милоша Обилића. Од свег паганства остао је, у ствари, само назив празника. Видимо, тако, да је коначан облик обележавања Видовдана дала црква, то јест да је победила хришћанска интерпретација, те да је од читавог паганског концепта светлосног и ратничког бога Вида остало само име, па је и оно учињено духовно безопасним на тај начин што је присвојено од цркве везивањем за хришћански схваћено јунаштво кроз саможртвовање за Христа.

СЛАВА

Нешто другачије ствар стоји са породичном славом. Насупрот Видовдану који је сав у идеји а без специфичног обреда,⁶ слава нема своју карактеристичну причу. Њу, насупрот Видовдану, чини низ обредних предмета и поступака чији је смисао у одавању поште хришћанском светитељу као заштитнику породице. Много је о слави писано, а нарочито је много уложено енергије у разот-

⁶ Видовдан се обележава као и сви други велики црквени празници служењем Свете Литургије.

кривање њеног порекла и значења.⁷ Слава је најкарактеристичнија национална одлика и најистакнутији црквено-народни обичај: „Јединство српског православља и националне традиције је дестиловано у крсној слави...“, пише политиколог и аналитичар Христос Милонас.⁸ И то је заиста тако, упркос покушајима различитих истраживача да у елементима славског обреда препознају његову прехришћанску основу. Напори који су улагани у том правцу припадају оном духу епохе који смо споменули горе, који је трагао за што дубљом старином обичаја којом би доказао старину нације о чијим је обичајима реч.

Најразумнији приступ проучавању порекла славе показао је историчар и богослов Радослав Грујић.⁹ Он је пошао од опажања да се сви елементи славског обреда могу препознати да су црквеног порекла. Такође је пронашао у црквеним историјским документима пропис којим се регулише начин прослављања успомене светитеља. Доказао је Грујић да је новооснована самостална српска црква прекинула са компромисима који су до тада прављени са нехришћанским обичајима. Тако су се светосавски прописи обрачунали са главним непријатељем православља приликом прослављања светитеља - са крвном жртвом која је приношена испред цркве, чак и у самој цркви, па и у олтару и руком свештеника. Гозба је упућена у куће свечара и то да буде спремљена на профани начин, никако као крвна жртва, а ритуални елементи узети су из црквеног репертоара, као што су икона, свећа, кољиво, бескрвна жртва у хлебу и вину, те молитве које свештеник чита у различитим другим приликама. Радослав Грујић је начелно утврдио да се „поред извесних трагова прехришћанског култа, општечовечанског и општесловенског карактера, истичу нарочито елементи богослужбеног ритуала православне цркве, у оном облику у коме их је самостална Српска црква у Жичкој архиепископији и Пећкој патријаршији, а доцније и у Карловачкој митрополији, интерпретирала“.¹⁰ Оно за шта можемо рећи, на пример, да је претекло из нехришћанских времена јесте „жртва обртана пред Господом“ која нам је позната из Старог Завета,¹¹ а која се обавља са славским колачем.¹²

7 Двадесет краћих и дужих текстова сакупљено је у зборнику *О крсном имену*, Просвета, Београд, 1985.

8 Christos Mylonas, *Serbian Orthodox Fundamentals: The Quest for an Eternal Identity*, Central European University Press, Budapest–New York, 2003, 56: „The union of the Serbian Orthodox and national tradition is distilled in the *Krsna Slava*“...

9 Радослав Грујић, „Црквени елементи крсне славе“, у зборнику *О крсном имену*, нав. дело, 407-485

10 Исто, 408

11 *Свето Писмо Старога и Новог Завета*, 2. Мо. 29: 24, 26; 3. Мо. 7: 30 и на другим местима

12 Могуће је, ипак, да је старозаветни поступак обртане жртве прилагођен у славском

Налазе Радослава Грујића о црквеном пореклу начина на који се породично прославља светитељ, а који су прекинули расправе о слави као христјанизованом култу неке прехришћанске религије, употпунио је познавалац српских средњовековних текстова, академик Димитрије Богдановић, у раду под насловом „Крсна слава као светосавски култ“.¹³ Одајући признање Грујићевим закључцима који су непобитно утврдили црквено порекло славског обреда, Богдановић је отишао даље у закључивању, утврдивши нераскидив однос између славе и светосавске цркве. Његово истраживање је показало да препознавање нехришћанских елемената у славском обреду показује само то да се хришћанско богослужење у свом настајању и развоју уопште ослањало на постојеће ритуалне елементе, паганске или старозаветне. А никако не значи да можемо говорити о прехришћанском српском наслеђу које се очувало од времена покрштавања, јер нам стара словенска вера није позната, пре свега, а затим је и тешко поверовати да би она, као примитивнија, могла утицати на напреднији облик богослужења који представља тада већ у потпуности развијено хришћанство. Насупрот томе, Богдановић истиче да је светосавска црква од свог почетка извршавала мисионарски задатак, утичући на све области народног живота, а на првом месту по значају је била „борба против јаких остатака паганизма у српском народу“.¹⁴ Што се конкретно тиче прослављања „памети светому“ и „за покој“, из документа који је навео Радослав Грујић је јасно да се забрањују крвне жртве и гозбе код цркве, „народно славље преноси се у дом, а за њим одмах долази свештеник да чисто црквеном обредношћу потисне и оне паганске моменте који су се у дому могли одржати“.¹⁵ Овај улазак свештеника у кућу свечара и примена ритуала потеклих из богослужења пресудни су, по Богдановићу, за уобличавање крсне славе какву до данас знамо, „а то је могло да се деси тек у светосавској епохи“.¹⁶ У томе Богдановић види објашњење чињенице „да само Срби, као етничка целина, која је од 13. века била непрекидно под одлучујућим духовним утицајем светосавске цркве, данас имају крсну славу“.¹⁷

обреду словенској паганској имитацији кретања Сунца као симбола напретка, бољитка, с обзиром на то да се колач окреће само у десно (в. Marijan Stojković, „’Oposun’, ’naoposun’ i trokратno ’naoposuno’ okretanje“, Zbornik za narodni život XXVII, sv. 1, Zagreb, 1930, 25-42; Слободан Зечевић, „Десна и лева страна у српском народном веровању, Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 26, 1963, 195-201), док се старозаветна обртана жртва „обрће тамо и амо“. Све то зависи од прецизности превода Ђуре Даничића.

13 Димитрије Богдановић, „Крсна слава као светосавски култ“, зборник *О крсном имену*, нав. дело, 486-511

14 Исто, 503

15 На истом месту.

16 Исто, 508

17 Исто, 510

ХРИШЋАНСТВО ПРЕМА ПАГАНСТВУ

Наведени примери два „најсрпскија“ празника, Видовдана и породичне славе, приказују меру у којој и начин на који паганство учествује у црквено-народним празницима односно обредима. Убедљива доминација хришћанства, као и сведочење о монашкој строгости с којом је Свети Сава приступио формирању српске цркве,¹⁸ упућују нас да се запитамо на који начин треба схватити чињеницу да ипак постоје нехришћански елементи у хришћанским обредима, а да их значајни проучаваоци, као што су то претходно наведена два аутора, Грујић и Богдановић, ипак сматрају појавама које у потпуности имају црквени, светосавски карактер, уместо да их виде као хришћанско-паганске мешавине. Одговор смо, великим делом, већ добили у неупадљивим речима Димитрија Богдановића о прехришћанском пореклу хришћанских обредних елемената,¹⁹ које смо горе споменули. Јер, хришћанство је градило своје обреде од расположивих елемената, универзално присутних и погодних да симболизују различите концепте, присвајајући међу њима оне које је сматрало прихватљивим да се кроз њих изрази хришћанска вера, мисао и духовност.

Хришћанство се развијало у паганском окружењу. Хришћани су били чврсти вером, па су се тако и дистанцирали од доминантног многобожачког амбијента у коме су живели и одржавали су се у њему, иако често прогоњени. Поред тога, они нису имали подршку вери какву хришћани данас имају: нису имали Свето Писмо нити богато Свето Предање, нису имали богословске књиге и школе нити црквене зграде за обављање богослужења, нису имали бројан и учен клир нити манастире као есенцију хришћанског живота и оазе у палом свету који не разуме и не воли Христа. Али су зато имали Божју благодат у изобиљу, јер се друкчије не би одржали. А не само да су се одржали, него су управо својим примером сведочили истинитост своје вере, тако да је она током само пар стотина година постојања превагнула на теразијама на којима је многобоштво изгледало ненадмашно, имајући хиљадама година уназад сву силу овог света на својој страни. Тако су хришћанство и паганство заменили места: хришћанство је постало државна религија Рима,

¹⁸ Исто, 506

¹⁹ Исто, 500

као највеће културне и политичке силе античког света, а паганизам је отишао у илегалу. Репресија којој су хришћани подвргли пагане није, међутим, својом мером одговарала некадашњем насиљу које су од њих били трпели. Док је многобожачки Рим уништавао хришћанство спроводећи истребљење верника, дотле је хришћански Рим затирао паганизам обрачунавајући се са светилиштима и њиховим инвентаром. Другачији примери представљају изузетак, а не правило. Хришћанству је стало до људи, да се преобрате у спасоносну веру, за разлику од паганизма који је суров и без милости према животу, па био он и људски.

На тим основама се развила политичка стратегија хришћанства, као непомирљива у погледу вере, а истовремено и непоколебљива у погледу поштовања живота. Ово је дало у резултату карактеристичан начин хришћанског мисионарења и истовремене његове изградње: поред сведочења речју и примером, хришћанство се ширило и потирањем елемената паганства, било да се радило на њиховом непосредном уништавању било да су они поништавани христијанизовањем. Први хришћанин који је употребио речени метод придобијања људи за истиниту веру био је Свети апостол Павле. У књизи Новог Завета која се зове Дела апостолска, у 17. глави, пише о Павловом боравку у Атини, када је на Ареопагу одржао своју мисионарску беседу Атињанима. Он своје обраћање грађанима започиње чувеним речима: „Људи Атињани, по свему вас видим да сте врло побожни. Јер, пролазећи и посматрајући ваше светиње нађох и жртвеник на коме бјеше написано: Непознатоме Богу. Онога, дакле, којег не знајући поштујете тога вам ја проповиједам“²⁰. Свети апостол је на тај начин преузео паганско светилиште, просто га тумачећи на свој начин, на хришћански начин. Док је оно за Атињане било жртвеник пред једним од небојених богова, којих толико има да им се ни имена и функције више на знају па се поштују као Непознати богови, дотле је апостол Павле схватио речени жртвеник као сведочанство о људској слуђености многобоштвом, као тињајући пламичак потребе људи за духовном истином која се појавила у лику Исуса Христа.

Тако је хришћанство од почетка користило два метода против паганизма и у привођењу људи истинитој вери: директно супротстављање, с једне стране, и преузимање, христијанизовање, с друге стране. Тим путем је оно само изграђивало свој ритуални лик од затечених елемената, поред оних аутентично хришћанских, као што су, на пример, крст или хлеб и вино. Због тога није чудно да видимо и након скоро две хиљаде година исти поступак на делу,

20 *Свето Писмо Новог Завета*, Дап, 17: 22-23

у посвајању назива Видовдана, ако је то потребно да се актуелна национална ствар чвршће повеже са Косовском легендом у њеној хришћанској интерпретацији.

Када свештеник залива црним вином рез на славском колачу или кољиво, ми можемо у томе препознавати замену за жртвену животињу, те култ плодности, сунца или предака, можемо учитавати у те поступке нехришћанске представе, као својеврсне паганске прежитке који су попримили безазленији облик. Оваква тумачења су дуго била популарана међу истраживачима религије, етнологија, проучаваоцима културе, јер покрећу машту у правцу игре са симболима и замишљања садашњих хришћана као некадашњих живописних пагана, чији је свет био прожет егзотичним обредима, магијским поступцима и поштовањем духова предака и разних митских бића. С друге стране, можемо одлучити да вино, крст, свећу, пшеницу и друго видимо као утврђене хришћанске елементе, без обзира на то што су они познати и пре хришћанства, па да не трагамо по некој најчешће измишљеној старини наших предака о којој немамо скоро никаква сведочанства.

ПОСТХРИШЋАНСКИ ПАГАНИЗАМ

Истраживач народне религије Срба, Бојан Јовановић, изнео је тезу да након примања и вишестолетног практиковања хришћанства нема више повратка на стара, прехришћанска веровања и понашања. Јер, она су, просто, заборављена. Оно што се дешава тако да се стиче утисак о присуству паганизма у народној религији Срба јесте ново појављивање нехришћанских елемената, које се догађа у периодима слабљења цркве, односно хришћанске вере и црквеног живота, као што је био случај у вековима отоманске владавине у српским земљама. Овакве трансформације у народној религиозности су могуће захваљујући сложености духовне димензије човекове личности.²¹ О томе је писао код нас хришћански психијатар Владета Јеротић,²² на чије мишљење се Бојан Јовановић и ослања када гради своју тезу о постхришћанском стваралачком пројављивању паганизма.

Владета Јеротић уочава у човеку три начина веровања, које он назива у складу са карактеристичним историјским испољавањима ре-

21 Бојан Јовановић, *Дух паганског наслеђа: у српској традиционалној култури*, Светови, Нови Сад, 2000

22 Владета Јеротић, „Паганско, старозаветно и новозаветно у савременом човеку“, *Психолошко и религиозно биће човека*, Издавачки фонд Архиепископије београдско-карловачке и Ars Libri, Београд, 2000, 191-216

лигиозности. Он разликује у том смислу пагански, старозаветни и новозаветни слој у човековом психолошком бићу. За први је типичан анимистички поглед на свет и магијски приступ стварности; други се одликује нормативним схватањем вере, претежно као збирке моралних и ритуалних правила; док је трећи ниво најтеже постићи и остати у њему, пошто он подразумева слободу личности која је обликована и усмеравана љубављу, и то онаквом какву је описао апостол Павле у свом чувеном тексту познатом као „Химна љубави“.²³ Ова три вида религиозности су стално присутна у сваком човеку, тако да се сви верници, али и људи уопште, налазе потенцијално у константној борби за остварење виших могућности, односно у опасности од регресије на ниже видове веровања и понашања. Ова Јеротићева теза је надахнула, дакле, тезу Бојана Јовановића према којој паганство у народној религији Срба није културни повратак на стара веровања и понашања, него представља нову појаву изазвану психолошком регресијом на први, темељни и најжилавији ниво религиозности који се актуелизује у одсуству погодних услова за неговање виших нивоа. Тако и данас у западнохришћанском свету – а све више и у православном – имамо присутну појаву неопаганизма, под чим се не подразумева обнова старих паганских веровања и понашања, него обнова паганског духа у људима који ствара нове феномене.

Бојан Јовановић примећује да се нижи нивои не могу напустити онда када се личност усмерава на оне више, старозаветни односно новозаветни, него се само могу трансформисати.²⁴ То у пракси колектива, у надјачавању две вере или две културе, значи управо оно што се у историји и дешавало, а о чему смо горе говорили - конкретно, хришћанизацију нехришћанских религијских елемената, преузимање постојећих религијских појава и њихово освећење усвајањем у хришћанску праксу и предање. Тако излази да су поступци и предмети, чак и приче и правила, појавно исти за различите вере, али је смисао који им се придаје другачији. И неопаганска вештица и светогорски монах ће упалити свећу, али нико неће ни помислити да та два поступка поистовети. Када хришћанство преузме неки предмет или поступак из репертоара особеног за паганско или старозаветно обредно понашање, то престаје да буде пагански или старозаветни предмет или поступак и постаје хришћански. Нису сами ритуални елементи пагански већ дух који нама влада и вера с којом их користимо - са изузетком одређеног

23 *Свето Писмо Новогa Завјета*, 1. Кор.13:1-13

24 Бојан Јовановић, *Дух паганског наслеђа: у српској традиционалној култури*, нав. дело, 28-29

броја ствари које су неспојиве са хришћанством, које је немогуће християнизовати, међу којима је крвна жртва која је у директном сукобу са аутентичним хришћанским учењем. Отуда имамо име паганског бога Вида у календару српске цркве; или, за празник Свете Тројице цркву посуту травом од које народ плете током литургије венчиће, који су, иначе, симбол пролећног напретка природе уз дејство растућег Сунца; затим, најпознатију хришћанску појаву: фарбана јаја за Васкрс, уз одговарајуће предање о Марији Магдалини пред римским царем; преливање вином гроба, кољива, колача, које обавља свештеник у различитим пригодама; споменуто обртање удесно славског колача или трократно кружење удесно младенаца око књиге Јеванђеља, и друго. Поред ових елемената магијског мишљења инкорпорираних у хришћанске обреде, постоји и толеранција цркве према неким нехришћанским појавама – под чиме подразумевамо да их не садржи сам црквени ритуал, али их црква прихвата у својој близини. Такве појаве су, на пример, врбово грање, венчићи и звонца који за Лазареву суботу испуњавају црквене порте; цветни венци и букети који се у погребној поворци налазе одмах иза крста а испред покојника и још неке појаве.

КАКО ЦРКВА ПРИСТУПА ЉУДСКОЈ СКЛОНОСТИ ПАГАНИЗМУ

Можемо само да нагађамо шта би Свети Сава рекао поводом овога што смо набројали. Димитрије Богдановић је закључио: „Св. Сава и његови следбеници и мисионари у српском народу одлучно раскидају са опортунистичком и половичном мисионарском тактиком (...) Светосавска црква је решила да зилотски прекине са компромисом између паганизма и хришћанства“.²⁵ Ипак, све набројане ритуалне елементе не би требало да сматрамо слабошћу хришћанства и снагом паганства, већ напротив: овакав однос цркве према споменутим и неким другим обичајима израз је искуства које је црква стекла од времена Светог Саве до данас, разумевања које она има за слабости људи модерног доба, за подршку коју околина пружа нижим видовима религиозности у нама, како их је утврдио Владета Јеротић. Већином су нехришћанске појаве које је црква прихватила или их толерише повезане са поштовањем природе, али га она својим прихватањем трансформише у поштовање Творца

²⁵ Димитрије Богдановић, „Крсна слава као светосавски култ“, нав. дело, 506

природе. У исто време црква се са разумевањем односи према одсуству снаге код модерних људи за потпун и доследан хришћански живот, који би идеално захтевао одрицања и аскезу. Црква снисходи нашим слабостима и немоћима, нижим религијским склоностима у нама које, према налазима Бојана Јовановића, није могуће одбацити већ само преображене интегрисати у хришћански доживљај. Људским слабостима излази у сусрет савремена доминирајућа западна цивилизација и зато је важно да их црква прихвата и осмишљава на хришћански начин, надахњује хришћанским духом.

Минимално прихватање нехришћанских елемената од стране цркве не представља њено посустајање пред притиском постхришћанског (нео)паганизма, увек дејствујућим, него грљење и освећење Божје творевине и човекове личности. За вернике већу опасност а за цркву тежу борбу представља подршка коју савремени технолошки свет пружа магијском мишљењу, а која се види у појави паганског односа који номинални хришћани могу имати према хришћанским ритуалима и обредним предметима, али и читавај вери. На тај проблем се осврнуо игуман Нектарије (Морозов, настојатељ храма Светих апостола Петра и Павла у Саратову, у Русији):

„Морамо да схватимо да мољење одређеном свецу за исцељење искључиво болести очију, а другом за добар принос краставаца, није просто обичај који датира из паганизма. То је појава која у некој мери проистиче из особености савременог живота. Ми се све више навикавамо на то да до резултата у многим животним ситуацијама можемо доћи једноставним притиском на дугме, при чему нам на основном корисничком нивоу знања није ни потребно да знамо како функционише читав процес. И нешто слично у данашње време можемо опазити у Цркви: човек улази у цркву и у његовим очима је видно питање – «А где је овде дугме?». И он почиње буквално да јурца по храму у потрази за скупом дејстава које треба да испуни, како би на крају дошао до жељеног резултата. То је технолошка замена за магију. Јер, у оба случаја, ако се правилно поступи добиће се жељени резултат. Ако се примени правилан магијски поступак или ако се „притисне право дугме“.²⁶

Црква је, очигледно, много пре појаве субјективног принципа у наукама знала да стварност, у великој мери, зависи од нашег става према њој.²⁷ Пометња у човековој палој природи је велика, а

26 Игуман Нектарије (Морозов), „Од тражења до молитве – како се односимо према свецима“, <http://www.pravoslavie.ru/srpska/105125.htm><http://www.pravoslavie.ru/srpska/105125.htm>, приступљено 13.07.2017.

27 С овим у вези видети, на пример, Dušan Stojnov, „Konstruktivistički pogled na svet. Predstavljanje jedne paradigme“, *Psihologija*, 1-2/2001, 9-48

борба за оздрављење сложена. Црква као духовно лечилиште мора да се носи са жиљавим непријатељем. Пагански дух у нама тражи начин да свуче човека са пута ка духовним висинама на које нас је позвао Господ,²⁸ у чему има сву помоћ савременог материјалистички оријентисаног света.

ЗАКЉУЧАК - БОРБА ХРИШЋАНСТВА С ПАГАНИЗМОМ УТИЧЕ НА ПОЛИТИЧКИ АСПЕКТ СРПСКОГ ИДЕНТИТЕТА

У овом раду смо указали пажњу односу између паганства и хришћанства. Видели смо да се тај однос своди на својеврсну борбу, која се води претежно на начин карактеристичан за хришћанство: љубављу према човеку и творевини уопште, са разумевањем, стрпљењем и прихватањем. У овој борби је присутан сталан позив сваком хришћанину и на улагање личног напора ка превазилажењу нижих видова религиозности, као што је рекао Свети апостол Петар: „Као послушна дјеца не поводите се за пређашњим жељама из времена нашега незнања. Него по Светоме који вас је позвао, будите и сами свети у свему живљењу“.²⁹

У српском идентитету, створеном заједно са српском црквом, приметан је дух ове борбе против паганског и старозаветног приступа духовности, свету и животу. Он се најбоље види у појави спонтаних хришћанских покрета у народу, документованих током друге половине деветнаестог и прве половине двадесетог века, међу којима је најтрајнији и најмасовнији био покрет познат као Богомољачки покрет.³⁰ Ови покрети су били израз потребе народа за црквеним животом у време када црквена организација, из разних разлога, није могла да одговори на њу, али су, такође, били израз гнушања према животу којим су живели неки сународници а који је био далек од чистоте и реда на које нас позива хришћанство. Мање директно него што су то спонтани хришћански покрети, држање хришћанског духа се очитовало и у трпљењима која је српски народ издржавао током бројних ратова, режима и преображавања у нове нације. Тако, борбу против паганства можемо сагледати не само као делатност црквене организације, већ као свеобухватну културну и политичку стратегију народа са светосавским идентитетом.

28 *Свето Писмо Новогa Завјета*, Мат. 5: 48

29 *Свето Писмо Новогa Завјета*, 1. Петр. 1: 14

30 Епископ Хризостом, „Народна хришћанска заједница“, *Тихи глас: Беседе и чланци*, Београд, 2010, 237-263

ЛИТЕРАТУРА

- Богдановић, Димитрије, „Крсна слава као светосавски култ“, зборник *О крсном имену*, Просвета, Београд, 1985, 486-511
- Грујић, Радослав, „Црквени елементи крсне славе“, у зборнику *О крсном имену*, Просвета, Београд, 1985, 407-485
- Епископ Хризостом, „Народна хришћанска заједница“, *Тихи глас: Беседе и чланци*, Београд, 2010, 237-263
- Зечевић, Слободан, „Десна и лева страна у српском народном веровању“, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, књ. 26, 1963, 195-201
- Игуман Нектарије (Морозов), „Од тражења до молитве – како се односимо према свецима“, <http://www.pravoslavie.ru/srpska/105125.htm><http://www.pravoslavie.ru/srpska/105125.htm>, приступљено 13.07.2017.
- Јеротић, Владета, „Паганско, старозаветно и новозаветно у савременом човеку“, *Психолошко и религиозно биће човека*, Издавачки фонд Архиепископије београдско-карловачке и Ars Libri, Београд, 2000
- Јовановић, Бојан, *Дух паганског наслеђа у српској традиционалној култури*, Светови, Нови Сад, 2000
- Недељковић, Миле, *Годишњи обичаји у Срба*, Библиотека Корени, Вук Караџић, Београд, 1990
- *О крсном имену*, Радове изабрао и поговор написао др Иван Ковачевић, Библиотека Баштина, 13, Просвета, Београд, 1985
- *Свето Писмо Старога и Новога Завјета*, 2. Мо.; 3. Мо.
- *Свето Писмо Новога Завјета*, Мат.; Мар.; Лук.; Дап.; 1. Кор.; 1. Петр.
- Стефановић Караџић, Вук, *Српски рјечник (1818)*, Сабрана дела Вука Караџића, Издање о стогодишњици смрти, Просвета, Београд, 1966
- Стефановић Караџић, Вук, *Етнографски списи*, Сабрана дела Вука Караџића, Издање о стогодишњици смрти, Просвета, Београд, 1972

- Mylonas, Christos, *Serbian Orthodox Fundamentals: The Quest for an Eternal Identity*, Central European University Press, Budapest–New York, 2003
- Popović, Miodrag, *Vidovdan i časni krst: Oglad iz književne arheologije*, Četvrto izdanje, Biblioteka XX vek, 101*, Beograd, 2007
- Stojković, Marijan, „’Oposun’, ’naoposun’ i trokratno ’naoposuno’ okretanje“, *Zbornik za narodni život XXVII*, sv. 1, Zagreb, 1930, 25-42
- Stojnov, Dušan, „Konstruktivistički pogled na svet: Predstavljjanje jedne paradigme“, *Psihologija*, 1-2/2001, 9-48

Jelena Miljković Matić
Institute for Political studies

**SAINT-SAVA NATIONAL IDENTITY –
THE PARTICIPATION OF
CHRISTIANITY AND PAGANISM**

Summary:

From its very beginnings, christianity has come into contact with paganism. This encounter has not taken place only within society and history. It also happens within every person, through a struggle among three possible religious attitudes. These have been recognized by Vladeta Jerotić, and named the pagan, the Old Testament and the New Testament attitude. The encounter of christianity and paganism takes place in humanities too, and is reflected in the division of research into historiographic, which deals with christian culture of upper social class, and ethnological, which mostly deal with pagan folk culture. Christianity has built its repertory of ritual elements on older traditions, and the Serbian church also incorporated some elements of pagan or Old Testament origin. However, they were given a christian meaning, so they should be considered christian elements. In this article we take a closer look at two of the most distinctive Serbian christian holidays, Vidovdan (The day of Vid) and „slava“ (celebration of a christian saint honored as the family patron), and come to a conclusion the christian spirit is by far the most prominent in these holidays. Pagan elements can also be recognized in some other christian rituals, mostly in the form of veneration of nature which the church has incorporated to accommodate human weakness and transformed into veneration of the Creator of nature. Today, paganism takes on a new form, as an approach some people take to church and faith. Christian disposition of the Serbian people is apparent in the way it handles various historic situations, which could be attributed to the domination of the church tradition in Serbian identity.

Key words: National Identity; National Issue; Serbian Orthodox Church; Christianity; Paganism; Political Culture.

Слободан Комазец,
редовни професор у пензији

ПОЛИТИЧКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ, РАД И КАПИТАЛ У ЕКОНОМСКОЈ И ФИНАНСИЈСКОЈ КРИЗИ

Сажетак:

У раду се истражују међусобни односи, снага и утицај у друштву три основна политичка актера - државе, рада и капитала. Односи се истражују у условима настале економске и финансијске кризе и спреге савремене државе и крупног финансијског (спекулативног) капитала. Сукоб рада и капитала у односу на положај у репродукцији и расподели, који је општи процес, државу ставља у функцију заштите интереса крупног спекулативног финансијског капитала, уз стално ограничавање моћи радничких синдиката и смањивање историјски „освојених“ права радника преко нових усвојених закона о раду. Такви односи су у светлу кризе финансирања јавног сектора, нараслих јавних дугова и наметнуте концепције „присилне штедње“ (ограничавања социјалних расхода и социјалне државе или државе благостања). Тенденција пада учешћа доходака запослених и социјалних расхода у бруто националном производу и националном дохотку, уз обарање плата и пензија, воде у велику несигурност, неизвесност и прекарне односе.

Неолиберални прихваћени модел води отуђењу и индивидуализацији несигурности и страху запослених за губитак посла и радног места. Политичке институције на којима почива држава (судство, здравство, школство, армија, полиција) у коруптивном систему и систему страха, не могу функционисати. Политичка култура се деструише. Отуђеност, индивидуализам, међусобно интересно супротстављање, несигурност и борба за преживљавање воде у слабљење националног идентитета, а национално питање и вредности се маргинализују. Коруптивно понашање замењује националне вредности, етику и морал.

У раду се истражује и криза неолибералног модела, нарастање спекулативног капитала, раст незапослености и стварање система сталне кризе.

Кључне речи: корупција, политичке институције, политички актери, националне вредности, морал, национални идентитет, неолиберализам

СУКОБ РАДА И КАПИТАЛА – ДОМИНАЦИЈА ФИНАНСИЈСКОГ СПЕКУЛАТИВНОГ КАПИТАЛА

На светској сцени је у новој кризи и покушајима њеног преовладавања историјски сукоб интереса рада и капитала. Капитал је задоминирао, уз истовремену доминацију финансијског капитала који одлази у спекулативне трансакције, уместо у реалне инвестиције. Спекулације и спекулативна економија, профит на спекулацијама, берзанске спекулације, задоминирали су светском сценом. Виртуелни капитал (финансијски банкарски деривати) одређује укупна кретања у привредама. Нико за сада не поставља питање рада берзи као доминантно *спекулативних институција* капитализма.¹

Опште прихваћена теза неолиберала, којима је основни стуб неолиберализма био *приватизација*, њихов захтев „приватизујте, приватизујте што пре, није битно како то радите, битно је да то учините одмах и то радикално“² довео је до правог тектонског поремећаја *односа рада и капитала*.

Треба посебно нагласити да се код нас ради о великој, историјској превари и пљачки радничке класе – стварног власника (и ствараоца) капитала, којег други сада распродају. Наметнута илузија приватног власништва, кроз приватизацију колективног, водила је у социјалну драму и тектонско померање односа рада (запослених) и капитала.

Класични однос либерализам и капитал распао се управо због тога што није успео да разреши кључна питања функционисања капитализма: аутоматизам тржишта, пуну запосленост, уравнотежен развој и све чешће кризе узроковане хиперпродукцијом капитала (под доминантним утицајем профитног мотива). Држава у кризи преузима социјалну и редистрибутивну функцију, „кори-

1 Раније, да би се ублажили класни сукоби у капитализму и заинтересовали радници за корпорације у којима раде, уведен је велики број случајева да се оне дају радницима на управљање (ЕСОП), или се радници укључују у власничке односе и управљање.

2 Џефри Сакс се касније одрекао свог става о приватизацији и „посу се пепелом“ тврдећи да није требало тако водити приватизацију, да је пре требало изградити све институције система. Исто тако Милтон Фридман корифеј и најутицајнији идеолог монетаризма, *неолиберализма* и конзерватизма који је заплуснуо свет, а потпуно некритички прихваћен и код нас, *одрекао* се својих основних ставова након што је изазвао тешке последице у привредама у којима се примењивао модел глобализације и тржишног фундаментализма и либералног тржишта – доживео је „отрежњење и освешћење“, да ли ће и носиоци светског финансијског капитала? Тешко је то и готово илузорно очекивати.

гује“ тржишни механизам, врши алокацију ресурса за које није заинтересован приватни капитал под искључивим мотивом профита. Налет неолиберализма под „диригентском палицом“ конзервативних влада развијених западних држава (реганомика, тачеризам) производ је пада ефикасности капитала у матичним државама, а то значи и интереса крупног финансијског капитала и развијених земаља, али и њихових финансијских институција (ММФ, Светска банка, БИС, СТО). Нови колонијализам се остварује преко продора финансијског капитала у светску економију и куповине виталних делова других привреда и њихових банкарских система, али и куповином или уценом влада и странака на власти. Стварање „периферних“ и зависних привреда је отворен процес, који се често манифестује као обично проширење тржишта за пласман производа и капитала из развијених, уз гушење домаће производње.³ Радници постају обичан „додатак“ капиталу без власничких права, а тиме потпуно без социјалне и синдикалне заштите. Историјски сукоб интереса рада и капитала око расподеле и циљева пословања одвија се на штету радничке класе – са падом учешћа најамнина и плата од 10-15% у бруто домаћем производу у последњих десет година.⁴ Рад губи све више значај развојне снаге, а у социјалном смислу губи се етичност. Друштво се дегенерише у правцу спекулативног богаћења и нагомилавању непродуктивног капитала.

„Екстремна концентрација финансијске моћи, дерегулисана тржишта капитала и апсолутна владавина новца, јесте то што одликује ултралиберализам. Цена тога је да мали број привилегованих има све, социјално је неодржива: многи неће имати скоро ништа. Да би неколицини били отворени сви хоризонти, огромној већини ће перспективе бити очај и стрепња.⁵ Не треба бити велики стручњак да би се закључило да су тај концепт и политика неодрживи. Они су погубни пре свега за запослене, који су под све већим притиском – све сиромашнији – све задуженији, али на дуги рок и за финансијске моћнике који максималном експлоатацијом радне снаге гуше сопствено тржиште. „У тој перверзној конфигурацији – новац је тај који кроји права и достојанство човека“⁶.

Диктатура капитала је заменила некадашња „диктатуру пролетаријата“ – жртве су опет исте: огромна већина људи.⁷ Неогра-

3 ММФ се усмерио на *стабилизацију* и *приватизацију*, а оставио је по страни питање сиромаштва, неједнакости и социјалног капитала (незапослености). Економски раст захтева много више од стабилизације, либерализације и приватизације.

4 Шире о томе у студији: Slobodan Komazec: *Neoliberalizam, privatizacija i finansijski kapital*, Čigoja, Beograd, 2004, str.88-149.

5 Aleksandar Radović: „Sumrak liberalizma i kako izaći iz krize“, *NIN*, 8. avgust 2008, str. 27.

6 Исто, стр. 27. Видети: Ang i Eva Jargi: *Bankari protiv čovečnosti*, prevod, Beograd, 2012.

7 Слом економија је следећа фаза, док је социјални бунт нарастао на оштар сукоб радника

ничена слобода тржишта капитала отвара велике могућности експлоатације запослених (рада). Финансијски нови господари света се наравно плаше људских права, јер је очигледно да би економска и социјална политика, која их доследно поштује, озбиљно угрозила доминантни ултралиберални поредак. Таква политика би кроз праведнију расподелу богатства, обезбеђујући више посла, боље зараде и шире социјално покриће, задовољила виталне потребе свих друштвених слојева. Та расподела је, наравно, у потпуној супротности са либералном стратегијом максималне „концентрације капитала и профита“. Концентрација и међународно повезивање капитала, уз нарастајућу технологију, воде „истискивању“ до тада запослених. Незапосленост, која добија размере праве пандемије, нема карактер цикличне, већ структурне незапослености, тако да проблем добија готово дугорочан карактер. То ће заоштрити до крајњих граница и приходну страну буџета (што се већ догађа). Незапосленост ће се и даље продубљивати, што постаје један од најтежих дугорочних проблема. Привреда није ефикасна и не излази из кризе, ако је незапосленост велика и има тенденцију сталног раста.⁸

КРИЗА ФИНАНСИРАЊА ЈАВНОГ СЕКТОРА, ДУГОВИ И КОНЦЕПЦИЈА ШТЕДЊЕ

У „лечењу“ кризе јавног сектора у капитализму данас кроз концепцију штедње, највећи део се своди на „стежање каиша“ запослених у јавном сектору, смањење социјалних расхода, сужавање права запослених, смањење плата и пензија, отпуштања – дакле нарастање армије незапослених и социјално угрожених. „Штедња и смањење јавне потрошње нигде нису деловали као решење. ММФ је то покушао у Л. Америци и Азији и сваки пут се кренуло у рецесију, а после рецесије у депресију“.⁹ Штедња неће подстакнути економски раст и запосленост, јер је краткорочни циљ „тројке“ поништавање социјалне државе и пораз синдикалног покрета, а то значи да су у функцији крупног финансијског капитала. Послератни социјални капитализам и социјално-тржишно друштво је нешто друго у односу на данашњи брутални капита-

и финансијског капитала (банкстера). Ради се о дубокој структурној и институционалној кризи самих основа чисто профитног капитализма данас.

8 Slobodan Komazec: *Slom dolazi – u vrtlogu finansijske i ekonomske krize*, Asterix, Beograd, 2012, str 62-63.

9 Džozef Stiglic: „Primiće se smrt dolara“, *Nova srpska politička misao*, br.17, 2009, str. 157-168. Видети и дело: Noam Čomski, *Profit iznad ljudi*, Novi Sad, 1998.

лизам. Апсолутизација тржишног аутоматизма подразумева приватизацију, дерегулацију и апсолутну слободу кретања капитала, разарање социјалне државе, јавних служби и свега онога што је везано за „државу благостања“.

Деструктивна правила транзиције кроз приватизацију довела су и до велике прерасподеле богатства. Радницима су ускраћена елементарна радна и социјална права. Наличје нпр. „пољског економског чуда“ је да већина запослених има орочен уговор (уговор на одређено време, за одређене послове и сл.) и да масовно добијају отказ. Овако је запослено чак 27% свих запослених. Стога незапосленост нагло расте. Плаћа се скупа цена експлоатације у транзицији. Развија се хаотични капитализам. Запослени и незапослени постају колатерална штета таквог капитализма. Сценарио нарастања кризе се дословно понавља. Пораст дугова, пораст буџетског дефицита, банкарска слабост, неликвидност, незапосленост, криза јавног сектора и др.

Португал у дубокој кризи очекује нови талас отпуштања и стезања каиша. До 2015. године требао је да уштеди 4,8 милијарди евра. Становништво је до сада драстично осиромашило, државне школе су све скупље, док је градски превоз постао луксуз. Пензионери ће морати да плаћају прогресиван порез (изузети су само они с најнижим примањима). Додатно смањење потрошње и пораст штедње су „потребне како би се избегао крах“ (Педро Коелњо, премијер). Слично је и у Шпанији, а случај Грчке је драстичан.¹⁰ Финансијска аристократија у Бриселу наметнула је Грчкој режим најсуровијег програма штедње, што је довело до масовних демонстрација, генералних штрајкова и често потпуне блокаде јавних (државних) функција. Настао је драстичан пад животног стандарда, плате и пензије падају за 30%. јавне службе су у стању колапса. Стога незапосленост расте до 27%, уз пад БДП годишње између 6% и 7%. Гаси се и затвара стотине хиљада мањих радњи и трговина.

Незапосленост је постала највећи проблем, уз све веће социјалне потресе и штрајкове угроженог радништва.¹¹ Велика незапосленост и рецесија воде смањењу буџетских прихода, што повећава буџетски дефицит и доводи до нарастања јавног дуга.

10 Катастрофални су резултати грчке кризе у последње четири године: пад индустријске производње за 30%, пад пензија и плата 25-30%, 500.000 продавница је затворено, 439.000 деце живи у сиромаштву, док је незапосленост повећана са 12% на 27%. „Структурне реформе уништавају права радника. Нараста сукоб интереса рада и финансијског капитала. Готово 50% потрошача изјављује да остаје без новца чим покрије основне потребе. Масовно је бекство сиромашних у градове, а из Грчке у иностранство настало је масовно исељавање. (Видети: Stasis Kuvelakis, „Grčki kotač“, zbornik radova *Kriza, odgovori, levica*, Beograd, 2012, str.74-88).

11 „Европи не прети револуција због незапослености“ (*Политика*, март 2013.). Посебно се истиче да Самит ЕУ нема ни један закључак о подстицању привредног раста.

ПОРАСТ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ РАДА У ЕУ
И ГЛАВНИМ ДРЖАВАМА КАПИТАЛИЗМА
- у % -

	2000.	2007.	2012.
Грчка	11,1	9,2	27,0
Шпанија	10,2	11,4	27,0
Португалија	4,1	6,7	18,0
Аустрија	3,7	4,5	6,0
Белгија	6,9	8,0	8,4
Француска	9,0	9,4	12,0
Немачка	7,8	9,4	8,8
Ирска	4,3	4,7	14,8
Италија	8,4	8,5	11,6
В.Британија	5,4	6,8	7,8
ЕВРОПСКА УНИЈА	7,8	8,4	10,2
Бугарска	7,0	13,0	14,2
Кипар	3,4	4,4	14,0
Мађарска	5,9	8,6	11,2
Пољска	5,1	10,0	10,6
Румунија	10,0	9,5	17,0
Словенија	8,0	9,0	10,8
САД	4,0	6,2	10,1
Јапан	4,7	5,1	8,2

Извор: УНЕЦЕ(2003) и ЕУРОСТАТ (2012).

Средња класа при томе је готово уништена, док се у ЕУ осећа тотално преплашено и несигурно, готово у паници и потпуној неизвесности (уз све већу незапосленост). Она је изгубила стабилну социјалну државу („државу благостања“), стабилан радни однос, радничка права, слободу говора, слободу удруживања и могућност заштите својих радних и социјалних права преко ослабљених синдиката. Крупни финансијски капитал је у офанзиви и руши све баријере пред собом. Нарастају сви елементи финан-

сијског империјализма. Настаје систематско уништавање тековина „социјалне државе“. Стварна левица никада није била потребнија, али не на старим идејама које више не функционишу у новим условима. Каква је то левица са неолиберализмом у макроекономији? Интернационализовани капитал не бира средства у сламању снаге запослених, док незапослени и немају никаква права и моћ.¹²

ПАД УЧЕШЋА ДОХОДАКА ЗАПОСЛЕНИХ У НАЦИОНАЛНОМ ДОХОТКУ И ОБАРАЊЕ ПЛАТА И НАДНИЦА

Настанак и развој нове финансијске и економске кризе активирао је познати сценарио у теорији криза – пад вредности акција, зајмова и животног осигурања, пад цена станарина и кућа, губитак радних места, повећање пореског терета и пад стопе привредног раста у негативну зону. Криза отвара простор спекулативном капиталу који доживљава огроман готово експлозивни раст. Реална потрошња се смањује. Америчка привреда, где је почела нова криза, која „као сунђер упија страни капитал“ доживљава прилив финансијског капитала, док опрезност банака и високи ризици у кризи смањују пласмане банака. Ликвидност банака се у кризи усиљено повећава – да би се „одржало на површини“. Потрошња и глобална тражња у САД и ЕУ нагло падају, а праћени су огромном незапосленошћу и свакодневним губитком радних места.

Рецесија је захватила највећи број држава у свету – директно или индиректно – због високе међународне повезаности криза се брзо прелива из једне у другу државу. Светска трговина драстично опада, док извозна привреда стагнира или опада. Незапосленост рада, видели смо, нагло се повећава.¹³ Губи се сигурност радног места, док расте запосленост по уговору и на одређено време.¹⁴

12 Истањила се индустријска радничка класа (због пада индустријске производње у бруто домаћег производа на 8-15%), док су се интелектуалци у кризи „продали“ капиталу. На кога да рачуна и с ким да се организује нова левица насупрот крупном интернационализованом капиталу? Шта то „нова левица“ нуди да би привукла масе, добила власт и извршила суштинске и дубоке реформе друштва и привреде у корист привреде, запослених и становништва? Да ли је то уопште левица која свој концепт развоја базира на *неолиберализму* и *глобализацији*?

13 Средња предузетничка класа ствара богатство и бруто домаћи производ у корист пензионера, државних службеника и прималаца социјалне помоћи – дакле издржавани део популације који постаје све већи у развијеним привредама.

14 Интересантан је случај Пољске, која је у оквиру кризе ушла у дубоку кризу. Незапосленост је нагло повећана, док преко 27% укупно запослених ради по уговору на одређено време. Запослени масовно остају без посла. Готово идентичан је случај у

Дакле, настанком кризе незапосленост се нагло повећава са традиционалних 5-6% у САД на преко 10% у 2012. години. То доводи и до отежаног враћања кредита, масе ненаплативих кредита и великовидности банака, уз продубљавања кредитне кризе. Криза се шири и на банкарски сектор и берзанско пословање.

У досадашњем развоју капитализма (на западу) капитал је водио обарању најамнина у националном производу на неколико начина:

- 1) Дислокацијом индустрија у неразвијене земље с јевтином радном снагом у трци за профитом (уз пад учешћа индустрије у формирању домаћег бруто производа),
- 2) Конкуренцијом јевтине увезене радне снаге,¹⁵
- 3) Инфлацијом и обарањем реалних најамнина и плата,
- 4) Несигурношћу радног места, slabим синдикатима, тако да је запосленим најважније задржати радно место и по цену смањења зараде или привременог одрицања од зараде „да би се финансијски стабилизовала корпорација“.

Финансијски крупни капитал не стрепи од социјалног бунта и слома система. У трагању за јевтином радном снагом капитал се сели из државе у државу. Синдикати и штрајкови нису више опасни. Опада цена радне снаге. Ломи се социјална кичма преко незапослености или недовољне запослености. Запослени пристају и на уцене. Важно је сачувати радно место – по сваку цену. Реструктурисање привреда под неолибералном догмом (посебно приватизација) „ослобађају“ велики део слободне (од рада), дакле незапослене, радне снаге. Слаб и тром привредни раст (рецесија)не ублажава незапосленост и социјалну несигурност. Они се стално повећавају. Мултинационални капитал у процесу глобализације „производи тамо где су најниже наднице, продаје где је роба најскупља и где се плаћају најнижи порези“. „Крупни капитал све више избегава плаћање пореза у националним државама – што *продубљава кризу и дефиците јавног сектора*.

Неолиберални дигитални капитализам доводи до брзог пропадања читавих грана привреде, међународне корпорације се шире, стапају, деле или пропадају великом брзином, тако да постоји велика неизвесност да ли ће запослени задржати радно место. Сукоб интереса рада (запослених) и крупног финансијског капитала добија егзистенцијалне размере.

највећем броју држава ЕУ.

15 У годинама нове кризе само из Пољске ради у Немачкој око 2,5 милиона. Унутар држава ЕУ велики је број економске имиграције, тако да су се В. Британија и Немачка договориле да спрече даљи прилив имиграната.

Социјална функција државе је потиснута од стране неолибералне догме слободног тржишта у корист капитала и профитабилности. Без социјалне функције државе, истопљене штедње, без подршке синдиката, ствара се велика несигурност запослених. Изложеност притиску и уценама од стране послодаваца и носилаца капитала је нагло повећана.¹⁶

Велика конкуренција на тржишту рада и брутални услови рада воде „исисавању“ профита и вишка рада. Јаз богатих и сиромашних се шири као спирала отуђености и социјалних потенцијалних конфликата.¹⁷

У савременом глобализованом капитализму пролетаријат се трансформисао у „прекаријат“¹⁸ (трајно и свеопште стање несигурности, чији је циљ да се радници приморају да прихвате експлоатацију). То је огромна маса радника на минималцу, на одређено време, млади образовани, али презадужени кредитима, са краткотрајним уговорима, за разлику од ранијих генерација са сталним запослењем, осмочасовним радним временом, годишњим одморима, здравственим и пензионим осигурањем. Данашњим радницима у постиндустријском глобализованом капитализму нестаје концепт сталног радног места. Остаје му само – несигурност и неизвесност.¹⁹ Изложени су флексибилној експлоатацији (несигурно радно место, несигурне и нередовне плате), ниска примања, на маргини друштва, изложен високим трошковима живота и кредитима које не може да отплаћује. То им је наметнуо неолиберализам. ЕУ агресивно заступа интересе капитала. Неолиберални концепт штедње уграђени су у ЕУ, а она се окренула као супранационално тело пре свега у интересу финансијског капитала. У том правцу иде и стварна „експлоатација дужничког ропства“ свих држава у кризи.

16 Мења се и законска регулатива у корист предузетника и носилаца капитала, тако да се додатно повећава несигурност и неизвесност радника. Процес либерализације тржишта рада сада наставља ранију политику либерализације тржишта капитала и банкарског пословања (који су и основни узрок кризе). Шири о наведеном проблему у студији: Slobodan Komazec, *Globalna finansijska kriza i ekonomska kriza u Srbiji*, Asterix, Beograd, 2010, str. 44-51.

17 Велики раст незапослености „могао би да доведе до презапослености власти“. Штрајкови већ потресају многе земље. У многим се пресецају националне саобраћајне и друге виталне артерије. Незапосленост ће расти и када привреда изађе из глобалне рецесије. „Незапосленост је најпотреснија од свих социјалних беда“, али, ипак, откази пљуште на све стране више него икада од Другог светског рата до сада.

18 Gaj Standing: *Prekarijat – nova opasna klasa*, London, 2011. Видети врло интересантан рад: Andrej Grubačić, *Globalizacija nepristajanja*, Svetovi, str.11-21.

19 Val Asbjorn: *Uspen i pad države blagostanja*, Oslo, 2012.

КРИЗА НЕОЛИБЕРАЛНОГ КОНЦЕПТА И НАМЕТНУТИ КОНЦЕПТ ШТЕДЊЕ

У овој фази ради се о кризи неолибералног концепта (ничим ограниченог, дакле дерегулисаног) капитализма. Еуфоричне аполете либералног капитализма су сада заћутале и не говоре више о његовом крајњем тријумфу. Дуже време су се гомилали фактори кризе. Виртуелни капитал, који је сам себе репродуковао и умножавао независно од реалне економије, довео је до „прскања балона“ и појаве финансијске кризе. Страх од губитка радног места доводи до смањивања расхода становништва, али и класичне штедње. Задуживање код банака постаје све ризичније. Банке постају опрезније у кредитирању. Кредити опадају. Ризични пласмани се гомилају, а резервације банака повећавају уз висок непласирани капитал.

Предузећа све мање инвестирају и мање се задужују. Важно је „одржати се на површини“ и не потонути у таласима кризе. „Немојте веровати да модерне владе имају ситуацију под контролом“.²⁰

Само у 2008. години порастао је број незапослених за 20 милиона. У САД до сада је незапосленост повећана на преко 10 милиона (10%), уз тенденцију да се претвори у још већу милионску бујицу.²¹

Због последица економске кризе само у току 2009. године без посла је у свету остало 40-50 милиона тада запослених.²² Према једном истраживању неизвесност у погледу задржавања радног места креће се од 15-18% у развијеним државама, а код привреда у транзицији између 20 и 25%, код неразвијених и до 40%.

Истовремено, мале и недовољно развијене земље у ЕУ, у кризи, неконкурентне, постају „потрошачка пустиња“, извозиће (ако им се дозволи) армију јевтине радне снаге да би платиле потребан увоз, све време живећи у дужничком ропству (уз одлив капитала по обавезама страним банкама).

Развијене западне државе „успевају да одржавају инфлацију“ на ниском нивоу, али је стопа незапослености изузетно висока и креће се преко 10% (у неким државама ЕУ ова стопа се креће и 18-27%).

Инфлација и незапосленост у ЕУ у новијем периоду развоја

20 Maks Ote: *Slom dolazi*, Beograd, 2004, str.34 i 166.

21 Само у новембру 2008. године у САД је остало без посла 500.000 људи. Таква вест о застрашујућем расту незапослености довела је до новог слома вредности акција на Волстриту. Све више се тврди да су САД ушле у дубоку и непредвидиво дугу кризу. Исто се односи и на ЕУ.

22 У току 2008. године између 130 и 150 милиона људи дошло је испод границе сиромаштва (УН), а у току 2009. још 53 милиона. Тиме ће се повећати број неухрањене деце за 44 милиона.

најбоље илуструју такве тенденције, њихово често истосмерно кретање, а у последњим годинама снижавање инфлације и велики пораст незапослености.

Државе из буџета су приморане да све више издвајају за социјалне потребе (незапосленост, здравствено, социјално старање, пензије) као врло нееластичне расходе. Отпор приватног крупног капитала, ширењу јавних расхода, посебно социјалног карактера, је све већи у развијеним привредама. Неоспорно је да је сломљена социјална полука која је донекле одржавала социјалну равнотежу у капитализму.

СПЕКУЛАТИВНИ КАПИТАЛ У РЕЦЕСИЈИ И ЕФЕКТИ НА РАСТ И ЗАПОСЛЕНОСТ

Дезинвестиције у реалну економију се попут заразе шире привредама у свету. Економија и финансије су у великој турбуленцији. Да ли је могуће контролом и ограничењем агрегатне тражње обуздавање инфлације и спекулативних пласмана? До чега доводи „политика стабилизације“ и штедње уз и монетарну „стегу“, а до чега политика „монетарне поплаве“ и јевтиног новца у новој финансијској кризи?

Теорија криза и циклуса редовно је стајала на априористичком ставу да растућу инфлацију прати и остваривање готово пуне запослености, док фазу рецесије и кризе прати пад цена и растућа незапосленост. Савремене привреде данас карактеришу стална инфлација и стално велика незапосленост. Дакле, јавља се продужена фаза рецесије (кризе) и инфлација с незапосленошћу. Настаје и нови појам у економији – инцесија (инфлација и рецесија).

Инфлација и незапосленост су дакле стално присутни проблеми, без обзира у којој се фази циклуса налази привреда. То је последица доминантно монополског формирања цена у капитализму и коришћења инфлације за прерасподелу богатства.

Развијени државни интервенционизам довео је до значајне измене расподеле националног дохотка, уз све веће учешће јавних прихода и расхода у бруто домаћем производу, а тиме и структуре укупних друштвених издатака и „трошкова развоја“. Структура цена се мења, уз све веће учешће нееластичних расхода (енергија, сировине, државни социјални издаци), што у тражењу излаза из кризног стања и тешкоћа у производњи води у раст цена, монополизацији производње, оперисању залихама и производњом, дакле олигополском понашању и структури привреде. То, пак, доводи до инфлационистичке рецесије. Инфлационистичка рецесија доводи

до специфичног реаговања финансијских тржишта у кризи. Финансијска тржишта у кризи реагују на тај начин што због немогућности профитабилног реалног улагања новчаног капитала и пада профитне стопе, капитал се усмеравају на спекулативне трансакције. Финансијске банкарско-берзанске трансакције оживљавају, на рачун улагања у реалне инвестиције. Мења се и структура инвестиција. Расте учешће финансијских инвестиција, а пада учешће реалних инвестиција. Пад реалних инвестиција доводи до обарања стопе привредног раста, запослености и појаве негативног мултипликатора и акцелератора инвестиција и потрошње.

Експанзивни раст задужености и спекулативни кредитно-финансијски вртлог, који се све више убрзавао, делујући као “ураганска пијавица“, водили су наглум смањењу просечне и маргиналне „склоности штедњи“. У таквим условима, уз политику ниске каматне стопе, не исплати се штедети. Ово посебно из разлога што је пре кризе владао потпуни потрошачки менталитет и осећај да ће просперитет трајати дуго. Оптимистичко расположење и тежња за профитом и високим стандардом преко кредитне потрошње сада, а враћања кредита у перспективи, обезвређивали су штедњу у банкама. Штедна стопа драстично опада из године у годину, док се финансијски вишак (остварен кредитима) усмерава у куповину хартија од вредности на финансијском тржишту. Постало је ствар престижа да се купи сопствена кућа или стан, луксузни аутомобил, савремена технологија.

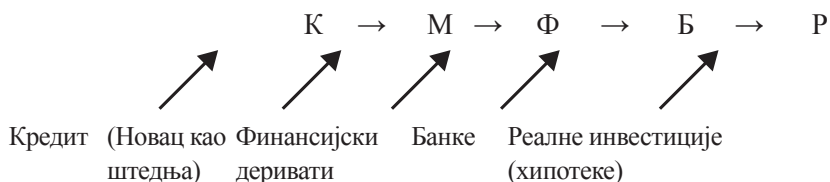
Штедња није више врлина и осигурање за будућност, односно кумулисање средстава за неку планирану већу куповину (а тиме и извор стабилности банкарског сектора).

Штедња код банака у САД само за годину дана (2008) пала је за два билиона долара (губитак штедње код банака као класичан извор кредитирања и стабилан извор средстава банака). Тиме је ликвидност банака додатно смањена и угрожена, као и њихова кредитна политика (пласмани). Стопа штедње (из доходака) пала је са готово 5% из 1990. године на свега 0,4% у 2009. години (САД).

Сада се развија нови низ, уместо познатог класичног односа

$$C = I$$

дакле, штедња једнака инвестицијама, сада имамо следећу релацију:

„Мехур финансијских деривата“, кредита и депозита банака и куповина некретнина, могао је да се убрзано надувава и ствара предуслове за финансијску кризу.

СТОПА ШТЕДЊЕ У РАЗВИЈЕНИМ ПРИВРЕДАМА

- однос штедње и расположивог дохотка -

	1970.	1980.	1990.	2000.	2005.	2008.	2010.
Француска	20,2	8,9	7,6	7,1	6,6	4,8	4,3
Италија	14,6	17,8	17,9	16,0	15,5	10,1	6,8
Немачка	14,3	12,2	10,4	11,6	9,3	5,2	4,8
Јапан	19,0	23,1	24,6	22,9	24,6	22,1	18,3
САД	7,9	5,6	4,8	4,2	3,8	1,5	0,4

Извор: National Account of OECD 2010.

„Склоност штедњи“ се стално снижава, уз раст склоности потрошњи. Приватна штедња доминира, док је јавни сектор дефицитаран. Подсетимо се нашег уводног дела и међусекторског формирања штедње. Чак и државе главни извозници капитала (Јапан, Немачка, имају значајан пад стопе штедње). Ове две земље престају да се јављају као нето извозници капитала.

Видели смо да стопа штедње (из расположивог дохотка) опада у САД са 8% из 1970. године на свега 0,4% у 2010. години. У условима либералне кредитне политике и повољних кредита банака, не исплати се штедети. Све је везано за либералну монетарну и кредитну политику, ниске каматне стопе којим се жели стимулисање привредне активности и инвестиција. Али капитал „скреће“ у куповину хартија од вредности јавног сектора због више камате и сигурности улагања. Финансијске инвестиције расту, реалне опадају, док штедња из доходака нагло опада (вишак одлази на спекулативне трансакције).²³

„Морамо да радимо не на уништењу капитализма, јер би то била катастрофа, већ на његовој морализацији“. Тражи се економски систем који се „заснива на вредности рада“, а не на финансијама“. Чисти „финансијски капитализам је извитоперио логику капитализма“. Јер, „финансијски капитализам је систем неодговорности и стога неморалан. То је систем у коме тржишна логика представља изговор за све“. Тражи се суштинска реформа капиталистичког система. Не може да постоји само један модел – онај амерички. (Никола Саркози на конференцији „Нови свет – нови капитализам, у 2009. години“).

²³ Развија се нови облик „казино економије“ и финансијских хазардних игара. Економија и финансије улазе у сферу ризичних економија и велике неизвесности.

Проблем камата на јавне дугове постао је огроман терет за следећих 15-20 година, због кумулативног деловања камата и сталног раста јавних дугова. Оштрина савремене кризе највише се испољава кроз буџетске дефиците, јавне дугове, задуженост држава и становништва и све већу незапосленост.

Овде треба посебно истакнути следећу тенденцију: становништво стари, радни век се продужава, социјални расходи (пензије, за незапосленост, социјална давања и сл) се повећавају, насупрот све већој потреби улагања у фиксни капитал (нова технологија, обнова фиксног капитала) који све брже застаревају и одбацују све мању реалну профитну стопу. Капитал сели из реалне сфере инвестиција у финансијске облике (деривате, финансијске инвестиције, кредитирање) уз вишу каматну стопу. Сфера прерасподеле се напреже у односима плата (радници), пореза (држава) и камата (финансијски, банкарски капитал). Функционално и временски оплодна реалног капитала заостаје за личним и јавним расходима – систем се окреће допунским изворима (дуговима и кредитима). Дугови се кумулирају (нарастају) као и каматне обавезе. Расходи на камате и финансирање постају доминантни. Капитал улази у спекулативни облик брзе оплодне и високе цене. Прерасподела националног дохотка постаје отворени сукоб интереса основних субјеката у друштву (радник, држава, власник капитала). Допунско финансирање ослоњено и на централну банку или финансијска тржишта, доводи до експлозивног раста дугова, емисије без покрића и њено усмеравање у финансирање буџетских дефицита и „санацију банкарског сектора“. Банке поново улазе у спекулативне трансакције, а не реалну економију – ствара се посебан процес аутономне монетизације дугова.

ФИКТИВНИ КАПИТАЛ ПОКРИВА ДОСПЕЛЕ ОБАВЕЗЕ И КАМАТЕ - СИСТЕМ ЈЕ У СТАЛНОЈ КРИЗИ

Фиктивни капитал (дуг) сада покрива доспеле обавезе и камате, док нова додатна ликвидност одлази на финансијске пласмане (хартије од вредности). Неликвидност банака постаје стални проблем, а доспеле обавезе из кредита исцрпљују реални сектор привреде. Систем без додатног убризгавања нове све веће масе свежег новца не може функционисати. Он је изложен перманентним финансијским кризама.²⁴

²⁴ Žitko, Mislav: „Monetarna teorija proizvodnje i kriza kapitalizma“, zbornik *Kriza, odgovori, levica*, Beograd, 2012. Исто и у: Goran Musić: *Istorija ekonomskih kriza u kapitalizmu*, isto, str. 9-26.

Појавом кризе долази до наглог пада емисије свих облика вредносних папира, како оних с дивидендом (варијабилним приходом) тако и оних с чврстом каматом. Курсеви акција и облигација у кризи падају, док пад профитне стопе и раст каматне стопе потенцирају пад цене вредносних папира. Вредност чврсто укамаћених вредносних папира опада због раста камате. Тек постепеним изласком из кризе и оживљавањем привреде, камата опада, вредност акција се повећава. Интерес обилног спекулативног зајмовног капитала за те вредносне папире расте, уз истовремени раст профитне стопе (нето рентабилности капитала). Акције се све више траже уместо вредносних папира с чврстом каматом, курсеви акција нагло расту. Долази до улагања неупослених капитала, реалне инвестиције расту, просперитет се убрзава (док поновни настанак кризе не преокрене ове токове).

Спекулативно улагање капитала у инфлационистичкој рецесији се стално повећава. Често и сама држава приступа куповини ових акција из чисте емисије новца, што ствара додатни новчани „капитал“ на тржишту, уз очекивано олакшање изласка из кризе. Само, како преокренути негативне токове у кризи?²⁵

То доводи до убрзаног процеса централизације капитала. Средства се пласирају у конгломерате који су у стању да осигурају довољне стопе рентабилности капитала, док се мање отпорна предузећа у кризној ситуацији претварају у акционарска друштва, или их држава подржава додатним директним ињекцијама новца и кредита.

Макроекономска политика у тако измењеним условима и односима, углавном некејнзијанског типа, сада се показала потпуно неефикасном у регулисању коњунктуре. Промене у производњи појединих грана, уз брз технолошки развој, праћен неискоришћеним капацитетима, не реагују на импулсе којима се подстиче тражња. Нове измењене инвестиције не реагују на такве импULSE, што значи да регулисање агрегатне тражње у капиталистичкој привреди није ефикасан механизам за излазак из кризе и покретање реалних инвестиција. С друге стране, јавне инвестиције (државног капитала) највећим делом су засноване на дефицитарном финансирању и расту јавног дуга, што обара укупну ефикасност инвестиција. Велики део акумулације државе одлази на плаћање камата. Тиме и емисија новца није у функцији развоја, већ се користи за покриће државних издатака, што само заоштрава монетарну нестабилност и појачава инфлацију. Савремена криза тиме добија карактер монетарне (финансијске) кризе, мада је то само

25 Европска централна банка, видели смо, пришла је додатној емисији евра од 1,2 милиона у месечној динамици од 60 милиона и то банкама да би помогле привреду у кризи. односи се на куповину дугорочних хартија од вредности, чиме се емисија новца „трансформише“ у новчани капитал на располагању.

спољна манифестација дубоке структурне кризе. Нагло ширење емисије новца и кредитног волумена не само да је један од битних фактора инфлације, већ и фактора који пооштравају кризу, управо тако што је привремено одлаже.

У борби против инфлације економска теорија данас препоручује високу каматну стопу, што доводи до даљњег обарања профитне стопе. Данас се економска криза настоји ублажити или одгодити монетарном експанзијом и обарањем камата. Тиме је у монетарни систем уграђена супротност циљева и ефеката ових мера. Инфлационе тенденције су инхерентне савременом високо концентрисаном капитализму, које својим деловањем на прераспodelу дохотка доводе до релативног обарања најамнина у дохотку.²⁶ То је оно што капитал дуго није успевао да учини притиском на радничке синдикате. То је познати притисак послодаваца за снижавање цене рада и најамнина. Тиме се ствара додатни простор за акумулацију капитала и раст профитне масе. Савремена инфлација у капитализму је тиме често свесно изазвана управо у функцији прераспodelе. То је произведена инфлација од државе и крупног капитала²⁷ око прераспodelе бруто домаћег производа. Настаје потрошачка инфлација као фактор унутрашњег разарања производног система.

Држава у капитализму данас не жели да испусти из руку кредит и новац, управља њима као снажном полугом у развоју, али и из разлога да се спречи понављање великих ломова у кредитном систему, банкрота банака и растројства финансијског система у целини у дефлацији и финансијској кризи (поучени искуством из велике економске кризе из тридесетих година и велике финансијске кризе 1982. године и нове светске економске кризе).

26 Видети: Elmar Alvaer: „Svetski monetarni sistem i inflacija“, *Marksizam u svetu*, N°5-6/1984, NIRO „Komunist“, Beograd, 1984, str.148. Упућујемо и на врло илустративну студију: Aleksandra Krnjaka, *Novac i razvoj – pokretačke snage svetskih monetarno-finansijskih tokova*, Avgust Cesarec, Zagreb, 1988.

27 То је последица става економске теорије да дозирана (контролисана) инфлација није штетна, већ корисна за подржавање коњунктуре и експанзије, а с друге стране, за „стварање“ капитала за развој.

КРИЗА И ЗАОШТРАВАЊЕ СУКОБА РАДА И КРУПНОГ СПЕКУЛАТИВНОГ ФИНАНСИЈСКОГ КАПИТАЛА – ПУТ У СТАЛНУ КРИЗУ

Нова светска финансијска (и реална) криза довела је до заштравања сукоба интереса рада и крупног финансијског капитала. Сукоб је стално присутан, мада се у фази развоја „државе благостања“ и „економије благостања“ значајно ублажио деловањем компензаторне (социјалне) политике државе. Делујући на решавање проблема незапослености, социјалних проблема, „корекције“ тржишног механизма, регионалног развоја, јавних инвестиција и других економско-социјалних функција државе, настао је дуги низ година „безконфликтни“ динамичан развој капитализма. То је био период социјално-тржишног капитализма у западној Европи. Капитализам се представљао као вечит систем, доста уравнотежен и ефикасан систем. Теорија криза капитализма отишла је у заборав и негирана је.

Настанком и општим наметањем идеологије неолиберализма у чијој је основи конзерватизам и апсолутизација тржишног аутоматизма, привреде капитализма улазе у дубоку кризу. Процесом нагле и неконтролисане приватизације као главног стуба либералног догматизма, велики број запослених остаје без посла. Незапосленост нагло расте и постаје највећи проблем савременог света. Насупрот томе крупни капитал се интернационално повезује, сели у друге државе с јевтиним ресурсима и радном снагом, смањујући при томе домаћу производњу, уз додатни удар на запосленост. При томе, неконтролисани банкарски капитал и виртуелни капитал (финансијски деривати и емисија новца без покрића) доводе до експлозивног ширења и исисавања профита кроз финансијске спекулативне трансакције. Виртуелни финансијски капитал доводи до даљег раздвајања рада и капитала. Запосленост се додатно смањује, а профит осигурава спекулацијама. Прерасподеле се одвијају на штету најамнина и плата.

Најамнине падају у последних 15-20 година за око 15% у расподели националног дохотка, док се приходи од камата нагло повећавају. Штедња (класична) код банака и општа „склоност штедњи“ нагло опадају. Реалне инвестиције опадају исто тако, док финансијске инвестиције и пласмани нагло бујају. У спречавању кризе и финансијског слома државе настаје интервенцијама из буџета да спасавају банке, берзе, финансијска тржишта, али и чистом масовном емисијом новца централних банака. Буџети улазе

у огромне дефиците и јавне дугове за њихово финансирање. Санација и консолидација (уравнотежење) јавног сектора политиком штедње и смањења јавних расхода – доводе до нове незапослености и ограничавања (чак и снижавања) пензија и плата у јавном сектору. Социјална полуга која је донекле одржавала социјалну равнотежу је сломљена. Радници (запослени, али и незапослени) су изгубили стабилну социјалну државу (државу благостања), стабилан радни однос, радничка права, могућност ефикасне заштите својих радних и социјалних права преко ослабљених синдиката. Настаје систематско уништавање тековина социјалне државе. Глобална тражња и потрошња нагло падају, праћени све већом незапосленошћу и губитком радних места. Губи се сигурност радног места, док расте запосленост по уговору. То доводи до отежаног враћања кредита (иначе презадуженог сектора становништва), маса ненаплативих кредита расте, неликвидност банака се заоштрава, продубљује се кредитна криза (суздржавање банака од одобравања нових кредита). Привреда успорава и улази у рецесију, уз додатни пораст незапослености.

Крупни и концентровани капитал и нова брзо растућа технологија запослене третирају не као фактор развоја, већ као трошак и налазе велики број начина да оборе најамнине и плате и повећају иначе масовну незапосленост (конкуренција незапослених). Притисак и уцене послодаваца се нагло повећавају. Социјална функција државе је потиснута од стране неолибералне догме слободног тржишта у корист капитала и профита. Државна вођства прелазе на заштиту интереса крупног финансијског капитала. Због немогућности профитабилног улагања новчаног капитала (финансијска тржишта су у кризи) капитали се селе у спекулативне трансакције. Финансијска спекулативна улагања и самооплодна нагло расту на рачун реалних инвестиција. Истовремено, становништво стари, животни (сада и радни век) се продужавају, социјални расходи (пензије, за незапосленост, социјална давања и сл) се нужно повећавају, насупрот све већој потреби улагања у фиксни капитал (нова технологија, обнова фиксног капитала) који све брже застарева и одбацује све мању профитну стопу. Капитал сели из реалне сфере инвестирања у финансијске облике (деривати, финансијске инвестиције, кредити) уз вишу каматну стопу од профитне. Сфера расподеле се напреже у односима плата (радничка класа), пореза (држава) и камата (финансијски, банкарски капитал) и предузетнички (нето) профит. Функционално и временски оплодна реалног капитала заостаје за личним и јавним расходима – систем се окреће допунским изворима (дуговима и кредитима). Дугови се кумулирају, као и каматне обавезе. Расходи на камате и финансирање постају доминантни. Капитал улази у спекулативне облике брзе

оплодње, обрта и високе цене. Прерасподела дохотка постаје сукоб интереса основних субјеката у друштву. Привремена неравнотежа из ранијих периода развоја постаје стална неравнотежа.

Потребно је обрадити феномен монетарног неоколонијализма и нову прераспodelу моћи и богатства виртуелним новцем и капиталом. То је наслућена моћ стављена у руке крупном међународном капиталу и међународним финансијским институцијама којима основу чини дерегулација финансијских тржишта и потпуна слобода кретања капитала.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Привреда и друштво у Србији не могу бити „заштићена оаза“ од деловања светских токова капитала, интернационализације и глобализације који су заплъуснули светску економију и највећи део држава.

Национална држава и идентитет нације у дубоким су изменама односа основних носилаца друштвених промена и развоја савремене државе, интернационализованог капитала и „домаће радничке класе“.

На светској сцени је отворени сукоб интереса рада и финансијског капитала. Финансијски, фиктивни капитал је задомиширао у светским (и националним) односима. Финансијско-банкарски капитал одлази у спекулативне трансакције уместо у реалне инвестиције и производни сектор. Неолиберални наметнути (или некритички прихваћени) модел којем је основни стуб приватизација, довео је до правог тектонског поремећаја односа рада и капитала. Наметнута илузија доминације приватног власништва доводи до одвајања рада од капитала. Рад се третира углавном као „привезак капиталу“, нужни трошак – кога треба стално смањивати у корист профита. Рад губи карактер и значај развојне снаге, а у социјалном смислу губи се етичност. Друштво се дегенерише у правцу спекулативног богаћења и нагомилавања непродуктивног капитала. Држава се ставља у функцију заштите и промовисања интереса спекулативног и страног капитала. Институције правне државе се урушавају, уз велики продор корупције, пљачке и криминала. Патогени односи доминирају у друштву. Квалитет и вредност су потиснути. Незапосленост добија размере праве пандемије. Апсолутизација тржишног аутоматизма подразумева тоталну приватизацију, дерегулацију и апсолутну слободу кретања капитала, уз

разарање социјалне државе или „државе благостања“. Радницима (запосленим) се све више ускраћују елементарна радна и социјална готово историјска права. Висока незапосленост смањује јавне приходе, што одводи буџете у високе дефиците. Дефицити се „лече“ и уравнотежавају јавне финансије углавном кроз смањење социјалних расхода (пензије и др) и личних доходака у јавном сектору. Економија и финансије улазе у перманентну кризу. Социјална структура се нагло погоршава с великим делом нагло осиромашеног становништва (и нестанка средње класе), док се великим и неконтролисаним прерасподелама дохотка друштво цепа на уски слој огромним згнуртним капиталом који се креће у зони спекулација или „бегства“ капитала у „пореске раје“. Јаз богатих и сиромашних се шири као и спирала отуђености и социјалних потреса. Инвестиције и производња стагнирају, запосленост опада, уз нарастање велике несигурности радног места. Данашњим радницима у постиндустријском глобализованом капитализму нестаје концепт сталног радног места и запослења. Управо треба развити систем у којем ће се остварити функционални спој рада и капитала. Развијају се прекарни радни односи.

Прихваћени неолиберални модел код нас довео је до свих наведених негативних последица – разарања привреде и друштва, уз потпуну доминацију страног банкарско-финансијског капитала. Развија се и процес отуђености радника од капитала и резултата развоја, а с друге стране отуђености државе од интереса радника и незапослених (слом социјалне државе). Партократски систем, који је узурпирао јавни и политички живот, руши моралну основу друштва.

Очување националног идентитета, политичке културе, поверења грађана у институције система и сл. веома је тешко у условима када се највећи део становништва налази на ивици голе егзистенције и свакодневной бици за преживљавање (уз све већа одрицања).

Мале државе у отклањању наведених слабости система треба да јачају јавне институције (државе), да се врате националном економском суверенитету, раду и квалитету, креативности, да се врате „моралним нормама“ и одговорности, дакле сређеној, уређеној и одговорној држави, без које се социјални и економски систем и развој не могу одржати.

ЛИТЕРАТУРА

- Altwater, Elmer: *Svetski monetarni sistem i inflacija*, Marksizam u svetu, br. 5-6, 1984.
- Asbjorn, Val: *Usporn i pad države blagostanja*, Oslo, 2012.
- EUROSTAT, 2002-2014.
- Grubačić, Andrej: *Globalizacija nepristajanja*, Svetovi, Novi Sad, 2003.
- International financial statistic, 1990, februar 2014.
- Jargi, Ans i Eva: *Bankari protiv čovečnosti*, prevod, Beograd, 2012.
- Komazec, Slobodan: *Globalna finansijska kriza i ekonomska kriza u Srbiji*, Asterix, Beograd, 2010.
- Komazec, Slobodan: *Vreme izazova i neizvesnosti*, Beograd, 2014.
- Komazec, Slobodan: *Kriza finansiranja budžeta i države blagostanja*, Beograd, Asterix, 2013.
- Komazec, Slobodan: *Monetarna i fiskalna politika i ekonomski rast*, Čigoja, Beograd, 2008.
- Комазец, Слободан: *Макроекономија*, Институт за развој БК универзитета, Београд, 1998.
- Komazec, Slobodan: *Slom dolazi – u vrtlogu finansijske i ekonomske krize*, Asterix, Beograd, 2012.
- Komazec, Slobodan: *Inflacija, nezaposlenost i ekonomski rast*, Beograd, 2010.
- Krnjajić, Aleksandar: *Novac i razvoj – pokretačke snage svetskih monetarno-finansijskih tokova*, August Cesarec, Zagreb, 1988.
- Kuvelakis, Status: „Grčki kotao“, zbornik radova, *Kriza, odgovori, levica*, Beograd, 2012.
- Mandel, Ernest: *Kasni kapitalizam*, prevod, Zagreb, 1984.
- Mićović, Vojislav: *Globalizacija i novi svetski poredak*, Čigoja, Beograd, 2001.
- Musić, Goran: „Istorija ekonomskih kriza u kapitalizmu“, zbornik *Kriza, odgovori, levica*, Beograd, 2012.
- Ote, Maks: *Slom dolazi*, Beograd, 2004.
- Palloix, Christian: *Svetska kapitalistička privreda i multinacionalne kompanije*, Stvarnost, Zagreb, 1977.

- Перло, Виктор: *Монополистическиј капитал США – Тенденцији в измененији норма прибили*, Ме и Мо, №11, Москва, 1983.
- Radović, Aleksandar: „Sumrak liberalizma i kako izaći iz krize“, *NIN*, 8.VIII 2008.
- Standing, Gaj: *Prekarijat – nova opasna klasa*, London, 2011.
- Stiglic, Džozef: „Primiče se smrt dolara“, *Nova srpska politička misao*, br.17, Beograd, 2009.
- Stiglic, Džozef: *Suprotnosti globalizacije*, SBM-x, Beograd, 2004.
- Stiglic, Džozef: *Slobodan pad*, Akademska knjiga, Beograd, 2010.
- Svetličić, Marijan: *Zlatne niti transnacionalnih korporacija*, IMMP, Beograd, 1986.
- Čakarić, Ankica: *Minimalna država i neoliberalne strategije kapitalizma*, zbornik radova *Kriza, odgovori, levica*, Beograd, 2012.
- Vojnović, Milan: *Svetska dominacija krupnog kapitala*, NIRO Export press, IMPP, Beograd, 1981.
- Žitko, Mislav: *Monetarna teorija proizvodnje i kriza kapitalizma*, zbornik *Kriza, odgovori, levica*, Beograd, 2012.

Slobodan Komazec,
regular professor, retired

POLITICAL INSTITUTIONS, LABOR AND CAPITAL IN THE ECONOMIC AND FINANCIAL CRISIS

Summary:

The neoliberal imposed (or uncritically accepted) model, which is the basic pillar of privatization, has led to a real tectonic disorder of labor and capital relations. The imminent illusion of domination of private property leads to the separation of capital work. Work is usually treated as a „pendant to capital“, a necessary cost – to be permanently reduced in favor of profit. Work loses the character and importance of developmental power, and in the social sense, ethics is lost. The society is degenerating in the direction of speculative wealth and accumulation of unproductive capital. The state is placed in the function of protecting and promoting the interests of speculative and foreign capital. Institutions of the rule of law are collapsing, with a great breakthrough in corruption, robbery and crime. Pathogenic relationships dominate society. Quality and value are suppressed. The middle layer disappears, and the society is divided into a narrow circle of rich and enormous masses of the poor. The partocratic system, which usurped public and political life, is destroying the moral basis of society. Preserving national identity, political culture, trusting citizens in institutions of the system, etc. it is very difficult in the conditions when the majority of the population is on the verge of bare existence and the daily battle for survival (with increasing renunciation).

Key words: corruption, political institutions, political actors, national values, morals, national identity, neoliberalism

Тијана Перић Дилигенски
Институт за политичке студије

КОРУПТИВНО У СРПСКОЈ ПОЛИТИЧКОЈ КУЛТУРИ

„У многим питањима политичка култура може научити човека како да формира своје политичко мишљење, на који начин да га изрази, и према којим политичким органима и институцијама да га усмери, која мишљења су најбоља за њега да их заступа, и каква очекивања може имати од свог учешћа у јавном животу. Укратко, политичка култура може обележити границе, унутар којих грађанин по свом осећању може да делује кад изражава своја политичка гледишта, а то значи да политичка култура поставља контекст, иако никад не детерминише сва могућа мишљења и понашања“.

Валтер Розенбаум

Сажетак:

Овај рад приступа корупцији као склоности која произилази из негативних обележја српске политичкокултурне традиције коју карактерише отоманско и комунистичко репресивно наслеђе, правни nihilizam, потешкоћа успостављања и оснаживања владавине права, рајетински менталитет. Наслеђени културни механизми толеранције на корупцију представљају значајну кочницу у редуковању и санкционисању корупције у друштвеном и политичком амбијенту Србије, у којима су грађани потиснути на маргине зарад остваривања ситносопственичких претензија политичких актера као титулара јавних овлашћења. Такав амбијент није кадар да понуди нити друштвену, нити одговорност оних који управљају таквим друштвом. Политика се свела на волунтаристичке и децизионистичке праксе, у чијој су сржи пекунијарни мотиви. Криза одговорности влада и друштва је заробила политичке институције државе и Милсова „неодговорност високе политике“ у Србији је постала константа.

Кључне речи: политичка култура, корупција, политички актери, Србија, отоманско наслеђе, комунизам

О РЕЛЕВАНТНОСТИ ПОЛИТИЧКЕ КУЛТУРЕ НА ПОЈАВУ КОРУПЦИЈЕ

Коруптивни феномен у Србији је присутан од давнина. Временом је мењао своју физиономију и усавршавао се у појавним облицима, иако је задржао своју основну матрицу - доминацију партикуларног над општим интересом. Још је у Краљевини Југославији политичка корупција била болесна израслина, настала као последица политичке нехигијене услед пада друштвених узанси и етичких принципа. Корупција је интензивно почела да се појављује непосредно пред почетак Првог светског рата, када је започела индустријализација и ширење капиталистичког предузетничког духа. Друштвене трансформације из преиндустријског у индустријско друштво су детерминисале дух толеранције према корупцији јер у вакууму етичких вредности нове регуле још увек нису заживеле а старе нису биле у потпуности елиминисане. Важно је повући научну паралелу и опсервирати да се иста ситуација поновила у Србији након једног века, на прелазу из командне у тржишну економију. Последице су у оба случаја биле погубне јер су генерисале моралну декаденцију и бујање пекунијарних мотива у политичкој сфери. Корупционашке афере су кулминирале у Краљевини Југославији а према сведочанствима савременика, краљ Александар Карађорђевић и његова камарила играли су главне коруптивне роле помоћу којих су користили државу као средство за лично богаћење.¹ Корупција се у овој епохи манифестовала у присвајању средстава намењених обнови ратних подручја и у малверзацијама у јавним набавкама. Корупционашка безобзирност и економско привилеговање уже клике довеле су до парадокса да се политички противници па чак и опозициони елементи уједине око политичких врхова кад је реч о богаћењу на рачун државе. Посланици су имали канцеларије – посредничке бирое помоћу којих су посредовали између приватних интереса и политичких актера.² У политичкој сфери није било много апстинената од коруптивних образаца понашања, што сведочи о прихватању корупције као норме и одсуству контро-

1 Види код: Zvonimir Kulundžić, *Politika i korupcija u Kraljevskoj Jugoslaviji*, Stvarnost, Zagreb, 1968, стр. 40. Наведени аутор у својој књизи пише о коруптивним аранжманима Николе Пашића који је био једна од најутицајнијих политичка фигура и о још интензивнијим корупционашким скандалима његовог сина Радета.

2 Види: *Ibidem*, стр. 42-43.

ле јавности. Звонимир Кулунџић, познавалац тадашњих прилика приметио је да су „корупционашки елементи на власти лако прешли у самовољу јер су били уверени да их нико неће позвати на одговорност или, ако се већ за њихова недела можда и сазна, онда ће их заштитити они са којима су били у договору или некој сарадњи“.³

Корупција је била свеприсутна и у СФРЈ која је била високо централизовани политички систем у ком су се неговале везе између чланова некадашње комунистичке номенклатуре, засноване на лојалности партијским вођама, те се може рећи да су постојале и данас актуелне форме сродне политичкој корупцији попут клијентелизма (прибављања незаслужене добити на темељу припадности партији), покровитељства и патроната (ситуација у којима патрон фаворизује своје „клијенте“ и поставља их на одређене положаје на темељу лојалности странци или вођи странке иако немају формалне квалификације за те позиције).

Наслеђено непостојање јасне границе између јавног и приватног и између државе и партије, унеле су конфузију међу припаднике нове политичке елите, како да разграниче ситуације злоупотребе службеног положаја (етике јавне службе) и крађе добара у друштвеној својини. Главни разлози који су довели до појаве корупције у недовољно институционализованом политичком систему Србије по својој природи су махом институционалног карактера: непостојање индивидуалне иницијативе и политичке одговорности, потискивање политичке конкуренције, недостатак транспарентности у раду политичких институција, неразвијен цивилни сектор који би био важна антикоруптивна сила.

Корупција је у Србији постала животна чињеница и културолошка матрица и због наслеђа командне економије у ери комунизма, која је креирала структуралне подстицаје за коруптивним разменама. Насупрот томе, транзиција ка демократији и тржишној економији није искоренила корупцију јер је процес приватизације само појачао могућности за коруптивним делањем. Паралелно са овим процесима била је присутна и културолошка инерција јер су се културолошки обрасци споро, готово незнатно мењали.

У овим редовима, нећемо се фокусирати на институционална изворишта корупције, већ ће истраживачка пажња бити усмерена на „подводни политички гребен“, како сликовито Милан Матић означава политичку културу.⁴ Политичка култура је меморија једног

³ Ibidem, стр. 43.

⁴ Милан Матић, *Човек и политика*, Институт за политичке студије, Београд, 2007, стр. 68.

народа која не може олако да се избрише јер представља његово колективно искуство у политичком развоју. Формативни чиниоци политичке културе су политичка традиција и политичка социјализација. Феномену политичке традиције Матић прилази екстензивно јер сматра да садржину овог концепта чине политички и колективни догађаји и процеси у прошлости, достигнућа и искуства политичке природе уткана у колективној меморији народа и шири догађаји посредно или непосредно утичу на идентитет и самосвест народа.⁵ За разлику од традиције, политичка социјализација је динамичнија категорија која „поред преношења одређених сталнијих образаца политичке традиције и колективног самопамћења обухвата и неке новије процесе, искуства и догађаје којима се обликује политички идентитет појединаца и група у друштву“.⁶

Бројне су референце о формама политичке културе али је типологија коју су изнели Габријел Алмонд и Сидни Верба прерасла своје просторне и временске оквире и постала политиколошки класик. Ови аутори као базичне форме разликују парохијалну, поданичку и партиципативну политичку културу уз напомену да наведене форме могу да се укрштају у хетерономним системима. Парохијалну културу карактерише непостојање развијене свести о ширим политичким процесима и политици се приступа спонтано и крајње неорганизовано. Поданичке културе карактерише одсуство развијених потреба и вредности које би биле стимуланс за политичко организовање иако у овом облику културе људи имају перцепцију о политичким процесима. Најсупериорнија је партиципативна политичка култура у којој постоји свест учесника о политичком систему и спремност на политичку акцију зарад остваривања политичких идеја.⁷

Укрштањем партиципативне политичке оријентације са поданичким и парохијалним типом добија се грађанска политичка култура која је пандан демократској политичкој култури. Поред наведене деобе, у литерарном опусу политичке културе, значајно место заузима и типологија Данијела Елазара (конципирана пре Алмондове и Вербине) која прави дистинкцију између традиционалистичке, моралистичке и индивидуалистичке политичке културе⁸ и типологија Арона Вилдавског на индивидуалистичку, хије-

5 Ibidem, стр. 83.

6 Милан Матић, *Српска политичка традиција*, Институт за политичке студије, Београд, 1998, стр. 20.

7 Gabriel Almond and Sidney Verba, *The Civic Culture – Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, SAGE Publications, 1989.

8 Daniel J. Elazar, *American Federalism: A View From The States*, New York, T. Y. Crowell, 2nd ed., 1972, стр. 118.

рархијску, фаталистичку и егалитарну политичку културу.⁹

Конституенте политичке културе су вредности, представе, поимања која дају смисао политичким процесима и који се односе на одређене аспекте политике, попут: природе политичке стварности, природе и границе власти и ауторитета, циљева и задатака владе, средстава за регулисање политичких интеракција и перцепције улоге о себи и другима у политичком процесу.¹⁰ Један од оснивача струје мишљења о политичкој култури и уједно један од њених најзначајних апологета, Денис Каванаг, подвлачи значај истраживачке оријентације на политичке објекте, сматрајући да су оријентације предиспозиције за политичку акцију коју детерминишу чиниоци као што су традиција, колективно сећање, мотиви, норме, емоције и симболи, које он сврстава у спознаје (знање и брига за политички систем), утицаје (емоционални доживљаји система) и процене (формирање судова о систему као таквом).¹¹

Релевантност културе на појаву корупције је феномен ком су посвећене многе савремене кроснационалне студије. У литерарном фонду често се потенцира на корелацији између протестантизма и британског колонијалног наслеђа и нижих нивоа корупције. Државе у којима доминирају протестантска етика су мање корумпиране у односу на друге државе јер протестантизам полази од принципа индивидуалне одговорности за избегавање греха, за разлику од хришћанских постулата који потенцирају урођене слабости људских бића и њихове немогућности да избегну грех и грешку што их окреће црквима и свештенству као заштитницима позваним да им умање одговорност.¹² Британско наслеђе смањује коруптивне ризике примарно због вишевековне демократске традиције али и због британске, безмало сакралне оријентисаности на формалне институције и процедуре а не на власт.¹³

Постоје и струје мишљења које у први план истичу културолошку предиспонираност или прецизније толерантност на подмићивање, склоност ка противуслугама као виду благодарности за пружену услугу у временима оскудне и сиромашне примене права.¹⁴ За културологе оријентисане на Балкан, култура ослањања

9 Арон Вилдавски, *Демократија и тоталитаризам*, Напријед, Загреб, 1996, стр. 239-240.

10 Види: Милан Матић, *supra note 4*, стр. 74-75.

11 Dennis Kavanagh, *Political Culture*, London, Macmillan, 1972, стр. 10-11.

12 Seymour Martin Lipset and Gabriel Salman Lenz, „Corruption, Culture and Markets“ in Lawrence E. Harrison and Samuel P. Huntington, eds., *Culture Matters: How Values Shape Human Progress*. New York: Basic Books, 2000, стр. 120.

13 Детаљније види: *Ibidem*, стр. 116.

14 Детаљније код: Leslie Holmes, *Corruption, Post-Communism, and Neoliberalism*, Durham, NC: Duke University Press, 2006, стр. 186.

на фамилијаризам и локалне моћнике је детерминисала креирање мрежа патроната, корупције и организованог криминала. Дејвид Канин сматра да је економска маргиналност и фрагментација Балкана створила традицију о „великом моћнику“ (*Big Men*) као личности од великог угледа која поседује ауторитет и легитимитет да контролише приступ ресурсима и власти. Према Каниновој интерпретацији, концепт великог моћника има дугу традицију у ослањању на царске власти и спољне факторе са којима су моћници били у релацијама реципроцитета.¹⁵

На глобалној културолошкој мапи као аксиом фигурира становиште да су посткомунистичке државе Источне Европе склоније корупцији у односу на консолидоване западне демократије. Као експланаторни концепт за ову појаву узима се историјско наслеђе комунизма, као политичког система „који је јединствено и мирно увезен из Москве заједно са примењеним форматом грађанске социјализације“.¹⁶ Корупција у комунистичком совјетском контексту представља за западне ауторе синоним за широко распрострањену нелегалну приватну или сиву економију, што није у потпуности истинита перцепција. Факат је да су у комунистичким амбијентима постојале могућности за коруптивне праксе јер је држава била примарни агент запошљавања, производње и тржишног регулисања. Степен Коткин анализирајући однос корупције и комунизма примећује да је корупција била знана и распрострањена у совјетском окружењу, о чему сведоче и одреднице у Великој совјетској енциклопедији, у којој је корупција „карактеристика буржоаске државе“, али и оно што је практиковао либерални режим као „директну употребу права поверених на темељу службе у сврху личног богаћења“.¹⁷ Коткин даље елаборира да су уцене и подмићивање биле честа појава у совјетском милеу, док је богаћење у совјетском вокабулару било дефинисано као „крађа државне или јавне својине“.¹⁸ Наведене одреднице илуструју забринутост совјетске државе за феномен политичке корупције, који у својој концептуализацији показује упечатљиву сличност за западним поимањем овог термина.

15 Опширније види: David Kanin, „Big Men, Corruption and Crime“, *International Politics* 40, no. 4, 2003, стр. 491-526.

16 Tatiana Kostadinova, *Political Corruption in Eastern Europe, Politics After Communism*, Lynne Rienner Publishers, London, 2012, стр. 40.

17 Stephen Kotkin, „Liberalism, Geopolitics, Social Justice“ in in Stephan Kotkin, Andras Sajó, *Political Corruption in Transition a Skeptic's Handbook* Introduction, CEU, Budapest, 2002, стр. 392.

18 Ibidem

У економској перспективи присутни су ставови који главни узрок корупције у комунизму виде у недостатку конкуренције у бирократском апарату и привредном амбијенту. Комунистичка предузећа обично нису имала конкуренцију или је она била безначајна, што их је чинило монополистима и генераторима високих ренти које су се убирале подмићивањем. Бирократе су имале моћ над алокацијом ресурса, који су били предмет ограниченог надзора и контроле. Уска грла комунистичке економије су детерминисала приватна плаћања како би привреда уопште и функционисала.¹⁹ Комунизам је креирао културни код коруптивних пракси у ком је читава популација била социјализована путем коруптивних норми које су се устоличиле као начин живота. Да би се променило културно наслеђе потребно је да прође неколико деценија у којима би се променио социјализаторски код који би код грађанства одбијао коруптивне активности и стигматизовао корупцију.²⁰

Политичка култура комунизма која је оставила вишедеценијски траг у Србији није била партиципативна нити демократска. Њу је изнедрио политички систем који је по својој природи био тоталитаран и имао је тенденцију да контролише све аспекте социјалне збиље. Главни промотер овог типа културе била је Комунистичка партија која је располагала монополом силе и била је врховни арбитар који је уређивао социјалне релације. Цивилно друштво и његове саставнице (предузетнички активизам, организовање религијских активности, интересне групе, удружења грађана) били су забрањени или потискивани.²¹ Наслеђени комунистички изолаторски, репресивни и цензури склон *modus operandi* у домену политичке културе представља значајну препреку увођењу и развијању свести о демократској политичкој култури. Ослањајући се на Холмсове налазе, Бранка Галић сматра да је различито културно наслеђе највиша транспарентна препрека која омета либерализацију посткомунистичких држава а као главна препреке ова ауторка идентификује национализам или политику идентитета и проблем кризе власти као универзалну посткомунистичку потешкоћу.²²

19 Wayne Sandholtz and Rein Taagepera, „Corruption, Culture, and Communism“, *International Review of Sociology**/*Revue Internationale de Sociologie* Vol. 15, No. 1, March 2005, стр. 111.

20 Ibidem, стр. 127.

21 Види: Branka Galić, „Politička kultura „novih demokracija“, *Revija za sociologiju*, Vol. 31 No. 3-4 prosinac 2000, стр. 202.

22 Ibidem, стр. 204.

НАСЛЕЂЕ ОТОМАНСКЕ ПОЛИТИЧКОКУЛТУРНЕ ТРАДИЦИЈЕ

Поред четири деценије проведене у комунистичкој провинцији, Србија баштини вишевековну традицију Отоманског царства која је овде оставила неизбрисив траг. Наслеђе Отоманског царства оличеног у деспотском политичком систему са слабим бирократским апаратом и развијеном „бакшиш културом“ представља културолошку кочницу за потпуну демократску трансформацију политичког, економског и друштвеног система Србије. Отоманско и комунистичко наслеђе обликовало је начин на који грађани доживљавају државу, као опресивно страно тело које је оријентисано на убирање порезе и такси а не као сервис грађана. Сумњичавост у државу, дистанцираност и неповерење у њене институције и политичку елиту креирало је уверење код грађана о оправданости крађе добара од овакве државе, што је подстакло креирање неформалних коруптивних мрежа.²³

Сматрамо да ауторитарност, односно стање које није ни тоталитаризам ни демократија, државни патернализам, сиромашан политички капитал, развијен осећај политичке апатије чине главне саставице савремене српске политичке културе која је у основи слична балканској политичкој култури. Борислав Стевановић је у разматрањима о политичкој култури Балкана уочио да су основне политичке вредности отелотворене у националном и религијском идентитету стабилни елемент политичке културе, за разлику од поверења у владајуће елите које зависи од ефикасности вођа, владиних органа и чиновничког апарата. Ипак, подвлачи Стевановић, „несумњиво је да политичке кризе и незадовољство грађана владом, режимом или материјалним стањем могу довести до промена појединих елемената или чак читаве политичке културе“.²⁴

Наслеђе Отоманског царства на политичкокултурну традицију Србије посматрамо кроз призму историјског институционализма. Историјски институционализам је приступ у оквиру новог институционализма који наглашава историјску динамику политичких процеса као и улогу историјског контекста који утиче на креирање институција. Историјска логика институционализма базира се на не-

23 Kostadinova, *op. cit.*, стр. 163-164.

24 Борислав Стевановић, „Демократска политичка култура као политичко-културни изазов балканских народа“, стр. 304, доступно на: http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/knjige/index_html/knjiga04/32StevanovicB_ser_lat.pdf, 15/07/2017

намераваним последицама институционалног деловања док се институције поимају крајње екстензивно, као „формалне организације, неформална правила и процедуре које структурирају понашање“.²⁵ Механизам опстанка културолошких норми кроз време је само један сегмент важности историјске димензије коју подвлачи историјски институционализам. Историјске околности могу да утичу на опстанак формалних институција и савремених економских интеракција. Исто тако, историјски фактори утичу на развој људског знања, хуманог капитала који следствено води до економског развоја.²⁶

У литератури институционализма познат је концепт зависности о одабраном путу (*path dependency*) који би у интерпретацији историјског институционализма значио да избор основних принципа (*policy*) који се предузима на почетку живота једне институције (у тренутку њеног настанка) утиче на потоње политике. Речју, институционални корелати утичу на исход будућих политика и отежавају генезу оформљених институционалних структура.²⁷ У светлу ове констатације, легитимно сматрамо да је дух институција креираних у отоманском и комунистичком историјском раздобљу оставио трага на начин функционисања савремених формалних и неформалних институција у Републици Србији. Србија је била под доминантним османским утицајем иако је кроз историју имала хабзбуршке и нехабзбуршке делове. Два дела данашње Србије су кроз историју били под хабзбуршком јурисдикцијом. Прва област је Војводина која баштини двовековну хабзбуршку јурисдикцију, да би 1918. године постала интегрални део Краљевине СХС. Другу област чини српски део Санџака или Рашке области (Санџак је био подељен између Србије и Црне Горе) у ком је хабзбуршка круна била присутна од 1878. до 1908. године. Пожаревачким миром (1718) Београд је потпао под јурисдикцију Хабзбуршке монархије, али је то раздобље трајало две деценије (1739) након чега је настављена османска хегемонија.²⁸ Османски утицај у Србији

25 Kathleen Thelen, Sven Steinmo, "Historical institutionalism in comparative politics, in: *Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis* (ed. S. Steinmo, K. Thelen, F. Longstreth), Cambridge University Press, Cambridge, 1992, стр. 2.

26 Економски развој као зависна варијабла и култура као независна су честа тема на истраживачким агендама. Гвидо Табелини је отишао корак напред анализирајући ефекат две историјске варијабле на економски развој европских региона: стопу писмености на крају 19. века и улогу политичких институција у историјском континууму. Табелинијеви налази су потврдили позитивну корелацију између наведених феномена. Детаљније види: Guido Tabellini, „Culture and Institutions: Economic Development in the Regions of Europe“, *Journal of European Economic Association* 8 (4), стр. 677-716.

27 Детаљније види: Hrvoje Mataković, „Темелјне значајке историјског институционализма“, *Гласник права* (www.jura.kg.ac.rs/gp), год. V, бр. 2 (2014), стр. 5.

28 У фонду научног сазнања постоји хипотеза о хабзбуршком ефекту односно о позитивном

(по неким становиштима отпочео 1389. а по другим 1459. године и формално трајао до 1878. упркос постојању слободних територија) је током историје надмашио хабзбуршки у временском, вредносном и политичкокултурном контексту. Историчари карактеришу Хабзбуршку монархију као „прилично поштenu, мирнодопску и генерално великодушну“²⁹ у компарацији са отоманском и руском³⁰ империјом. Хабзбуршко-отоманска граница на Балкану носи са собом велику симболику, упркос непостојању царстава која је омеђавала – она је и даље ванвременска демаркациона линија између Истока и Запада.³¹ Хабзбуршко и отоманско царство су имали инструменте за промовисање етнички сложених друштава, који су се у много чему разликовали. Хабзбурговци су били оријентисни на примену принципа који су били претеча данас знаним западним моделима изградње државе, а који се ослањају на ефикасну и професионалну бирократију, квалитетну образовну и трговинску инфраструктуру. Њихови турски суседи су пледирали за мање софистициране форме владавине, које су биле заједничке азијском типу деспотија. Архетипски оријентални деспоти су чезнули за апсолутном моћи и нису бринули о начину на који функционише царство, све док њихова господства убирају приходе и регрутују војску. Овај модел управе је развио традицију небриге о поданицима, технолошку заосталост, локалну корупцију, социјалну неправду, незакоње и насиље, што су остали носећи стубови балканске политичке културе.³² Отоманско царство је представљало „типичан

утицај наслеђа Хабзбуршког царства оличеног у локализованом, организованом и респектабилном бирократском апарату на поверење грађана у локалне јавне службе. У неколико источноевропских земаља, заједнице са обе стране границе Хабзбуршке монархије деле заједничке формалне институције у протеклих сто година. У коауторској студији на ову тему, установљено је да историјска припадност хабзбуршком царству повећава тренутно поверење и смањује корупцију у судовима и полицији. Фраза да је „цар мртав, живео цар“ има своје рефлексије и у савремено доба јер је заоставштина монархије оставила трага у културним нормама и функционисању државног апарата и код неколико генерација након што су формалне институције престале да постоје. Историјски легат има дуготрајан ефекат на постојеће формалне институције, вредности, уверења и културне норме што се рефлектује на саму интеракцију између грађана и државе. Детаљније види: Sascha O. Becker, Katrin Boeckh, Christa Hainz, Ludger Woessmann, *The empire is Dead, Long Live the Empire! Long Run Persistence of Trust and Corruption in the Bureaucracy*, Discussion Paper No. 5584, march 2011, стр. 1.

29 Alan Jon Percivale Taylor, *The Habsburg Monarchy 1809-1918: A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary*, London, Penguin Books (reprint 1990), стр. 44.

30 Руско царство је било аутократско и није дозвољавало никакав парламентарни утицај све до 1917. године када је дошло до његовог краха. У поређењу са хабзбуршким царством, било је за један век либералније у укидању кметства али није дозвољавало децентрализован политички развој ни у једној фази свог постојања.

31 Charles Ingrao, *Ten Untaught Lessons about Central Europe An Historical Perspective*, HABSBURG Occasional Papers, No. 1, 1996, стр. 3.

32 Ibidem

деспотизам“ оличен у великом ентитету са опресивним и експлоататорским владарима, политичком и економском стагнацијом, одсуством секуларног образовања и политичком зависношћу раје („заштићеног стада“) од султана. Подмићивање је било прихваћено као институционализовани феномен, ког је здушно подржавао и чиновнички апарат. Корупција је била карактерна црта и незаобилазни начин функционисања целокупног административног система који се удаљио од потреба обичног света.³³

ОБЕЛЕЖЈА СРПСКЕ ПОЛИТИЧКОКУЛТУРНЕ ТРАДИЦИЈЕ

Историјски посматрано, српску политичку традицију карактерише „вишак колективног идентитета“ у поређењу са другим народима некадашњег југословенског простора. Вишак колективног идентитета произилази из чињенице да је српски народ први стекао аутокефалну националну православну цркву што је био предуслов за утемељење националне државе. Сопствена вера, црква и држава чине језгро српског културног и политичког обрасца, ког поједини аутори означавају крилатицом „бити и остати свој и својствен, на своме“.³⁴ Живот на верским и цивилизацијским размеђама Истока и Запада је инкорпорисао и синтетисао у српско политичко биће елементе источне и западне европске традиције али је уносио дилему коме се приволети. Поводом вечне дилеме, Свети Сава је у писму Иринеју, 1221. године, изнео мисао која ни данас не губи на актуелности: „Исток је мислио да смо Запад, а Запад да смо Исток. Неки од нас су погрешно схватили наше место у сукобу струја, па су викали: ми нисмо ни једна ни друга страна; а неки да смо искључиво једна или друга! А ми смо Срби, кажем ти Иринеју, судбином предодређени да будемо Исток на Западу и Запад на Истоку, и да признајемо изнад себе само Небески Јерусалим, а на земљи - ништа“.³⁵

Као важна спојница српске политичке традиције је постојање државотворног капацитета који је био израженији код Срба у поређењу са осталим Јужним Словенима али и израженије потешкоће у прихватању државног ауторитета и уредби. Туђинска освајачка

33 Sascha O. Becker et al. , стр. 24.

34 Милан Магић, *supra* note 6, стр. 27.

35 Наведено према: Владета Јеротић, *Вера и нација*, Терсит, Београд, 1995, стр. 42.

власт, поготово турска опресија је имала амбицију да Србима наметне потчињеност и израбљивање што се доцније рефлектовало и на однос према сопственој држави и њеном правном систему. Отуђење и отпор власти је у османском периоду у великој мери било изражено кроз одметање у хајдуке па чак и у неповерењу према сопственим вођама. Због овакве лоше перцепције вођа и власти „уочи Првог српског устанка Карађорђе примио вођства тек пошто су се други тога одрекли, иако је турска власт постала несносна“.³⁶

Српску политичку традицију карактерише и развијена воља за правдом, односно повећана осетљивост српског народа на универзалне вредности правде и правичности. Српски народ је кроз своју историју показивао појачану осетљивост на расипништво, морално кварење, похлепу и узурпацију јавних добара, било да су протагонисти ових пракси били опресивни страни експлоататори или домаће вође. Могло би се рећи да су у српској средњовековној држави, тачније у Душановом законнику као њеном правном споменику идентификују прапочеци постојања свести о разорном дејству политичке корупције и потреби самоограничења владара у корист обичајних начела правичности. Партикуларна и групна похлепа потпомогнута званичном силом је у очима српског народа представљала најтеже преступе против виших начела правде и правичности.³⁷

Поред позитивних карактеристика српске политичке културе, потребно је и осврнути се на оне негативне карактеристике које су и у савременом свету присутне а које потпомажу бујање корупције. Једна од негативних компонената је свеprisутни правни нихилизам, односно проблематика успостављања и оснаживања владавине права. Демократско питање политичке традиције је у српском бићу увек било много комплексније у односу на самовољу и узурпацију коју су спроводили владари. Доситеј је у своје доба опсервирао „српске вражде и мрзости на закон“ које су се огледале у недовољној подршци популуса владавини закона, што је Слободан Јовановић у својим студијама окарактерисао као културолошки феномен (културни и морални образац). Ако повучемо историјску црту, изводи се закључак да Србија баштини кратку историју правне државе, која је отпочела седамдесетих година 19. века па све до

36 Милан Матић, *supra note* 6, стр. 117.

37 *Ibidem*, стр. 77-78.

краха прве Југославије.³⁸ Епохе које су уследиле хронолошки су биле оличене у комунистичком режиму а доцније у ауторитарном популизму а данас у ери која је процедурално демократска. Заједничко обележје наведених политичких фаза је потирање права и његова злоупотреба у политичке сврхе.

Реконструкција односа традиције и савремености сведочи о константном пориву српског народа да делују у оквиру парадигме рационалног избора, односно у потреби да из државних закона и уредаба искористи права и олакшице уз минимално прихватање дужности које носе са собом законска решења. Непостојање свести о вредности закона и институција и деловање мимо закона је значајна кочница у спровођењу антикорупцијских мера у политичком систему постсоцијалистичке Србије. Чини нам се да је наслеђени неформални став према владавини закона иницирао социјалне пукотине које су обезвредиле социјалну правду и поверење у државу и њене институционалне механизме. Демократска правна држава биће пука флоскула и прокламација све док питање делотворног поштовања права и закона не добије снагу националног приоритета. Милан Матић је у својим разматрањима о идеолошкој и правној држави запазио да је „проблематика утемељења правне државе у Србији прерасла чак и у питање елементарног друштвеног морала, у етичку парадигму, која је због крајњег егоизма нових власника државе и изопачене политике заправо постала једна друштвена и политичка енигма и апорија“.³⁹

Препреку у елиминисању корупције у политичком хабитусу представља и рајетински менталитет политичке елите, који према виђењу Добрице Ћосића произилази из околности да су Срби спознали феномен власти као робови, те је ропско искуство детерминисало српски карактер у власти и према власти. Ћосић даље елаборира да су се Срби на власти држали као рајетини и као аге (а ми додајемо као рајетини према спољним налогодавцима а као аге према својим поданицима) и да се „рајинска обавеза тешко преобразавала у грађанску дужност.“⁴⁰ Кад се ова констатација обогати духовним бескичмењаштвом политичких актера и институцијом

38 Види детаљније: *Ibidem*, стр. 119-120.

39 *Ibidem*, стр. 115.

40 Добрица Ћосић, *Пишчеви записи 1999-2000 Време змија*, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 195.

„касарне која је код Срба утврдила моћ и право државе: строгост у извршавању наређења неограничену грађанским правом и људским достојанством, с правом на сва понижења“⁴¹ евидентно је да репресивна матрица политичке културе не може да буде адекватна брана злоупотреби етике у јавној сфери.

Конклузија коју изводимо није оптимистична јер сматрамо да су агенси узурпације и суспензије владавине права уједно и владајући политички актери, који би, као креатори политике, односно као доносиоци политичких одлука требало да промовишу етику у политичкој сфери. Услед ове тужне истине, прогнозирамо да ће се криза правне државе у Србији наставити јер и у савременој, прецизније новокомпанованој политичкој елити, била она на позицији или у опозицији бујају антрополошко-песимистички пориви.

41 Ibid. , стр. 196.

ЛИТЕРАТУРА

- Becker, O. Sascha, Katrin Boeckh, Christa Hainz, Ludger Woessmann: The empire is Dead, Long Live the Empire! Long Run Persistence of Trust and Corruption in the Bureaucracy, Discussion Paper No. 5584, march 2011.
- Charles Ingrao: Ten Untaught Lessons about Central Europe An Historical Perspective, HABSURG Occasional Papers, No. 1, 1996.
- Elazar, Daniel J: *American Federalism: A View From The States*, New York, T. Y. Crowell, 2nd ed., 1972.
- Gabriel A. Almond and Sidney Verba: *The Civic Culture – Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, SAGE Publications, 1989.
- Galić, Branka: „Politička kultura „novih demokracija“, *Revija za sociologiju*, Vol. 31 No. 3-4 prosinac 2000.
- Holmes, Leslie: *Corruption, Post-Communism, and Neoliberalism*, Durham, NC: Duke University Press, 2006.
- Kanin, David: „Big Men, Corruption and Crime“, *International Politics* 40, no. 4, 2003.
- Kavanagh, Dennis: *Political Culture*, London, Macmillan, 1972.
- Kostadinova, Tatiana: *Political Corruption in Eastarn Europe, Politics After Communism*, Lynne Rienner Publishers, London, 2012.
- Kotkin Stephen: „Liberalism, Geopolitics, Social Justice“ in Stephan Kotkin, Andras Sajo, *Political Corruption in Transition a Skeptic's Handbook* Introduction, CEU, Budapest, 2002.
- Kulundžić, Zvonimir: *Politika i korupcija u Kraljevskoj Jugoslaviji*, Stvarnost, Zagreb, 1968.
- Lipset Seymour Martin and Gabriel Salman Lenz: „Corruption, Culture and Markets“ in Lawrence E. Harrison and Samuel P. Huntington, eds. , *Culture Matters: How Values Shape Human Progress*. New York: Basic Books, 2000.
- Mataković, Hrvoje: „Temeljne značajke historijskog institucionalizma“, *Гласник права (www.jura.kg.ac.rs/gp)*, год. V, бр. 2 (2014)
- Sandholtz, Wayne and Rein Taagepera, „Corruption, Culture, and Communism“, *International Review of Sociology*/Revue Internationale de Sociologie* Vol. 15, No. 1, March 2005.

- Tabellini, Guido, „Culture and Institutions: Economic Development in the Regions of Europe“, *Journal of European economic Association* 8 (4), стр. 677-716.
- Taylor, Alan Jon Percivale: *The Habsburg Monarchy 1809-1918: A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary*, London, Penguin Books (reprint 1990)
- Thelen Kathleen, Steinmo, Sven: „Historical institutionalism in comparative politics“, in: *Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis* (ed. S. Steinmo, K. Thelen, F. Longstreth), Cambridge University Press, Cambridge, 1992.
- Вилдавски, Арон: *Демократија и тоталитаризам*, Напријед, Загреб, 1996.
- Јеротић, Владета: *Вера и нација*, Терсит, Београд, 1995.
- Магић, Милан: *Српска политичка традиција*, Институт за политичке студије, Београд, 1998.
- Магић, Милан: *Човек и политика*, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
- Стевановић, Борислав: „Демократска политичка култура као политичко - културни изазов балканских народа“, доступно на: http://www.komunikacija.org.rs / komunikacija / knjige / index_html / knjiga04 / 32StevanovicB_ser_lat.pdf, 15 / 07 / 2017.
- Ћосић, Добрица: *Пишчеви записи 1999-2000 Време змија*, Службени гласник, Београд, 2008.

Tijana Peric Diligenski

CORRUPTIVE IN SERBIAN POLITICAL CULTURE

Resume

This paper analyzes corruption as a propensity that stems from the negative features of the Serbian political culture tradition characterized by Ottoman and Communist repressive heritage, legal nihilism, the difficulty of establishing and strengthening the rule of law, raketin mentality. The inherited cultural mechanisms of tolerance to corruption represent a significant obstacle in the reduction and sanctioning of corruption in the social and political environment of Serbia, in which the citizens are pushed to the margins for the purpose of achieving pecuniary pretensions of political actors as the holders of public authority. Such an environment is not able to offer neither the social nor the responsibility of those who manage such a society. The policy is based on voluntaristic and decisive practices, in which the core are pecuniary motives. Political institutions of the state are captured by the crisis of responsibility of governments and societies and Mils's phenomenon "irresponsibility of high politics" in Serbia has become a constant.

Key words: political culture, corruption, political actors, Serbia, Ottoman heritage, communism

Владан Станковић
Институт за политичке студије у Београду

СРПСКИ ИДЕНТИТЕТ, ПОЛИТИЧКА КУЛТУРА И ОДНОС ПРЕМА ИНСТИТУЦИЈАМА

Сажетак:

Овај научни рад позабавио се везама српског идентитета и политичке културе и њиховим утицајем на изградњу политичких институција у Републици Србији, и ономе што подводи под „српски политички простор“ (Република Српска и Црна Гора). Стога је предмет истраживања овог рада утицај културално-идентитетских ентитета дугог трајања на тенденције, кретања и затечена стања у изградњи институција, као друштвених творевина у којима се одиграва политички и правни оквир деловања актера. Аутор полази од основног *проблемског питања* које гласи: Како се идентитет, политичка култура и правна свест односе према институцијама? *Циљ* истраживачког захвата је да укаже на: тежину, домашаје и значај културално-идентитетских тенденција у процесима институционализације друштвеног и политичког живота у Србији. *Методи* од којих аутор полази су: критички приступ, метод посматрања/опажања, интуитивни приступ, упоредни метод, студија случаја, метод унакрсних култура, анализа садржаја, логички методи индукције и дедуктивног закључивања, институционалан приступ у политичким наукама... *Научни значај* истраживања огледа се у изналажењу оних показатеља колективне свести и индивидуалног понашања који у значајној мери индукују проблем изградње политичких институција. *Друштвени домашаји* истраживања изказују се у потреби усклађивања институционализованог деловања и понашања са стандардима модерне државе (као консензуално усвојеном вредношћу ка којој, бар декларативно, тежи политичка елита у Србији на почетку XXI века).

Кључне речи: друштво, национални идентитет, политичка култура, институције, корупција, друштвена аномија

Већ је наглашено да овај научни рад има за циљ да повеже „структуре свести дугог трајања“, које се изчитавају кроз оно што колоквијално називамо: идентитет,¹ односно „национални (српски) идентитет“² (том: политичком, правном и економском културом друштвених односа) са друштвеним, политичким и правним творевинама какве су институције.³ Намера је да се укаже на утицај идентитетских чинилаца на изградњу и постојаност/опстојаност институција у једном друштву и држави, какво је наше. Овакав предмет истраживања захтевао би једну читаву научну студију, подпуну елаборацију, целу једну монографију на ову тему, али пошто овде нема ни времена, ни простора, ни претензија да се спроведе једно овакво целовито истраживање на ову изазовну тему, представићемо само сумарна разматрања на тему односа културе и институција⁴ односно институционализације (као друштвеног процеса прихватања и изградње институција), у поступку рекапитулације Пројекта у коме су кључна стајалишта била управо идентитет и институције. (Истраживачи на пројекту Института за политичке студије, нажалост, углавном су оптирала за једну од две могућности, па су се бавили строго одвојено или идентитетом или институцијама, готово сви сем једног до два аутора, који су настојали да граде спојеве између ових кључних речи и тако пруже значајан нови допринос замисли пројекта. Међу малобројним ауторима који су одговорили овом незахвалном задатку налазе се и радови аутора чије редове управо изчитавате)

1 Идентитет је врста самосвести појединца или друштвене групе. У постомодерном времену у коме живимо идентитет представља: „чист облик лишен садржаја; фабрикат који се може преобликовати; производ конзумеристичког; пролазну, чак успутну, форму... Овакав дискурс играће велику улогу у потоњем постмодернистичком тумачењу идентитета, нарочито код Фукоа, по коме је идентитет пролазна и нестална категорије, која се може не само мењати у свести појединца већ се може редизајнирати у колективној свести група и колективитета.“ (Владан Станковић, „Идентитет, нација, религија – теоријске и корелационе поставке“, Зборник радова *Национални идентитет и религија*: 123-140, Институт за политичке студије, Београд, 2013, стр.129)

2 „Национални идентитет је самосвест припадника једне нације која настаје и развија се кроз историју и која има свој територијални, економски, правно-политички, етнички, културни оквир на основу кога та нација успоставља однос са другим нацијама.“ (Александар Костић: *Управљање глобализацијом и национални идентитети*, Докторска дисертација, Правни факултет, Ниш, 2011, стр.77)

3 Институције представљају „sistem uloga i položaja koji je ureden na osnovu normi i vrednosti, stabilan i trajan u svom delovanju i prepoznatljiv po svojim posledicama.“ (Aljoša Mimica, Marija Bogdanović, *Sociološki rečnik*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2007, str.192)

4 У светској научној литератури постоје бројни извори на тему утицаја културе и идентитета на институције. Тако нпр: Neal Jesse, Kristen Williams: *Identity and Institutions – Conflict Reduction in Divided Societies*, SUNY Press, 2012; John Heritage, Steven Clayman: *Talk in Action – Interactions, Identities and Institutions*, Wiley, 2010; Jeffrey Checkel, „Norms, Institutions, and National Identity in Contemporary Europe“, *International Studies Quarterly*, Vol.43, N°1, March 1999, p.84-114...

I: „СРПСКИ ИДЕНТИТЕТ“ И ИНСТИТУЦИЈЕ

Има аутора у овом Зборнику који су се позабавили односом српског идентитета и неких основних друштвених творевина које чине институције, попут: државе, привредног система, правног система и слично. Замисао поглавља овог рада је да разматра чиниоце у колективној свести српског народа који чине социопсихолошку структури дугог трајања која утиче на изградњу институција. Општа претпоставка од које треба поћи је да институције треба проматрати *an générale*, без залажења у *specificum*-е и конкретне институције, јер је се као главно проблемско питање намеће: Какав однос заузима идентитет у Срба, политичка и правна културална свест према институцијама? Колико их ова свест цени и вреднују? У каквој корелацији стоје идентитет и култура према институцијама? У крајњем случају: Колико су модерне институције у једно тако пројектованој култури, која основне вредности и узоре црпи из идентитета, уопште потребне, и ако јесу колико су неопходне?

И управо зато што своју снагу проналази у идентитетским основама, политичка и правна култура се не може размотрити без дубљих сазнајних увида у оно што чини онтику колективне свести Срба – нешто што се лаичким језиком може подвести под „српски национални идентитет“, односно идентитет ка коме је, оптирајући ка одређеним цивилизацијским матрицама у једном дугом временском интервалу, опредељивала српска политичка елита. Те су матрице по свом бићу разнородне, често и међусобно опречне, али чине један занимљиви амлагам нечега што данас чини језгро „српског идентитета“.

1. АГРАРНА КУЛТУРА ПОДУНАВЉА И ОДНОС ПРЕМА ИНСТИТУЦИЈАМА

О винчанској култури, култури Старчева и Лепенског вира писано је још пре готово стотину година. Прва археолошка одкрића на локалитетима песковите обале Дунава, побудила су значајну пажњу научне јавности. Након одкрића некропола, темеља кућа (колиба), проналаска предмета за свакодневну употребу, радило се на историјској и социолошкој реконструкцији живота у подунавским заједницама од пре најмање 8.000-10.000 година. Тако

је стварана наративна глазура на основу прикупљених чињеница и предпоставки „како се живело у то доба“. Из тога су пажљивим разматрањем: антрополози, етнологзи, социолози израђивали реконструкције социолошких и културолошких слојева који нам нам потврђују основна сазнања друштвених односа у овим заједницама. Стечена су сазнања о култури размене у којој није било ратова, о цветању и развоју једне материјалне цивилизације чија се привреда састојала првенствено од: земљоделства, риболова, лова, прикупљања дивљих плодова...⁵ Са увећавањем насеља, овладава се занатима: шаблонска израда кућа, грнчарских производа, одеће и обуће, обрада метала... Реконструкција кућних скелета са огњиштем у централној просторији дневног боравка, некрополе испод трпезаријског стола где су похрањивани остаци предка-оснивача (домаћина дома) стварају шири увид у изпреплетану мрежу живота и смрти.⁶ Очигледно да је ова међуречна цивилизација на смрт гледала као на наставак живота:⁷ са смрћу се мирила толико да ју је похрањивала у средиште дома, на месту где су се мешали зачеће, рађање и умирање генерација под једним кровом.⁸ Живот је био централно место подунавске културе речних токова на Хелму (Балкану), а култура се зачињала из култа плодности богиње Мајке која је *vir potens*: често представљена у облику дебеле рибе женских атрибута која избацује икру, и доноси живот на свет.⁹ Разграната мрежа речних пловних путева, и то чак пет великих река: Дунава, Саве, Тисе, Тамиша и Мораве поспешила је трговинску размену: од Источне и Средње Европе и ИзаКарпатије све до слива Вардара у Егејско море. Из свих ових чињеница

5 Vladan Stanković, „Tourism and development potential of the serbian part of the Danube in the European integration process“, *Serbia in the Danube region in the 21st Century*, (edition Dragan Petrović, Nevenka Jeftić-Sarčević), Institute of International Politics and Economics: 104-112, Belgrade/Kladovo, 2014, p. 106: „Holders of the Vinča culture had a mixed economy. The main activities were farming and agriculture, but also activities in: hunting, fishing and gathering wild fruits.“

6 Драгослав Срејовић, *Лепенски вир – нова праисторијска култура у Подунављу*, Српска књижевна задруга, Београд, 1969, стр.17.

7 Пол ди Бреј, *Заратустра и преображење света*, ИК „Зоран Стојановић“, Сремски Карловци/Нови Сад, 1995, стр.44: „Сматрало се да индоевропски покојници и на другом свету настављају с животом сличним ономе који су водили док су били живи. У гробове су стављане алатке погодне да послуже покојнику.“

8 Johan Jakob Bahofen, *Matrijarhat*, ИК „Зоран Стојановић“, Sremski Karlovci/Novi Sad, 1990, стр.15: „Далје праћење те исте идеје одмах открива кулско истичање Месеца уместо Sunca, Земље која рађа уместо светле стране постанја, умрлих уместо живих, жалости уместо радости – као нуђе особености првенствено мatrijarhalnog периода света, па све те crte у току испитивања добијају све нове потврде и све дубље значење.“

9 Vladan Stanković, *Muško-ženski odnosi kroz vekove*, Zadužbina „Andrejević“, Beograd, 2006, стр.14: „Vrednosno se veliča princip vladavine tela koje rađa; uzdiže se plodnost jer ona podaruje život. U agrarnoj kulturi žena prednjači muškarac sledi. Žena postoji – muškarac stoji prema njoj u odnosu sina. Na najnižem stupnju ove kulture ne nalazimo svest o očinstvu.“

произашао је шаблон о Србима као „народу међуречја“, о старом народу попут древних Сумера, Акада, Асираца, Египћана: народа на обалама река. У тако склопљеној шеми произашле су основне тезе о једном земљорадничком, материјализованом идентитету аграрног карактера: култури плодности и матријархата; народу пуног стомака.¹⁰ Народу који више ужива у храни, чулима и светковинама, него у одрицању, стрпљењу и упорном формалном и некреативном раду. Народу-конектору, народу размене а не ратовања. Реч је о „вертикалној заједници лишеној хијерархије“ и насиља.¹¹ Слободном народу једнаких и равноправних. Из овога произилази закључак да су прецима подунавских Срба некакве више друштвене формације, какве су институције, биле непознате: све се обављало непосредно, конкретно и директно, „овде и сада“. Било је то једно организовано друштво родовског типа, блиских и непосредних веза и комуникација.

2. ПРАВОСЛАВЉЕ: „СВЕТОСАВСКА ВЕРА“ И ОДНОС ПРЕМА ИНСТИТУЦИЈАМА

Материјалистичка цивилизација „Међуречја“, стари обичаји и предања, наративи и култови не само саображавања са природом, већ и подчињавања природи (помен на цикличне појаве у природи које се појављују и пролазе па се наново обнављају, дозивање природних сила, величање култа рађања и слично) код неких аутора побудиће представу о Србима као старом народу паганске тради-

10 Аграрна култура Подунавља у себе је утеловила чак три од четири онотолошка принципа: Телурски принцип, Лунарни принцип и Амазонски принцип. Биће да је епоха најразвијенијег раздобља подунавске цивилизације у свом дубоко усађеном културном коду имала телурократију, да се заснивала на лунарном принципу матријархата у значењу материнског права, а да је већ у завршној етапи развоја свести изказивала тенденције ка сукобима традиционалне гинеократије са надлазећим дионизијским принципом мушког овладавања друштвом и културним кодовима (фалусни култ, култ бика и култ сунца). „Телурски принцип, као најстарији, заснован на обожавању Мајке Земље: земље и влаге, мочвара, пећина, ноћи и утробе; култ плодности, којој се мора принети жртва; људска заједница у којој влада *неуређени хетеризам* тј. слободно полно општење, односно прву породицу сачињава мајка и њен пород, отац је непознат. Лунарни принцип (владавина Месеца, који је и андрогин) у којем се јављају први облици гинеократије – установљењем деметријског брака, у којем земљорадњом и свим добрима управља мајчин род, а наслеђују је кћери (прве неолитске насеобине и први градови). Процес смене једног система другим, пратио је жесток отпор гинеократских заједница, чији екстремни облик одбране старог материнског права чине Амазонке...“ (Славица Гароња-Радованац, „Смена религијских система: лунарног – матријархалног соларним – патријархалним“, *Il Sole Luna presso gli slavi meridionali*, Edizione dell’Orso, Alessandria, 2017, стр.151-152)

11 Johan Jakob Bahofen, *Matrijarhat*, IK Zoran Stojanović, Sremski Karlovci/Novi Sad, 1990, стр.17: „(...) гинеократске државе посебно биле на добром гласу због одсуства унутрашње неслоге, због несклоности немирима.“

ције, чија је „вера српска“.

Српска предхришћанска вера била је многобожачка. Настала у раздобљу преображаја матријархата у патријархат, она је једну изразиту културу плодности, као *misterium* стварања, заменила *енергизмом* моћних сила природе.

Без обзира што су многе српске земље, уз доста мука пристале на покрштавање, паганске традиције и српска вера остале су живе и након преласка на хришћанство (сам назив Паганија довољно говори о карактеру првобитних Срба између сливова река Цетине и Неретве¹²). На стецишту додира цивилизација Латинског и Грко-ромејског царства Срби су тек формално пристали на хришћанство.¹³ Њима смета „нови Закон духа“, стране јудаистичке традиције, па се хришћанству подвргавају тек обредно.¹⁴ Политички утицаји Рима и Константинопоља дотичу Србе тек по-

12 О граници Срба и Хрвата на Цетини у: Constantine VII Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, titulus 30: „Од реке Орионтион (Неретва) почиње Паганија и протеже се све до реке Зентинас (Цетине): она има три жупаније, Растока и Мокро и Дален. Две од ових жупанија односно Растока и Мокро, леже на мору, и имају бродове, али Дален је удаљен од мора, и они тамо живе од пољопривреде. Њима су суседна четири острва: Мљет, Крк, Брач и Хвар, најпогоднија су и плодна, са напуштеним градовима на њима и са много маслинака, на којима су они насељени и држе своја стада, од којих живе. Од реке Цетине почиње земља Хрватска и протеже се уздуж, на страни обале све до граница Истре, а то је до града Лабина, а на страни планине, на неки начин, прелази преко провинције Истре, а у подручју Цетине и Хлебена постаје сусед Србији“. Исто тако и: „Исти Пагани воде порекло од некрштених Срба из оног времена у којем је њихов поглавар затражио заштиту цара Ираклија. Названи су Пагани зато што нису прихватили крштење у време кад су сви Срби примили крштење. Назив *pagani* на језику Словена значи *некрштени* али на језику Ромеја њихова земља се зове Арента (Неретва) па се и они називају Арентани (Неретљани) са стране истих Ромеја.“ (Constantine VII Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, titulus 36) Византијски цар Константин VII Порфирогенит јасно је назначио да су Паганију населили Срби. (О томе у: Реља Новаковић, *Где се налазила Србија од VII до XII века?*, Народна књига, Београд, 1981, стр.39: „И пошто садашња Србија и Паганија и земља Захумљана и Травунија и земља Конављана беху под влашћу цара Ромеја, а те земље опусте од Авара (јер из тамошњих земаља они изгнаше Романе који сада станују у Далмацији и Драчу), то цар у овим земљама насели исте Србе и беху они потчињени цару Ромеја“, цитат: Constantine VII Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, titulus 32)

13 „Због сталних веза с Италијом, ти градови, попут Бара, Котора или Дубровника, били су у сталној вези с матицом своје културе. Словенски народ који се стекао у близини тих колонија и с њима стао да општи почео је подлегати утицајима једне културније средине, примати њихове навике и обичаје. Заједно с њима, по западним узорима, почело је и обликовање и организовање друштвеног живота. Појављују се српске организације по романском узору, жупанске титуле замењују се папским титулама краља (Краљ Михаило). Верски утицај Рима постао је доминантан. Познао је да почетком XII века, кад се родио Немања, у Подгорици, његовом родном месту, није било ниједне православне цркве и да је он крштен по западном обреду.“ (Ђуро Бодрожић, „На изворима српског идентитета“, *Политичка ревија*, Vol.46, №4: 47-62, Институт за политичке студије, Београд, 2015, стр.48)

14 Сретен Петровић, *Српска митологија* – систем српске митологије, књига Прва, Просвета, Ниш, 1999, стр.7: „Социолошки посматрано, еволуција религијских представа одвијала се тако да није било потпуне смене једне форме другом, него је долазило до преклапања, прекривања старијег слоја млађим, новијим. Архаичне представе, поникле на ранијим ступњевима развоја, продужиле су да егзистирају, без обзира на то што су преко њих образовани горњи, а накнадни, новији слојеви.“

вршно. Срби, као и друга јужнословенска племена остају своје-глави у својим предхришћанским народнословним традицијама. Једни се приклањају латинском обреду, други грко-ромејском (византијском). Након реформи великог папе Григорија VII (Гргура VII), у српским земљама латинског обреда долази до значајније хришћанизације. Први Немањићи, попут Великог жупана Стефана Немање, настављају континуитет Дукље водећи борбе против Византије, а син Великог жупана, Стефан Првовенчани, задобио је титулу „краља Србије“ (*rex Serviae*): Дукље и Рашке од римског папе.¹⁵ Међутим већ активношћу Растка Немањића, брата Стефановог, православна црква у Рашкој и потом Дукљи постаје аутокефална, (за)добива атрибут Српске цркве, и приклања се Константинопољу, те раскида било какве озбиљне везе са Римом, који и даље остаје на становишту хришћанског универзализма и католичности. Од тада је црква у Срба национална. То је прва национална црква: признато национална (иако су и неке друге старије цркве, попут грузијске, имале нека посебна обележја етнофилетизма). Растко Немањић са пропутовања по Византији и Светој земљи палестинској, враћа се са пројектом изградње национално-православне цркве. Тако ће темељи ове нове грађевине бити „светосавски“, па ми код Срба говоримо о „светосављу“, иако је део националног корпуса остао латинског обреда (Срби-католици), а током наредних векова део Срба приклонио се и исламској традицији.

Нека типично православна гледишта постала су карактерна обележја Срба, нарочито ако полемишемо о односу према институцијама. Понајпре то је фетиш друштвене и политичке моћи, где је Христос дошао да ослободи људе „Слова закона“ и да у њих утелови „Дух закона“. Уподобљени православни владар (детерминисан теологијом богозрења) је праведни владар чија воља је „глас Бога“.¹⁶ Норме су лаксативне, оне омогућавају икономију спаса: битнији је циљ норме од њене садржине. Отуда се у погледу права цени више политичка воља, него написано. Свуда и у сваком случају сагледава се контекст. Православну цивилизацију чини

15 Јованка Калић, „Рашка краљевина“, *Зборник радова византолошког института*, ХЛ, САНУ, Београд, 2004, стр.186: „(...) чином крунисања Стеафана Немањића 1217. године и то круном из Рима, као што је познато, успостављена је Српска краљевина или Краљевина Рашка, како се често та држава назива у латинским изворима католичког света. Неспорно је да је Стефан Немањић признао универзализам римске цркве и духовну власт папе. Другачије се круна није могла добити – благословени венац, свети венац, у ствари *sacra corona* западног света.“

16 „(...) цар мора да буде слика Божија да би и сам постао слика коју ће људи подржавати; (...) мора само себи да наметне поштовање закона, свестан да нико други не може да га на то натера; мора да примора себе да о себи размишља као о сатруднику у земаљском ропству (*συνδουλός*) осталим људима, сачињеног од истог праха као и они...“ (Жилбер Дагрон, *Цар и првосвештеник*, Слио, Београд, 2004, стр.27)

аморфна структура моћи и воље уподобљене ортодоксији, која је језгровита али чврста и неумољива структура верског приступа првих боготражитеља. Читава филозофија друштвених односа је холистичка. Трага се за целомудреним, интегралним личностима. Однос према појединцу је личан. Борба је око позиција у свемоћном бирократском апарату. Друштвени односи у вези моћи су паренталистички: превладава непотизам – слободна лична уверења о људима из холистичке перспективе. Институције се сагледавају као тренутне творевине које служе људима, а не људи творевинама. Док живи *vir potens*, и његова енергија моћи, дотле живи и институција.¹⁷ Институције су личне творевине: онога ко их је створио, а не какви надљудски производи који трају и након њихових актера. Све је лично и приватно. Друштвена моћ преточена у власт и закон изнад је учинка и начела праведности. Постоји потреба да се све и свако подвргне контроли...

Посебно место игра „светосавски дух“ у разматрању односа према институцијама. Светосавље је нови доктринарни правац, и својеврсни методски приступ, у православљу, које настоји да не дира много у стару српску паганску традицију.¹⁸ Оно калеми православно хришћанство на слојевите седименте паганске традиције код Срба:¹⁹ претвара слављење духа предка покопаног испод трпезаријског стола дома у слављење каквог хришћанског свеца кога је одабрао предак, слави жито (култ прехране) и вино (култ разоноде) у „тело и крв Христову“, пресеца колач као хлеб насушни у тело Христово, претвара окупљање гостију око трпезе у достојанствену прославу славе свеца без музике уз разговор за столом, итд, итд...²⁰

Све је ово очувало једну културу која не познаје много норму, појмовност и закон требања, која нема много заједничког са

17 Владан Станковић, *Православно друштво*, Институт за политичке студије, Београд, 2014, стр.136: „На место установа које би биле носиоци јавне власти, моћ је смештена у личностима, које постају реални ослонци друштвене моћи у једном харизматски устројеном друштву.“

18 Јелена Миљковић-Матић, „О српском менталитету – виђеном од једног Британца у Великом рату“, *Политичка ревија*, Vol.41, №3: 123-136, Институт за политичке студије, Београд, 2014, стр.127: „Менталитет уобличен у условима поштовања врховног паганског бога Вида, ратника светлости, очувао се и кроз хришћанску прошлост Срба, захваљујући посебној мешавини хришћанских и предхришћанских елемената религиозности, од којих је у разним периодима историје и у различитим друштвеним групама претезало час једно а час друго.“

19 Сретен Петровић, *Српска митологија* – систем српске митологије, књига Прва, Просвета, Ниш, 1999, стр.7: „У српском православљу, које је више од других форми хришћанства попримило национално обележје, а и због еластичитета православља, многи елементи древне религиозности веома су добро сачувани под копреном хришћанске вере. У XII веку читав словенски свет већ је примио хришћанство, иако је на самом почетку тај пријем био *спољашњи*.“

20 Јустин Поповић, *Светосавље као филозофија живота*, Манастир Ћелије, Ваљево, 1993, стр.26.

надљудским творевинама римског права какве су институције, која не тумачи културу као „прераду људског духа“, већ као „калем појава и енергија у сталном кретању“.²¹

3. ДИНАРСКИ ИДЕНТИТЕТ СРБА И ОДНОС ПРЕМА ИНСТИТУЦИЈАМА

У нововековном погледу на српски идентитет доминира гледиште о Србима као илирском племену. Истраживања укоренења на Западу преко првих нововековних етнолога и антрополога, исусовачког реда језуита, који су се темељно бавили теренским истраживањима народа на Балкану још у османском периоду, и њиховом етногенезом, управо су источни Јадран и његова забрђа дефинисали динарском расом људи – потомака Илира. На ово се касније надовезују тезе Јована Цвијића и Владимира Дворниковића.²² Динарска раса протеже се од Алпа на северозападу балканског полуострва до динарског масива у Епиру. У ужем смислу под Динарцима се подразумевају „илирска племена“ која говоре јужнословенским језиком: Рашани, Ерцови Старовлаха, Херцеговци, Црногорци, Конављани, Дубровчани, Далматинци, Личани, потомци Либуерна на Кварнеру... За све њих је заједничко: живот у брдско-планинском масиву јадранске загоре, сточарство, патријархат, виолентност и ратничка природа.²³ Јужнословенски динарци су се касније поделили на бар две нације: Србе и Хрвате, и још две доцније (Бошњаци и Црногорци). Српски идентитет је, у том смислу, сагледаван у ширем контексту носиоца јужнословенске идеје, југословенства и водећег троплеменог народа западног Балкана (Срба, Хрвата и Словенаца), који је услед сталних миграција из

21 Jovan Marić, *Kakvi smo „Mi“ Srbi* – prilozi za karakterologiju Srba, Beograd, 1998, str.46: „Pravoslavlje je dovoljno svesno da shvata da ljubav presudnije deluje nego verska norma.“

22 Ево шта Владимир Дворниковић каже о илирском пореклу Динараца: „У једном извесном смислу Југословени и јесу Илири. И крв и земља илиризовала је Југословене од раног средњег века. (...) на динарском Кршу прорастао је из Југословена прастари Илир – са неким још дубљим расним и етничким моделом у себи.“ (Владимир Дворниковић, *Карактерологија Југословена*, Просвета, Београд, 1939, репринт 1990, стр.303)

23 Јован Цвијић, *Антропогеографски и етнографски списи*, Сабрана дела, САНУ/ Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1987, стр.37: „У области ове културе живе физички најјача и етнографски најсвежија племена и народи Балканскога Полуострва. Језгро је овог културног појаса планински склоп црногорских Брда, суседних крајева Херцеговине, сјеничке области и северна Албанија. Овде се код Срба и Арбанаса одржао појам племена, бростава и родова и племенска или фиска организација, за тим крвна освета. То су најплоднија и најекспанзивнија племена, из којих готово непрекидно теку струје насељавања и плаве суседне области. Сви су поглавити сточари. Ово патријархално језгро је у сваком погледу највећа противност народима и племенима византијско-цинцарске културе.“

динарског масива ка континенту испуњавао упражњене просторе централног Балкана и јужне Паноније.

У том светлу ваља сагледати и однос према институцијама... Оно мало што је забележено о том односу указује на: несталан карактер Динараца, на опречан однос према поштовању закона и законским процедурама, склоност да се „ломи преко колена“, на парентелизам и непотизам, готово садистичка обележја при контроли и надзору подчињених...²⁴ али и на релативно високе критеријуме у узајамним саодношењима, чојству и појачаној свести о општем интересу и државном разлогу.²⁵ Готово сви архивски извори указују на нарочити значај Динараца у управљању институцијама: управо су Динарци означавани као „кербери послератне Југославије“, чувари државе и финансијских токова у Загребу и Београду.

4. „ТЕСЛИЈАНСТВО“ КАО САВРЕМЕНА ПАРАДИГМА СРПСКОГ ИДЕНТИТЕТА И ОДНОС ПРЕМА ИНСТИТУЦИЈАМА

У најновије време има покушаја да се српски идентитет ново дефинише, да се изврши нова реконструкција пра-српског идентитета (без превредновања старог, већ калемљењем новог на постојеће): од наслеђе палеолитског и неолитског „Међуречја“ (матријархата), преко српске античко-паганске религије (патријархата), и средњовековног православног светосавља у коме је очувано „суштаство“ старе српске вере, обичаја и обредне праксе тек тананом хришћанизацијом предходних дебелих наслага паганизма. Заједнички именитељ свих ових културалних и колективно-идентитетских парадигми биле би природе силе, а чворишна тачка „енергија“ која је била (и очигледно остала) не само покретач материјалне снаге већ и духовних моћи.

Рационалистички кругови, масонског порекла, опонирајући

24 Miloš Bogdanović, *Prokletstvo nacije*, Eden, Novi Sad, 2011, str.122: „Izražena autonomija formira izražen autoritet sopstvene ličnosti koji se lako izopačava u gordost, oholu nezavisnost prema svakom drugom autoritetu. Zbog izražene autonomije, dinarac ima sklonost da, u vreme pubertetske faze razvoja identiteta, druge identitete shvata kao atak na svoj sopstveni identitet, i ako ne nauči da krotko i ponizno trpi nepravdu, njegovo bavljenje društvenim pitanjima će ostati infantilno zbog gorde preosetljivosti i uvredljivosti koja će ga navoditi na sukobe sa svima, a posebno onima koji se na bilo koji način uzdižu iznad njega samog. Uspeh drugoga, posebno nekog iznad sebe, on ne može da podnese, jer ima osećaj da su njime sve njegove sopstvene vrednosti obezvređene. Takav karakter ga čini individualistom koji je sklon sukobu sa svima drugima.“

25 „Међу *caractères généraux* динарског психичког типа Цвијић је убројио и *националну свест*.“ (Душан Недељковић, *О психичком типу јужносрбијанаца*, Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд, 1929, стр.9)

класичној езотерији (коју проглашавају „застарелом и нефункционалном“) покренуће нову материјалистичку реконквисту у правцу усмеравања српског идентитета саобразно наслеђу Новог миленијума.²⁶ Обнавља се идеја о повратку на родовску заједницу, српску земљорадничку привреду и задружни рад.²⁷ Онтолошка димензија види се у паганској традицији величања природних сила у споју са савременим технологијама дигиталне ере и Новог информатичког доба хоризонталне структуре глобалног села. Инсистира се на превладаним и свладаним законитостима Беконовог императива „знања-моћи“ тог нововековног споја протестантског погледа на свет и српске (нео)паганске праксе. Национално уприште ове сајантолошке идеологије, која настоји да се угради у српски национални идентитет, лежи у одкрићима и мислима великог српског научника Николе Тесле. Овај чудесни изумитељ сагледава се као најзначајнији човек од утицаја Модерног доба: као хармонизатор планетарних сила, корифеј глобализма (тог светског процеса обједињавања света на ниво глобуса „маленог светског села нове информатичке ере“).²⁸ Тесла је, према виђењима носилаца ових тенденција, „господар света“ који је читаву планету подчинио човеку укротивши енергетске изворе природних сила попут митске личности Титана који свет ствара сопственим глетом. Теслино овладавање земаљским енергијама у садејству са матријархалном културом „винчанске цивилизације“ и патријархалном културом земаљских сила многобожачког српског паганизма, постаће темељна конструкција пројектаната српског идентитета XXI века.

У теслијанском есхатолошком наративу нема места за правну државу, институције система, националне установе... Све су то атавизми прошлости. Нације ће вредети онолико колико је то

26 Velimir Abramović, „Metafizika i kosmologija naučnika Nikole Tesle“, *Teslina spirala vremena*, <http://www.constantpresenttime.com/pdf/Metafizikalkosmologija.pdf>, str. 11: „Ciljeve Svetskog sistema Tesla formuliše na takav način da je jasno da on smatra da uspostavljanje guste komunikacione mreže svih oblika i nivoa treba da posluži humanizaciji nauke i tehnologije.“

27 Velimir Abramović: „Naši akademici rade za strane obaveštajne službe“, <https://www.youtube.com/watch?v=2pFSijUc2mQ>, 5:06-9:09, од 24/10/2017.

28 Velimir Abramović, „Svi smo mi teslijanici, a da toga nismo svesni“, 30. septembar 2016, <http://balkanin.com/index.php/kultura/duhovnost-i-religija/item/550-svi-smo-teslijanici-ada-toga-nismo-svesni.html>: „Papa, Dalaj Lama, Vaseljenski patrijarh, Ruski patrijarh – svi imaju kompjutere i mobilne telefone, svi oni su, dakle, teslijanici a da toga nosu ni svesni... U veru se mora verovati, pa prema tome, aparati u kojima je duh fizičkih i kosmoloških zakona, odnosno, vera u ostvarena naučna čuda – jedina su vera sa 100% vernika na planeti zemlji. To je pobedilo. Sada svako mora sam da se osvesti. To je zahtev svetske civilizacije na prelazu u novu eru naučne duhovnosti planetarnog društva, to je i uslov da se lično preživi kao jedinka svesna ovih zbivanja. Moje iskustvo sa mladim ljudima, je da su na jedan nov način senzibilni i inteligentni i bez čitanja knjiga – obrazovani (knjiga je spori medij koji pre svega razvija maštu, dok interaktivni internet razvija inteligenciju, objektivnost, logičko, ali, pre svega – metafizičko mišljenje).“

неопходно да се националне државе разточе на етничке састојке предмодерних творевина. Ствара се глобално и глобализовано друштво, у чијим је темељима Теслин изуметелски геније. Тако су Срби постали одабрани и изабрани народ: лучоноше Новог доба у коме се свет преводи из застарелих парадигми Нововековних цивилизација и империјализама Савременог доба у нешто ново: глобално, лишено свих потенцијалних сукоба. Експеримент са „сакатом државом Србијом“ (у колоквијалном значењу стамболићевске ере назначеном синтагмом: „ужас“),²⁹ којој се одкида део по део територије, у којој вазални господари извршавају налоге и интересе странаца, и у којој држава нестаје наочиглед народа, само је најава једне преображене творевине земље-узора у којој више неће постојати државе и институције, већ: првобитна заједница родовског типа (чак ни племена) базирана на ИТ-технологијама дигиталне ере и интернет-комуникацијама изкључиво хоризонталног типа лишене сваке врсте хијерахије и подчињавања.³⁰

29 О састанку на Малти 1989. године између Џорџа Буша и Михаила Горбачова (где је, између осталог, тајно договорена дисолуција Југославије по републичким и покрајинским границама) више у: Stephen Cohen, „New American Cold War“, <http://www.spokesmanbooks.com/Spokesman/PDF/101Cohen.pdf>, p.25, од 24/10/2017.

30 О односу дигиталне технологије и савремених тенденција у друштвеним односима у: Ovidiu Vermesan, Peter Friess: *Internet of Things – Converging Technologies for Smart Environments and Integrated Ecosystems*, River Publisher, 2013.

II: СРПСКА КУЛТУРА И ИНСТИТУЦИЈЕ

У савременим односима културе и институција бележимо прегршт важних и занимљивих феномена и одлика. Све њих могли бисмо да сместимо у две основне: политичка култура и однос према институцијама, и правна култура и однос према институцијама.

1. СРПСКА ПОЛИТИЧКА КУЛТУРА И ИНСТИТУЦИЈЕ

Занимљиво је какав однос заузима савремена српска политичка култура према институцијама.³¹ Овде ћемо извући само вредносне и фактичке артефакте (сазнања из културе), која на понајбољи начин осликавају ову релацију.

Оно што се може приписати српској политичкој култури у савременом политичком систему јесте извештајни спој: хибрид модерних вредности које се натурају споља, и колективне свести и представа о политичким изходиштима који извиру из: идентитета, менталитета, навика, обичаја, устаљене праксе и јавног мњења.

Када је о политичкој култури реч, тада уочавамо следеће политичке феномене који у доброј мери утичу на однос према институцијама. Понајпре у представничкој демократији, којом господаре најутицајније политичке странке, влада нестабилност политичког система, фрагментација и страначка хаотичност. Политичке партије су лидерске странке: партија се поистовећује са вођом.³² Партије се често деле услед личних сујета у најужем страначком језгру, где се пажљиво одмеравају односи снага, и тренутак егзекуције.³³ Стога су партије нека врста личног поседа партијског вође,

31 Тијана Перић-Дилигенски, „Институционални фактори политичке корупције на постјугословенском простору (2000-2014)“, Докторска дисертација, Факултет политичких наука, Београд, 2014, стр.187: „Политичка култура је меморија једног народа која не може олако да се избрише јер представља његово колективно искуство у политичком развоју. Формативни чиниоци политичке културе су политичка традиција и политичка социјализација.“

32 Владан Станковић, „Политичке елите у Србији – од партократије до плутократије“, *Политичка ревија*, Vol.28, № 2: 93-108, Институт за политичке студије, Београд, 2011, стр.102: „– ефекат лидерских странака у којима се страначки вођа третира као директор, а политичка партија као приватно предузеће лидера.“

33 Slobodan Antonić: „Srpske političke elite“, *Srbija između populizma i demokratije*, Institut za političke studije, Beograd, 1993, str.168: „(...) grupa koja svojim rezidualnim karakteristikama ostavlja utisak na potčinjenu partijsku nomenklaturu da će upravo ona pobediti, zbog čega je valja podržavati na vreme.“

који њима влада крајње ауторитарно, уз помоћ најужега круга најоданијих и најчешће најбезличнијих послушника. Страначка база је изузета из политичког и финансијског одлучивања; она одлучује акламтивно и за то бива награђена поделом плена у јавној управи.³⁴ Моћни бирократски апарат одлучује споро али темељно, а најбитнија питања вођа доноси несамостално, уз предходно одобрење и трасирани пут (најчешће подкупљене) професионалне бирократије која бдије над страначком влашћу.

У таквом систему институције су средство за остваривање политике. Често им је и рок трајања ограничен. Институције легитимитет црпе из партијског вође, а избори су више-мање акламативног карактера.³⁵ На нижим нивоима друштвене моћи и политичке власти постоје поверене функције, чији носиоци су безрезервно послушни и одани (иначе би били смењени) па се њихова лојалност задобија уценама и подкупљивањем.³⁶ Заступници институција су намештеници, који услед професионалне уходаности у посао постају незаменљиви, па временом установу коју воде доживљавају као своју. У радикалном случају они читава институцију подвргавају себи: губи се дистинкција између јавног и приватног, упосленицима се влада ауторитарно (путем: уцена, претњи, подкупљивања или промовисањем односно убрзаним напредовањем у струци). Баш онако како се партиократија понаша према намештенику у каквој институцији, тако се исто намештеник понаша према запосленом. Овде влада извештан степен арбитрности и волунтаризма, у коме је упосленик на ветрометини: забринут за свој статус и положај он се труди да не таласа („гледа себе и своја посла“).³⁷ Највидљивија последица тога је *клијентелизам*, где па-

34 Зоран Милосављевић, Јован Крстић: „Институционални механизми контроле финансирања политичких активности у партијском систему“, *Војно дело*, Vol.64, № 3: 116-129, Министарство одбране Србије Војноиздавачки завод, Београд, 2012.

35 Владан Станковић, „Институционални облици умањења демократских капацитета у савременим политичким системима“, *Српска политичка мисао*, Vol.54, № 4: 15-30, Институт за политичке студије, 2016, стр.19: „У том случају читава странка се идентификује са лидером: то је *његова партија*, па је овде реч о личној странци. Често уместо назива странке, њеног службеног имена – фирме, стоји име и презиме вође. Таква је партија устројена за вођу, док је он жив постоји и странка, када нестане вође нема ни странке. Партија се тада најчешће распадне: најпре у неколико фракција, а на крају понестане и вођине странке. Још је чешћи случај да странка доживи изборни дебакл, и да након тога нестане заједно са њеним лидером са политичке сцене.“

36 Владан Станковић, „Институционализација социјалне контроле и њене злоупотребе“, *Српска политичка мисао*, Vol.51, № 1: 111-130, Институт за политичке студије, Београд, 2016, стр.123: „На нижим нивоима власти управо се недостатак правне културе огледа као оквир неометаног руковођења у коме је владање ничим ограничено одоздо и где је одлучивање сведено на пуки процедурални формализам.“

37 Тијана Перић-Дилигенски, „Институционални фактори политичке корупције на

трон штити и промовише пулена, да би му овај касније вратио и спроводио његов утицај и *post festum*, када патрон буде демоблисан (пензионисан), а понекад се овај утицај шири и „преко патроновог гроба“ када патронов пулен враћа дугове патроновим потомцима.³⁸ Истовремено, у раду таквих институција често се не следе препоруке виших инстанци, редовно се крше правилници, подзаконски акти, па чак и сам закон и устав.³⁹ У највећма све те радње се толеришу од виших инстанци власти. Уосталом њима је најбитније да систем функционише, да се спроводи директивна контрола са „државотворних позиција“ власти...

2. СРПСКА ПРАВНА КУЛТУРА И ИНСТИТУЦИЈЕ

Правна култура у великој мери одређује однос према институцијама. Право је темељ институција – његова окосница. Може се слободно рећи да без права нема институција, а да је институционализација политички процес нормирања.

Овде се сада поставља питање: Каква је српска правна свест? Како српска правна култура утиче на институције? Како се (са)односи према институцијама? Стога смо на терену правне етнологије, правне антропологије, националне правне историје, филозофије права и социологије права.

Оно што преданим истраживачима српске правне историје одмах упада у очи, то је извештан несталан однос према правном поретку. Правни поредак формално постоји, он се подцртава у закону као општем правном акту сваке државе, али он је у конкретном случају извештан провизоријум који се поостварује на нижим нивоима спровођења. Како се пењемо ка врху друштвене лествице тако је његова *селективност* све већа. У горњим друштвеним

постјугословенском простору (2000-2014)“, Докторска дисертација, Факултет политичких наука, Београд, 2014, стр.190: „За културологе оријентисане на Балкан, култура ослањања на фамилијаризам и локалне моћнике је детерминисала креирање мрежа патроната, корупције и организованог криминала.“

38 Ханс-Георг Бек, *Византијски миленијум*, Слио, Београд, 1998, стр.42-43: „Патрон даје, помаже и подржава, те као противуслугу може очекивати ангажовање повлашћеног за себе и своју ствар – *officium* као некада *beneficium*, или грчки: наклоност (*εὐνοια*) према добротинитељу (*εὐεργέτης*).“

39 Владан Станковић, „Институционализација социјалне контроле и њене злоупотребе“, *Српска политичка мисао*, Vol.51, №1: 111-130, Институт за политичке студије, Београд, 2016, стр.122-123: „Тамо где и постоји воља да се нека битна област из овог домена правно уреди, често постајемо сведоци лоших и опречних законских решења, која једна друге искључују, стварају забуну у тумачењу, и због својих нејасноћа уводе подпуни хаос у систем узајамности.“

слојевима, а поготову у политичкој класи која влада, кроз историју све до данас, уочава се извесно *арбитрерно одлучивање* приликом конкретизације закона као акта који би требало да важи за све. Пажљивим проучавањем овог феномена долазимо до закључка да се у врховима власти одиграва *феномен политичке инструментализације правног поретка*.⁴⁰ То иде дотле да се не води битка око боље аргументације у погледу правне норме коју треба применити, већ се користе богате мањкавости законодавства у изради прописа, па се „проналазе рупе у закону“.⁴¹

Када је о институцијама реч ваља истаћи да у њима преваладава: произвољно тумачење права, изналажење целисходности, примена лаксативног приступа у материјализацији правних аката... Институције су често личне: оне понекад трају само док траје онај ко је њихов носилац, или бар док постоји потреба за њима. Њена структура је растресита, измештена из једне чврсто-формалне структуре механизма ограничене моћи у домен личне владавине. У извесном смислу постоји *неуређеност правног простора*: „вишак прописа“, честа су преплитања овлашћења и сукоби надлежности, а са друге стране постоје бројне „правне празнине“ које остављају простора за *правне шпекулације* и *непримену права*. Правне шпекулације толико су учестала појава да се говори о „легалним облицима корупције“.⁴² Посебна појава аномичне пато-

40 Veljko Čuljković, „Harmonizacija pravnog sistema Republike Srbije sa pravom EU“, Zbornik *Obrazovanje, pravo i bezbednost u funkciji razvoja društva*, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“ Niš, Univezitet „Union – Nikola Tesla“ Beograd, Centar za strateška istraživanja Nacionalne bezbednosti „Cesna“ Beograd, Niš, 2016, str.507: „Državnoj službi se moraju garantovati neutralnost i kontinuitet u radu na osnovu principa zasluga. Diskreciono pravo političkog nivoa pri odlučivanju izbora kandidata mora biti smanjeno, politička moć se ne sme uzimati u obzir prilikom popunjavanja viših rukovodećih mesta, zloupotrebe prilikom otpuštanja se moraju suzbiti pravnim okvirom koji bi definisao pojam ozbiljnog poremećaja kao razloga za otkaz u državnoj službi. Upravljanje ljudskim resursima u državnoj upravi se može unaprediti stvaranjem efikasnijeg sistema ocenjivanja učinka zaposlenih i proširenjem kapaciteta Ministarstva državne uprave i lokalne samouprave koje mora da vrši koordinaciju i usklađivanje rada jedinica za ljudske resurse.“

41 Да је Србима у менталитету да „проналазе рупе у закону“ тврди и велики српски песник Љубивоје Ршумовић: „Živimo u državi koja nikako ne uspeva da se nazove pravnom. Srbima je u mentalitetu da traže rupe u zakonu, a pronalaženje rupa u moralnom zakonu nas je i dovelo dovde: do urušavanja svih estetskih i drugih vrednosti u društvu, u odnosima sa ljudima i sa decom.“ (Љубивоје Ршумовић, „Srbima je u mentalitetu da traže rupe u zakonu“, <http://www.family.rs/index.php/aktuelno/komentar/rsum-srbima-je-u-mentalitetu-da-traze-rupe-u-zakonu>, од 24/10/2017)

42 „Легални облици корупције јављају се у форми: узурпације власти (узимање онога што им не припада), злоупотребе овлашћења (прекорачење онога што им припада), заобилажење законом утврђених процедура, непредузимање радњи (тзв. *пасивизација*) које су били дужни да предузимају на основу закона.“ (Илија Зиндовић, Владан Станковић: „Легализовани облици корупције у Србији – аномична стања друштвене ентропије“, *Социолошки преглед*, Vol.XLVI, N°1/2012: 17-34, Институт друштвених наука, Београд, 2012, стр.31)

логије су тзв. „контрадикторне норме“, које у поступке и правне процедуре уводе *правну несигурност*. Неретка је појава да се „неформалним подразумевајућим нормама прећутног договора“ попуњавају „правне шупљине“ на тај начин да то нарушава не само јединство духа закона, него и његов смисао.⁴³

III: ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Из назначеног да се уочити да идентитет и култура у значајној мери утичу на однос појединаца и друштвених група према институцијама. Чак шта више, уколико институције схватимо као простор друштвеног деловања, као облик нормираног понашања, онда ова веза постаје још очигледнија. Српски идентитет је у своје темеље узидео што-шта од паганске традиције и праксе, која трага за начинима овладавања природних и људских енергија. Из тога следи матрица која стреми харизматском облику испољавања. Лични доживљај и властити печат феноменолошког приступа имају првенство над метавременим конструкцијама и друштвеном надградњом. Институције се доживљавају лично. Отуда и њихова пролазност и порозност. Постоји извесна аморфност система, импровизације и недореченост нормативног израза, прешироко тумачење правила. Из овога се ствара тенденција ка бирократизацији, корупцији, правној несигурности... Недостатак: реда, места, улога, несталност позиција и нестабилност функција.

43 Владан Станковић, „Институционализација социјалне контроле и њене злоупотребе“, *Српска политичка мисао*, Vol.51, №1: 111-130, Институт за политичке студије, Београд, 2016, стр.123: „Уопштена и опречна правна решења у законским и подзаконским актима доводе до слободe у тумачењу и тамо где слободи тумачења није место. Стварају се дупли стандарди, уводи се правна несигурност, гомилају се процеси по основу апелација... Често су законска решења и намерно опречна: последица погађања политичких класа, или *лоби-притисака* финансијских елита. Недостатак правне културе води до: веће учесталости друштвених сукоба, свеопште правне несигурности, неповерења унутар институција система, корупције, непотизма, самовоље, манипулације оних који управљају онима којима се управља...“

ЛИТЕРАТУРА

- Abramović, Velimir: „Svi smo mi teslijanci, a da toga nismo svesni“, 30. septembar 2016, [http://balkanin.com / index.php / kultura / duhovnost-i-religija / item/550-svi-smo-teslijanci-a-da-toga-nismo-svesni.html](http://balkanin.com/index.php/kultura/duhovnost-i-religija/item/550-svi-smo-teslijanci-a-da-toga-nismo-svesni.html)
- Abramović, Velimir: „Naši akademici rade za strane obaveštajne službe“, [https:// www. youtube.com / watch?v = 2pFSijUc2mQ](https://www.youtube.com/watch?v=2pFSijUc2mQ), 5:06 - 9:09, од 24/10/2017.
- Abramović, Velimir: „Metafizika i kosmologija naučnika Nikole Tesle“, *Teslina spirala vremena*, [http://www.constantpresenttime.com / pdf / Metafizikalkosmologija.pdf](http://www.constantpresenttime.com/pdf/Metafizikalkosmologija.pdf)
- Antoniћ, Slobodan: „Srpske političke elite“, *Srbija između populizma i demokratije*, Institut za političke studije, Beograd, 1993.
- Bahofen, Johan Jakob: *Matrijarhat*, ИК „Zoran Stojanović“, Sremski Karlovci/Novi Sad, 1990.
- Бек, Ханс-Георг: *Византијски миленијум*, Слио, Београд, 1998.
- Бодрожић, Ђуро: „На изворима српског идентитета“, *Политичка ревија*, Vol.46, N°4: 47-62, Институт за политичке студије, Београд, 2015.
- Bogdanović, Miloš: *Prokletstvo nacije*, Eden, Novi Sad, 2011.
- Vermesan Ovidiu, Friess Peter: *Internet of Things – Converging Technologies for Smart Environments and Integrated Ecosystems*, River Publisher, 2013.
- ди Бреј, Пол: *Заратустра и преображење света*, ИК „Зоран Стојановић“, Сремски Карловци/Нови Сад, 1995.
- Гароња-Радованац, Славица: „Смена религијских система: лунарног – матријархалног соларним – патријархалним“, *Il Sole Luna presso gli slavi meridionali*, Edizione dell’Orso, Alessandria, 2017.
- Дагрон, Жилбер: *Цар и првосвештеник*, Слио, Београд, 2004.
- Дворниковић, Владимир: *Карактерологија Југословена*, Просвета, Београд, 1939, репринт 1990.
- Зиндовић Илија, Станковић Владан: „Легализовани облици корупције у Србији – аномична стања друштвене ентропије“, *Социолошки преглед*, Vol.XLVI, N°1/2012: 17-34, Институт друштвених наука, Београд, 2012.

- Калић, Јованка: „Рашка краљевина“, *Зборник радова византолошког института*, XLI, САНУ, Београд, 2004.
- Cohen, Stephen: „New American Cold War“, <http://www.spokesmanbooks.com/Spokesman/PDF/101Cohen.pdf>, p.25, од 24/10/2017.
- Костић, Александар: *Управљање глобализацијом и национални идентитети*, Докторска дисертација, Правни факултет, Ниш, 2011.
- Марић, Јован: *Какви смо „Ми“ Срби* – прилози за карактерологију Срба, Београд, 1998.
- Милосављевић Зоран, Крстић Јован: „Институционални механизми контроле финансирања политичких активности у партијском систему“, *Војно дело* Vol.64, № 3: 116-129, Министарство одбране Србије Војноиздавачки завод, Београд, 2012.
- Миљковић-Матић, Јелена: „О српском менталитету – виђеном од једног Британца у Великом рату“, *Политичка ревија*, Vol.41, №3: 123-136, Институт за политичке студије, Београд, 2014.
- Mimica Aljoša, Bogdanović Marija: *Sociološki rečnik*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2007.
- Недељковић, Душан: *О психичком типу јужносрбијанаца*, Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд, 1929.
- Новаковић, Реља: *Где се налазила Србија од VII до XII века?*, Народна књига, Београд, 1981.
- Перић-Дилигенски, Тијана: „Институционални фактори политичке корупције на постјугословенском простору (2000-2014)“, Докторска дисертација, Факултет политичких наука, Београд, 2014.
- Поповић, Јустин: *Светосавље као филозофија живота*, Манастир Ћелије, Ваљево, 1993.
- Петровић, Сретен: *Српска митологија – систем српске митологије*, књига Прва, Просвета, Ниш, 1999.
- Porphyrogenitus, Constantine VII: *De administrando imperio*
- Ršumović, Ljubivoje: „Srbima je u mentalitetu da traže rupe u zakonu“, <http://www.family.rs/index.php/aktuelno/komentar/rsum-srbima-je-u-mentalitetu-da-traze-rupe-u-zakonu>, од 24/10/2017.
- Срејовић, Драгослав: *Лепенски вир – нова праисторијска култура у Подунављу*, Српска књижевна задруга, Београд, 1969.

- Станковић, Владан: „Институционализација социјалне контроле и њене злоупотребе“, *Српска политичка мисао*, Vol.51, №1: 111-130, Институт за политичке студије, Београд, 2016.
- Станковић, Владан: „Институционални облици умањења демократских капацитета у савременим политичким системима“, *Српска политичка мисао*, Vol.54, № 4: 15-30, Институт за политичке студије, 2016.
- Станковић, Владан: „Политичке елите у Србији – од партократије до плутократије“, *Политичка ревија*, Vol.28, № 2: 93-108, Институт за политичке студије, Београд, 2011.
- Станковић, Владан: *Православно друштво*, Институт за политичке студије, Београд, 2014.
- Stanković, Vladan: *Muško-ženski odnosi kroz vekove*, Zadužbina „Andrejević“, Beograd, 2006.
- Stanković, Vladan: „Tourism and development potential of the serbian part of the Danube in the European integration process“, *Serbia in the Danube region in the 21st Century*, (edition Dragan Petrović, Nevenka Jeftić-Šarčević), Institute of International Politics and Economics: 104-112, Belgrade/Kladovo, 2014.
- Станковић, Владан: „Идентитет, нација, религија – теоријске и корелационе поставке“, Зборник радова *Национални идентитет и религија*: 123-140, Институт за политичке студије, Београд, 2013.
- Heritage John, Clayman Steven: *Talk in Action – Interactions, Identities and Institutions*, Wiley, 2010.
- Цвијић, Јован: *Антропогеографски и етнографски списи*, Сабрана дела, САНУ/Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1987.
- Checkel, Jeffrey: „Norms, Institutions, and National Identity in Contemporary Europe“, *International Studies Quarterly*, Vol.43, №1, March 1999, p.84-114.
- Čuljković, Veljko: „Harmonizacija pravnog sistema Republike Srbije sa pravom EU“, *Zbornik Obrazovanje, pravo i bezbednost u funkciji razvoja društva*, Fakultet za pravo, bezbednost i menadžment „Konstantin Veliki“ Niš, Univezitet „Union – Nikola Tesla“ Beograd, Centar za strateška istraživanja Nacionalne bezbednosti „Cesna“ Beograd, Niš, 2016.
- Jesse Neal, Williams Kristen: *Identity and Institutions – Conflict Reduction in Divided Societies*, SUNY Press, 2012.

Vladan Stanković
Institute for Political Studies, Belgrade

SERBIAN IDENTITY, POLITICAL CULTURE AND RELATIONSHIP TO THE INSTITUTIONS

Summary:

From this science journal we note that identity and culture significantly influence the relationship between individuals and social groups toward institutions. What is more, if institutions are understood as a place of social action, as a form of normative behavior, then this connection becomes even more obvious. Serbian identity has taken on a lot of things from pagan tradition and practice, which seeks to master the natural and human energies. This is based on a matrix that strives for a charismatic form of filling. The personal experience and the own seal of phenomenological approach have the primacy of timeless constructions and social upgrading. Institutions are experienced in person. Hence their transience and porosity. There is a certain amorphous system, improvisation and inconsistency of the normative expression, a broad interpretation of the rules. This creates a tendency towards bureaucratization, corruption, legal uncertainty... Lack: order, place, role, instability of position and instability of functions.

Key words: society, national identity, political culture, institutions, corruption, social anomie

ПРОЈЕКАТ: „Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција“ (бр.179009)

Кључне речи: политичке институције, идентитет, демократија, капацитети, политички актери, интеграције

ПОДПРОЈЕКАТ: „Национални идентитет и политичка култура у изградњи политичких институција у Републици Србији“

Кључне речи: национални идентитет, политичка култура, политичке институције, политички актери, национално питање, корупција

Оправдање: Полазећи од основних поставки пројекта који трагају за моделима јачања политичких институција у Републици Србији, поставили смо подпројекат који истражује релевантне аспекте националног идентитета и политичке културе који утичу на функционисање политичких институција у Републици Србији, те пружају допринос у њиховом преобликовању и уподобљавању постављеним демократским стандардима ефикасне, транспарентне и легитимне владавине као неопходног услова у даљим међународним интегративним токовима.

Основна поставка: Подпројекат полази од носеће предпоставке да политичка култура и национални идентитет играју веома важну улогу у функционисању политичких институција. Идентитет, колективне представе, вредносни ставови, стечена понашања, образовање и потоња ситуациона понашања политичких актера у доброј мери су детерминисани системима значења заснованим на идејама, вредностима и нормама. Пошто институције чине људи, као друштвени али и политички актери, то се поставља *проблемско питање*: у којој мери њихове колективне представе о себи и другима, њихови вредносни ставови и понашања утичу на јачање односно слабење политичких институција? Поред овог основног проблемског питања намећу се и још нека спореднија, али подједнако важна: Који су отпори модернизацијским трендовима у политичком систему Србије? Због чега чак и данас Србија многим изгледа као „недовршена држава“? Каква и колика је улога националног идентитета у креирању државе Србије? Који друштвени чиниоци, као елементи националног идентитета, утичу на политичку културу спрам: правног, економског или партиократског система? Уз сва ова питања подпројекат настоји да разреши и неке акутне узроке који доводе до: дисфункције система, аномичних стања, патогених односа и релација између институција и међу политичким ак-

терима, а који имају узроке у релевантним питањима из политичке културе и националног идентитета.

Метод: Аутори ће настојати да у својим истраживањима користе мултидисциплинаран приступ темама којима се баве. Како је реч о подпројекту који настоји да повеже социологију са политичким, правним, економским, историјским и организационим наукама, то се очекују резултати истраживања који ће бити на трагу: метода посматрања, упоредног метода, анализе садржаја, статистичког метода, институционалног приступа, догматско-нормативистичког и циљног тумачења.

Варијабле: Истраживачке варијабле и индикатори стављају нагласак на: националну интегритичку идеју, државотворне капацитете политичких актера и елита у формулисању јавних политика, изказивања понашања унутар система власти и државне управе, параметре који одређују утицајност ванинституционалних дисперзивних власти (уместо централног локални ниво власти и облици цивилног управљања). Нагласак је на политичким актерима, на њиховим идејним и вредносним оријентирима којима се (не)изказује спремност ка: заокруживању Србије као уређене и правне државе, са консолидованом демократијом како би се земља укључила у шире регионалне и међународне токове сарадње и повезивања.

Друштвена оправданост: Подпројекат настоји да укаже на корелативне везе: колективних представа (национални идентитет, елементи политичке културе) са понашањима политичких субјеката и актера у процесима који сачињавају институције, и да са мултидисциплинарног становишта објасни везу, и пружи одговоре на оно што је дефинисано као циљ истраживања. Потреба да се Србија уведе у ред демократских земаља за изграђеном правном државом спремно да одговори на интегративне токове који стоје пред њом, и исказано настојање подпројекта да се овој спремности да и: социолошки, историјски, правни и економски значај и оправдање, оправдава постојање подпројекта.

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

323.1(=163.41)(082)
316.334.3(497.11)(082)

ИДЕНТИТЕТ : политичка култура : институције : тематски зборник радова / приредио Владан Станковић. - Београд : Институт за политичке студије, 2018 (Београд : Бирограф). - 142 стр. ; 24 cm

Тираж 100. - Стр. 7-12: Предговор : о идентитету и институционалној култури / Владан Станковић. - Напомене и библиографске референце уз текст.

- Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-7419-302-0

- а) Национални идентитет - Срби - Зборници
- б) Политичка култура - Србија - Зборници

COBISS.SR-ID 260053004

**ИДЕНТИТЕТ
– ПОЛИТИЧКА КУЛТУРА –
ИНСТИТУЦИЈЕ**

ЗБОРНИК РАДОВА

КЊИГА 7

